

Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών
Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών
Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου

«Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στις Διεθνείς Σχέσεις
και Ασφάλεια»

Επιβλέπων Καθηγητής, Σπυρίδων Λίτσας

Διπλωματική Εργασία

**«Η στρατηγική σημασία της παρουσίας της Ελλάδας στη Μέση
Ανατολή. Η περίπτωση των Ελληνο-Αιγυπτιακών σχέσεων μετά την
πτώση του καθεστώτος των Αδελφών Μουσουλμάνων»**

Χρήστος Τόλιας

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτή την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου»

Ο υπογράφων

Χρήστος Τόλιας

Περίληψη

Η οργάνωση των Αδελφών Μουσουλμάνων αντιλαμβάνεται το Ισλάμ όχι μόνο ως προς τη θρησκευτική του διάσταση, αλλά ως έναν πλήρη τρόπο ζωής. Σύμφωνα με αυτούς, η εκπαίδευση είναι κάτι περισσότερο από απλή διδασκαλία, αν και η διδασκαλία παραμένει το πιο σημαντικό μέσο εκπαίδευσης, και δεν είναι αυτοσκοπός αλλά μέσο που χρησιμοποιείται ώστε να πραγματοποιηθεί ο σκοπός. Ως εκ τούτου, έχουν συνδέσει την εκπαίδευση με πρακτικές πτυχές της ζωής, σε μια προσπάθεια να επιτύχουν μια πλήρη αλλαγή στα πρότυπα συμπεριφοράς. Αυτή η προσέγγιση στην εκπαίδευση είναι αυτό που οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι ονόμασαν Jihadia, σε αντίθεση με τη στρατιωτική εκπαίδευση. Για να προωθήσει τα στρατηγικά της συμφέροντα στα αχαρτογράφητα νερά της πλούσιας σε συγκρούσεις περιοχής της Μεσογείου, η Αίγυπτος, από την εκλογή του Abdel-Fattah al-Sisi ως προέδρου το 2014, προσπάθησε να αναπτύξει στενές πολιτικές και οικονομικές σχέσεις τόσο με την Ελλάδα όσο και με άλλα κράτη, συμπεριλαμβανομένης της Κύπρου, αλλά και, γενικότερα, της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Διαπιστώνεται ότι στη διάρκεια των τελευταίων ετών οι σχέσεις της Ελλάδας με την Αίγυπτο είναι αρκετά θετικές και πολυδιάστατες, γεγονός που οφείλεται και στην πτώση του καθεστώτος των Αδελφών Μουσουλμάνων που δεν επέτρεπε τη σύναψη σχέσεων μεταξύ Αιγύπτου και ευρωπαϊκών κρατών, τουλάχιστον όχι σε αυτό το επίπεδο, εξαιτίας της ιδεολογίας και της πολιτικής του.

Λέξεις κλειδιά: Ελλάδα, Αίγυπτος, Μέση Ανατολή, Ελληνο-αιγυπτιακές σχέσεις, καθεστώς Αδελφών Μουσουλμάνων

Abstract

The Muslim Brotherhood understands Islam not only in terms of its religious dimension, but as a complete way of life. According to them, education is more than just teaching, although teaching remains the most important means of education, and is not an end in itself but a means used to achieve the purpose. Therefore, they have linked education with practical aspects of life, in an effort to achieve a complete change in behavioral patterns. This approach to education is what the Muslim Brotherhood called Jihadia, as opposed to military education. To advance its strategic interests in the uncharted waters of the conflict-ridden Mediterranean region, Egypt, since the election of Abdel-Fattah al-Sisi as president in 2014, has sought to develop close political and economic relations with both Greece and with other countries, including Cyprus, but also, more generally, the European Union. It is noted that in recent years Greece's relations with Egypt are quite positive and multidimensional, which is due to the fall of the Muslim Brotherhood regime that did not allow the establishment of relations between Egypt and European states, at least not at this level. because of his ideology and politics.

Keywords: Greece, Egypt, Middle East, Greek-Egyptian relations, regime of Muslim Brotherhood

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη	2
Abstract.....	3
Εισαγωγή	6
1. Η στρατηγική παρουσία της Ελλάδας στη Μέση Ανατολή.....	10
1.1. Ιστορική αναδρομή	10
1.2. Η στρατηγική σημασία της Ελλάδας για τη Μέση Ανατολή	16
1.3. Η παράμετρος της οικονομίας και οι σχέσεις της Ελλάδας με τα κράτη της Μέσης Ανατολής	23
2. Το καθεστώς των Αδελφών Μουσουλμάνων	27
2.1. Τα ισλαμιστικά κινήματα.....	27
2.2. Το καθεστώς των Αδελφών Μουσουλμάνων στην Αίγυπτο	29
2.3. Η πορεία του κινήματος.....	31
2.4. Η επίδραση του κινήματος στην πολιτική κατάσταση και τις εξωτερικές σχέσεις.....	37
2.5. Παράγοντες που εμποδίζουν την ανάπτυξη σχέσεων	38
3. Οι σχέσεις της Ελλάδας με την Αίγυπτο	40
3.1. Η σημασία της Αιγύπτου και η θέση της στη Μέση Ανατολή	40
3.2. Η εξωτερική πολιτική της Αιγύπτου.....	43
3.3. Η σχέση της Αιγύπτου με το Ισλάμ και την Ευρώπη	49
3.4. Οι σχέσεις Ελλάδας – Αιγύπτου μετά την πτώση του καθεστώτος των Αδελφών Μουσουλμάνων	52
3.5. Πολιτικές σχέσεις.....	53

3.6. Οικονομικές σχέσεις	54
3.7. Η Τριμερής Συνεργασία Ελλάδα, Κύπρου και Αιγύπτου	55
3.8. Οι σχέσεις Ελλάδα – Αιγύπτου στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	59
3.9. Οι λόγοι που υπαγορεύουν τη συνεργασία Αιγύπτου και Ελλάδας	65
Συμπεράσματα	78
Επίλογος.....	82
Βιβλιογραφία	85

Εισαγωγή

Από την κατάρρευση της τελευταίας μεγάλης μουσουλμανικής αυτοκρατορίας, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πλήθος ισλαμικών κινήσεων με στόχο την αναγέννηση του ένδοξου παρελθόντος έχουν εμφανιστεί ως απάντηση στη σταδιακή παρακμή των πολυάριθμων ισλαμικών θεσμών, την απειλή για τη μουσουλμανική ταυτότητα και την αποσύνθεση του μουσουλμανικού κόσμου μέσω της καταστροφικής διαδικασίας της αποικιοκρατίας και του ιμπεριαλισμού. Κατά συνέπεια, εμφανίστηκαν μουσουλμανικά αναγεννητικά κινήματα με στόχο να προωθήσουν τις διδαχές του Ισλάμ στον μουσουλμανικό κόσμο, αλλά και στις κοινότητες της διασποράς μέσω θεσμικών ρόλων, κοινωνικοπολιτικών δραστηριοτήτων, ιεραποστολικών κηρυγμάτων και διαδόσεων. Κινήματα όπως το Al-Ikhwān al-Muslimūn του Hasan Al-Banna, το Tabligh Jama'at του Ilyas και το Hizb ut-Tahrir του Taquiddin an-Nabhani μοιράζονται μια κοινή βάση και παρόμοιες δεσμεύσεις, καθώς και τον στόχο για την αναβίωση του Ισλάμ και την αποκατάσταση της ισλαμικής κυριαρχίας και αίγλης¹.

Το κίνημα Al-Ikhwān al-Muslimūn αναπτύχθηκε ως ένα λαϊκό κίνημα για πολλά χρόνια. Περιλάμβανε όχι μόνο τη θρησκεία και την εκπαίδευση, αλλά και την πολιτική, μέσω του Κόμματος της Μουσουλμανικής Αδελφότητας, Hizb Al-Ikhwān Al-Muslimoon. Το κίνημα αυτό κατηγόρησε την αιγυπτιακή κυβέρνηση ότι ήταν παθητική απέναντι στους σιωνιστές και προσχώρησε στην παλαιστινιακή πλευρά στον πόλεμο εναντίον του Ισραήλ. Παράλληλα, άρχισε να προβαίνει σε τρομοκρατικές ενέργειες εντός της Αιγύπτου, οι οποίες οδήγησαν σε απαγόρευσή του από την αιγυπτιακή κυβέρνηση. Ένας Μουσουλμάνος Αδελφός δολοφόνησε τον Πρωθυπουργό της Αιγύπτου, Mahmud Fahmi Nokrashi, στις 28 Δεκεμβρίου 1948. Ο ίδιος ο Al-Banna σκοτώθηκε από κυβερνητικούς πράκτορες στο Κάιρο τον Φεβρουάριο του 1949.

¹ Ali, J. A., & Orofino, E. (2018). Islamic revivalist movements in the modern world : an analysis of Al-Ikhwān al-Muslimūn, Tabligh Jama'at, and Hizb ut-Tahrir. *Journal For The Academic Study Of Religion*, 31(1), 27-54.

Η Αίγυπτος είναι περιοχή ενδιαφέροντος για την Ευρωπαϊκή Ένωση συνολικά. Συχνά θεωρείται ότι είναι μία όαση σταθερότητας σε μια περιοχή που κατά τα άλλα βρίσκεται σε ελεύθερη πτώση. Ωστόσο, η Αίγυπτος απέχει πολύ από το να είναι σταθερή. Η επιστροφή της αυταρχικής πολιτικής δύσκολα αναμένεται να σταθεροποιήσει μια χώρα περίπου 100 εκατομμυρίων ανθρώπων που αντιμετωπίζει σοβαρές οικονομικές προκλήσεις. Το ερώτημα που είναι σημαντικό να τεθεί δεν είναι το πόσο σταθερή είναι η Αίγυπτος, αλλά πόσο μεγαλύτερη ζημιά μπορεί να υποστεί η χώρα προτού τα μυριάδες κοινωνικοπολιτικά της προβλήματα εξελιχθούν σε μια κρίση πλήρους κλίμακας. Οι πιθανές αιτίες είναι πολλές: οικονομική αδυναμία, κοινωνική πόλωση, καταστολή και ένοπλες εξεγέρσεις. Ενώ κανένα από αυτά τα θέματα από μόνο του δεν είναι πιθανό να προκαλέσει εκτεταμένη αστάθεια, ένα ή δύο μαζί θα μπορούσαν να ανατρέψουν την ισορροπία. Υπό αυτές τις συνθήκες, και ενώ δεν θεωρείται πιθανό η σημερινή κυβέρνηση να χάσει τον έλεγχο της εξουσίας στο εγγύς μέλλον, υπάρχουν αμφιβολίες και για το αν και σε ποιο βαθμό μπορεί η χώρα να αποκτήσει ακόμη μεγαλύτερη σταθερότητα.

Τα συμφέροντα της Ελλάδας στη Μέση Ανατολή ήταν σχετικά σταθερά στη σύγχρονη ιστορία μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και έως και την ολοκλήρωση του Ψυχρού Πολέμου. Η βασική επιδίωξη ήταν να εξασφαλιστούν οι φιλικές σχέσεις με τα αραβικά κράτη της περιοχής. Η Ελλάδα από νωρίς ήταν ενεργή και έδειξε τις προθέσεις της στο πεδίο των αντιπαραθέσεων στη Μέση Ανατολή καταψηφίζοντας το 1947 το σχέδιο των Ηνωμένων Εθνών για τη διχοτόμηση της Παλαιστίνης. Δύο χρόνια αργότερα, το 1949, αναγνωρίστηκε (de facto) από την πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης το κράτος του Ισραήλ και τέθηκε ως εξέχον θέμα στην ατζέντα η επίλυση του παλαιστινιακού ζητήματος με τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίζονται τα συμφέροντα του παλαιστινιακού λαού. Η Αίγυπτος ανέκαθεν ήταν μία χώρα που συγκέντρωνε το ενδιαφέρον της Ελλάδας, καθώς εκεί υπήρχε μία ευρεία ελληνική κοινότητα, η μεγαλύτερη στη Μέση Ανατολή. Ωστόσο, εξαιτίας των εξελίξεων οι Έλληνες της Αιγύπτου αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη χώρα επί της κυβέρνησης του Nasser.

Οι σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Αιγύπτου συνεχίστηκαν και στα χρόνια που ακολούθησαν έως και σήμερα. Μάλιστα, κατά την τρέχουσα περίοδο βρίσκονται σε μία φάση ανάπτυξης και διεύρυνσης υπό την επίδραση διάφορων παραγόντων. Ένας από τους παράγοντες που

έχουν συμβάλει σε αυτή την εξέλιξη είναι η πτώση του καθεστώτος των Αδελφών Μουσουλμάνων που θα αναπτυχθεί στα κεφάλαια που ακολουθούν. Εξάλλου, η διαμόρφωση συμμαχιών στην ευρύτερη περιοχή είναι επιδίωξη της Ελλάδας, αλλά και της Αιγύπτου που επωφελείται τα μέγιστα από τη συμμαχία με κάθε κράτος της Ευρώπης σε μία περίοδο που χρειάζεται επιπλέον ώθηση για την ανάπτυξη σε όλα τα επίπεδα.

Ο σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να παρουσιάσει τη στρατηγική σημασία της Ελλάδας στη Μέση Ανατολή εξετάζοντας τις Ελληνο-Αιγυπτιακές σχέσεις μετά την πτώση του καθεστώτος των Αδελφών Μουσουλμάνων. Το συγκεκριμένο ζήτημα παρουσιάζεται σφαιρικά, σε συνάρτηση και με τους υπόλοιπους παράγοντες που επιδρούν στη διαμόρφωση των σχέσεων και των ισορροπιών στην ταραγμένη περιοχή της Μέσης Ανατολής, αλλά και τις σχέσεις των δύο κρατών με τα υπόλοιπα κράτη της περιοχής και όχι μόνο. Η εξέταση του ζητήματος έγινε μέσω της επισκόπησης της σχετικής βιβλιογραφίας με έμφαση στις πλέον πρόσφατες πηγές, αν και αναζητήθηκαν και παλαιότερες στα πλαίσια των ιστορικών αναδρομών, αλλά και των συγκριτικών θεωρήσεων της κατάστασης.

Αναφορικά με τη δομή της εργασίας, αυτή διαρθρώνεται σε τρία κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στη στρατηγική παρουσία της Ελλάδας στη Μέση Ανατολή. Γίνεται μία σύντομη ιστορική αναδρομή στην παρουσία της χώρας σε αυτή την περιοχή και, στη συνέχεια, παρουσιάζεται η στρατηγική της σημασία, αλλά και η σημαντική παράμετρος της οικονομίας και των σχέσεών της με τα κράτη που βρίσκονται εκεί.

Στη συνέχεια, στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας γίνεται αναφορά στο καθεστώς των Αδελφών Μουσουλμάνων, η πτώση του οποίου αποτελεί κομβικό σημείο στην παρούσα εργασία. Στόχος της επισκόπησης του κινήματος ήταν να διαφανούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του που επέδρασαν στη διαμόρφωση των σχέσεων της Αιγύπτου με τα υπόλοιπα κράτη, ιδιαίτερα με τα κράτη της Δύσης. Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται γενικά στοιχεία για τα ισλαμιστικά κινήματα, τα χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης οργάνωσης, η πορεία της και η επίδραση που είχε στην πολιτική κατάσταση και τις εξωτερικές σχέσεις της Αιγύπτου με έμφαση στους παράγοντες που εμποδίζουν την ανάπτυξη σχέσεων με τα ευρωπαϊκά κράτη.

Τέλος, στο τρίτο και εκτενέστερο κεφάλαιο παρουσιάζονται στοιχεία των σχέσεων που έχουν αναπτυχθεί ανάμεσα στην Ελλάδα και την Αίγυπτο. Γίνεται μια σύντομη αναφορά στη σπουδαιότητα της Αιγύπτου και τη θέση της στη Μέση Ανατολή έτσι ώστε να διαφανούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτού του κράτους και της ιστορίας του. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται στοιχεία της εξωτερικής πολιτικής της Αιγύπτου, η σχέση της με το Ισλάμ και την Ευρώπη, οι σχέσεις Ελλάδας και Αιγύπτου στις διάφορες πτυχές τους, τόσο διμερώς, όσο και τριμερώς ή μέσω της ΕΕ. Τέλος, γίνεται αναφορά στους λόγους που υπαγορεύουν τη συνεργασία μεταξύ των δύο πλευρών.

1. Η στρατηγική παρουσία της Ελλάδας στη Μέση Ανατολή

1.1. Ιστορική αναδρομή

Τα συμφέροντα της Ελλάδας στη Μέση Ανατολή ήταν σχετικά σταθερά μεταξύ του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και του τέλους του Ψυχρού Πολέμου. Σε γενικές γραμμές, οι σχέσεις της Ελλάδας με την Αίγυπτο είναι καλές, γεγονός που απορρέει, εκτός των άλλων, και με τις κακές, ως επί το πλείστον, σχέσεις της Αιγύπτου με την Τουρκία. Το κεντρικό μέλημα της εξωτερικής πολιτικής για την περιοχή αυτή ανέκαθεν ήταν η εξασφάλιση καλών και, αν ήταν δυνατόν, φιλικών σχέσεων με τα αραβικά κράτη. Στην Αίγυπτο υπήρχαν κατά το παρελθόν ισχυρές ελληνικές κοινότητες. Μάλιστα, από το 1880 έως το 1980, οι Έλληνες της Αιγύπτου σημείωσαν αξιόλογη οικονομική ανάπτυξη. Κατά την περίοδο εκείνη δημιουργήθηκαν σημαντικές ελληνικές κοινότητες, με πιο σημαντική εκείνη της Αλεξάνδρειας, αλλά και του Καΐρου. Επιπλέον, άρχισαν να λειτουργούν διάφοροι σύλλογοι, αδελφότητες και εμπορικά σωματεία, νοσοκομεία, πτωχοκομεία, φιλανθρωπικά σωματεία και ορφανοτροφεία. Ο ελληνισμός της Αιγύπτου αναπτύχθηκε και αναδείχθηκε σε μία σημαντική οικονομική δύναμη στη χώρα, ενώ, παράλληλα, είχε να επιδείξει σπουδαία δράση σε πνευματικό και οικονομικό επίπεδο. Εντούτοις, από τη δεκαετία του 1940 κι έπειτα, άρχισε η παρακμή τους, υπό την επίδραση και των γεγονότων που ταλάνιζαν την Αίγυπτο².

Το 1952 ήταν έτος σταθμός. Ενώ συνεχίζονταν οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Ελλάδας και Αιγύπτου για την σύναψη διμερούς συμφωνίας εγκατάστασης, έτσι ώστε να ρυθμιστούν τα υφιστάμενα ζητήματα για την παραμονή και την υπόσταση των μελών της ελληνικής κοινότητας στη χώρα έπειτα από τη λήξη της δωδεκαετούς μεταβατικής περιόδου που ακολούθησε την υπογραφή της συνθήκης του Montreux, ανέλαβε την εξουσία ο Nasser. Το νέο καθεστώς έφερε στο επίκεντρο το σύνθημα «Η Αίγυπτος ανήκει στους Αιγύπτιους». Αν και τα μέλη της ελληνικής κοινότητας δεν στάθηκαν απέναντι στο

² Dalachanis, A. (2017). *The Greek Exodus from Egypt: Diaspora Politics and Emigration, 1937-1962* (1st ed.). Berghahn Books.

καθεστώς, δεν κατόρθωσαν να εξαιρεθούν από την αντιμετώπιση που συνολικά δέχθηκαν οι αλλοεθνείς κάτοικοι της χώρας στο πνεύμα της ξενοφοβίας που επικράτησε³. Κατά τη δεκαετία που ακολούθησε, οι Έλληνες της Αιγύπτου σταδιακά εγκατέλειψαν τη χώρα, παρά τις προσπάθειες, κυρίως του Κωνσταντίνου Καραμανλή να ανακόψει αυτή την πορεία.

Ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο που συνέβαλε στη διαμόρφωση των σχέσεων ανάμεσα στην Ελλάδα και την Αίγυπτο είναι οι σχέσεις της πρώτης με το Ισραήλ και την Παλαιστίνη. Η Ελλάδα ήταν μεταξύ των χωρών που, το 1947, ψήφισαν κατά του σχεδίου των Ηνωμένων Εθνών για τη διχοτόμηση της Παλαιστίνης. Το 1949, η ελληνική κυβέρνηση αναγνώρισε de facto το κράτος του Ισραήλ, αλλά συνέχισε τις διπλωματικές σχέσεις με στόχο την οριστική επίλυση του παλαιστινιακού ζητήματος κατά τέτοιον τρόπο ώστε να λαμβάνονται υπόψη τα δικαιώματα του παλαιστινιακού λαού. Ο βασικός παράγοντας που οδήγησε σε αυτήν την απόφαση ήταν αρχικά η ανησυχία για αντίποινα εναντίον των ελληνικών μειονοτήτων στις αραβικές χώρες, κυρίως στην Αίγυπτο όπου διέμενε η μεγαλύτερη και πιο εξέχουσα ελληνική κοινότητα στη Μέση Ανατολή. Αυτός ο παράγοντας έχασε την ισχύ του μετά τη μαζική έξοδο των Ελλήνων από την Αίγυπτο ως συνέπεια της εθνικοποίησης της αιγυπτιακής οικονομίας από τον Nasser. Τις επόμενες δεκαετίες συνεχίστηκε η ενασχόληση με τα συμφέροντα των υπόλοιπων ελληνικών κοινοτήτων και των Ελληνορθόδοξων Πατριαρχείων Αλεξάνδρειας και Ιερουσαλήμ, που θεωρούνταν προπύργια του Ελληνισμού. Ωστόσο, από τη δεκαετία του 1950, η πρωταρχική αιτία της φιλοαραβικής πολιτικής των ελληνικών κυβερνήσεων ήταν η επιθυμία τους να εξασφαλίσουν την αραβική υποστήριξη στο Κυπριακό στα διεθνή πεδία συζητήσεων⁴.

Με βάση τα παραπάνω, η ελληνική πολιτική στη Μέση Ανατολή μέχρι το 1974 παρέμεινε χωρίς καμία αμφιβολία φιλοαραβική. Αυτή η πολιτική εκδηλώθηκε μέσω της σύναψης

³ Hatzivassiliou, E. (2021). The departure of the Greeks from Egypt, 1961: The perspective of Greek diplomacy. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 45(1), 110-127.

⁴ Athanassopoulou, E. (2010). Greek foreign policy and the Middle East: from possibility to fulfilment? *Byzantine and Modern Greek Studies*, 34(2), 219-236.

φιλικών σχέσεων με τις περισσότερες αραβικές χώρες, των προσπαθειών για τη δημιουργία εμπορικών σχέσεων μαζί τους, την υποστήριξη των αραβικών θέσεων για το παλαιστινιακό ζήτημα και τη διατήρηση σχέσεων με το Ισραήλ σε ελάχιστο επίπεδο. Η φιλοαραβική πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων, ωστόσο, δεν κατέληξε ποτέ σε ανοιχτά εχθρική συμπεριφορά ή ρητορική εναντίον του Ισραήλ, επειδή η Αθήνα ήταν αποφασισμένη να μην υπερβεί τα όρια που θέτουν οι δυτικοί σύμμαχοι της Ελλάδας και, κυρίως, οι Ηνωμένες Πολιτείες. Ταυτόχρονα, οι ελληνικές κυβερνήσεις διατηρούσαν μια αυστηρά ουδέτερη στάση σε σχέση με τις διαφορές μεταξύ των αραβικών χωρών, όπως έκαναν και για τις διαφορές του Ιράν με τα αραβικά κράτη⁵.

Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα το 1974 και μέχρι το 1981, οι συντηρητικές κυβερνήσεις της Νέας Δημοκρατίας υπό την προεδρία του Κωνσταντίνου Καραμανλή (1974–80) και του Γεώργιου Ράλλη (1980–81) συνέχισαν να διαμορφώνουν την πολιτική της Ελλάδας στη Μέση Ανατολή⁶ με βάση τα παραδοσιακά πρότυπα που είχαν καθιερωθεί κατά τη διάρκεια των προηγούμενων τριάντα ετών. Ωστόσο, την ίδια περίοδο υπήρξε μια ευδιάκριτη εντατικοποίηση της φιλοαραβικής στάσης της Ελλάδας. Από αυτή την άποψη, η Ελλάδα ουσιαστικά δεν διέφερε από τις περισσότερες από τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες που έδειξαν έντονο ενδιαφέρον για την ενίσχυση των σχέσεων με τις αραβικές χώρες μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1970. Αυτό το ενδιαφέρον οφείλεται στην ανάγκη διασφάλισης σταθερών αγορών πετρελαίου σε βέλτιστες τιμές, μετά την πετρελαϊκή κρίση του 1973. Επιπλέον, η τουρκική εισβολή στην Κύπρο και η κατάτμηση του νησιού το 1974 κατέστησε ακόμη πιο επιτακτική ανάγκη για την Αθήνα να εξασφαλίσει αραβική υποστήριξη στα Ηνωμένα Έθνη.

⁵ Athanassopoulou, E. (2010). Greek foreign policy and the Middle East: from possibility to fulfilment? *Byzantine and Modern Greek Studies*, 34(2), 219-236.

⁶ Σακκάς, Γ. (2008). *Η ελληνική πολιτική στη Μέση Ανατολή επί κυβερνήσεων Κωνσταντίνου Καραμανλή*. Στο Κ. Σβολόπουλος, Κ. Μπότσιου, Ε. Χατζηβασιλείου (Επιμ.). *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα*. τ. Β. (σσ. 348-363). Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής. Ρούσσος, Σ. (2005). Η ελληνική πολιτική στη Μέση Ανατολή: Μεταξύ «επιχειρησιακής νοοτροπίας», «εσωτερικής πολιτικής» και «νέων προκλήσεων». Στο Κ. Αρβανιτόπουλος και Μ. Κόππα (Επίμ.). *30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1974-2004*. Αθήνα: Λιβάνης.

Στις 21 Μαΐου 1990, ο Έλληνας πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Μητσοτάκης αναγνώρισε de jure το Κράτος του Ισραήλ, εγκαθιδρύοντας τελικά πλήρεις διπλωματικές σχέσεις μεταξύ Ισραήλ και Ελλάδας. Μάλιστα, στην προεκλογική του εκστρατεία ο Έλληνας πρωθυπουργός δήλωσε ότι η πρώτη του πράξη ως πρωθυπουργός θα ήταν η υπογραφή της αναγνώρισης του Κράτους του Ισραήλ, κάτι που έκανε αργότερα. Μέσω αυτής της πράξης, έβαλε συμβολικά τέλος σε σχεδόν τέσσερις δεκαετίες «χαμένου χρόνου» στους δεσμούς μεταξύ των δύο κρατών. Κατά τα προηγούμενα έτη, πριν την de jure αναγνώριση του Ισραήλ, λόγω του ότι η ελληνική κοινή γνώμη ήταν περισσότερο φιλοαραβική, έτεινε να στρέφεται κατά του Ισραήλ. Αυτό αντικατοπτρίζονταν και στην πολιτική της χώρας απέναντι στο Ισραήλ. Αυτή η στάση υπαγορευόταν και από την επιθυμία συνεργασίας με τον αραβικό κόσμο στο Κυπριακό ζήτημα, αλλά και στην προμήθεια πετρελαίου. Οι παράγοντες αυτοί δεν επέτρεπαν την βελτίωση των σχέσεων και της συνεργασίας της Ελλάδας με το Ισραήλ⁷.

Επιπλέον, η υποστήριξη της παλαιστινιακής υπόθεσης κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 αντικατοπτρίστηκε στην Ελλάδα μέσω της συναισθηματικής δημόσιας υποστήριξης αυτών των συμφερόντων. Ωστόσο, με την πάροδο του χρόνου, αυτή η στάση άρχισε να αποδυναμώνεται. Η δεκαετία του 1990 έφερε την αραβο-ισραηλινή ειρηνευτική διαδικασία και τη διαφοροποίηση της στάσης πολλών κρατών απέναντι στο Ισραήλ. Στη διάρκεια εκείνης της δεκαετίας, υπήρξε προσέγγιση ανάμεσα στο Ισραήλ και την Τουρκία και, μάλιστα, φαινόταν ότι η Τουρκία επρόκειτο να γίνει ο στρατηγικός εταίρος του Ισραήλ.

Το αυξανόμενο ενδιαφέρον της ελληνικής πλευράς για περαιτέρω βελτίωση των σχέσεων με όλα τα αραβικά κράτη πρέπει επίσης να γίνει κατανοητό ως μέρος της προσπάθειας των κυβερνήσεων Καραμανλή να ενισχύσουν τη χώρα σε μία περίοδο ύφεσης και έτσι να περιορίσουν την εξάρτησή της από τις Ηνωμένες Πολιτείες χτίζοντας ισχυρούς οικονομικούς και διπλωματικούς δεσμούς με χώρες της Δυτικής Ευρώπης και της περιφέρειας της Ελλάδας. Παρ' όλα αυτά, στην προσπάθειά της να ενισχύσει τις σχέσεις

⁷ Blavoukos, S. & Bourantonis, D. (2012). Policy entrepreneurs and foreign policy change: The Greek-Turkish Rapprochement in the 1990s. *Government and Opposition*, 47(4), 597-617.

με τους Άραβες, η Αθήνα ήταν ιδιαίτερα προσεκτική για να αποφύγει οποιαδήποτε σύγκρουση με σημαντικούς πολιτικούς στόχους των Ηνωμένων Πολιτειών στην περιοχή, καθώς δεν ήθελε περιττές επιπλοκές στις σχέσεις της με την Ουάσιγκτον. Για παράδειγμα, η κυβέρνηση Καραμανλή έλαβε κάθε αναγκαία προφύλαξη για να καταστήσει απόλυτα σαφές ότι η απόφαση να αναγνωρίσει την Παλαιστινιακή Οργάνωση Απελευθέρωσης (Palestinian Liberation Organization - PLO) ως εκπρόσωπο των Παλαιστινίων, αναγνώριση που ήταν σύμφωνη με τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών του 1975 και τη σχετική ψηφοφορία, και το άνοιγμα ενός γραφείου πληροφοριών από την PLO στην Αθήνα, ήταν ενέργειες οι οποίες δεν σήμαιναν και τη διπλωματική αναγνώρισή της⁸.

Σε γενικές γραμμές, οι σχέσεις Ελλάδας - Παλαιστίνης ήταν ανέκαθεν καλές, κυρίως λόγω, όπως υποστηρίζει η ελληνική πλευρά, της μακροχρόνιας και συνεπούς θέσης της χώρας στο Παλαιστινιακό Ζήτημα. Η Ελλάδα υποστηρίζει σθεναρά τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου, βιώσιμου, συνεχόμενου και δημοκρατικού παλαιστινιακού κράτους που θα συνυπάρχει ειρηνικά με το Ισραήλ, εντός των διεθνώς αναγνωρισμένων συνόρων με βάση τη γραμμή προ του 1967, έχοντας ως πρωτεύουσα την Ανατολική Ιερουσαλήμ. Η Ελλάδα διατύπωσε τη θέση της υπέρ μιας συνολικής λύσης που βασίζεται στις επιθυμίες και των δύο κρατών, καθώς θεωρείται ότι αυτή είναι η μόνη επιλογή που μπορεί να ανταποκριθεί ικανοποιητικά στο μακροχρόνιο αίτημα του Ισραήλ για ασφάλεια και στο μακροχρόνιο αίτημα των Παλαιστινίων για ένα κράτος⁹.

Εξετάζοντας συνολικά και κριτικά την παρουσία της Ελλάδας στην Μέση Ανατολή, το πεδίο συμμετοχής της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ήταν σχετικά περιορισμένο στη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, παρά την εγγύτητα της χώρας σε αυτήν την ιδιαίτερης στρατηγικής σημασίας περιοχή. Είναι αλήθεια ότι κατά το μεγαλύτερο μέρος αυτής της περιόδου, η Ελλάδα διατηρούσε με συνέπεια, ή σε ορισμένες περιπτώσεις επεδίωκε να καλλιεργήσει, καλές σχέσεις με πολλές αραβικές χώρες, καθώς και με τον Παλαιστίνιο

⁸ Χειλά, Ε. (1988). Η Αραβοϊσραηλινή διένεξη και η ελληνική εξωτερική πολιτική. στο Δ. Κώνστας & Χ. Τσαρδανίδης (Επιμ.). *Σύγχρονη ελληνική εξωτερική πολιτική, 1974-1987*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.

⁹ Mickolus, E.F. (1993). *Terrorism, 1988-1991: A Chronology of Events and a Selectively Annotated Bibliography*. Connecticut: Greenwood Press, Westport.

ηγέτη Yasser Arafat. Όπως σημειώθηκε παραπάνω, από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 η Αθήνα έχει επίσης βελτιώσει σταθερά τις σχέσεις με το Ισραήλ, αν και οι διμερείς σχέσεις εξακολουθούν να στερούνται εγγύτητας. Παρ' όλα αυτά, μπορεί να υποστηριχθεί ότι, σε γενικές γραμμές, οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν αφιέρωσαν αμέριστη και διαρκή προσοχή ή ιδιαίτερη ενέργεια στην προώθηση και την εδραίωση των διμερών σχέσεων με οποιαδήποτε από τις χώρες της Μέσης Ανατολής καθ' όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, ούτε και επί της κυβέρνησης Παπανδρέου όταν εκδηλώθηκε τάση προσέγγισης των «ριζοσπαστικών» αραβικών καθεστώτων.

Εν ολίγοις, σε κανένα σημείο της ιστορικής πορείας η Αθήνα δεν είχε μακροχρόνια, ουσιαστική σχέση με κάποιο αραβικό κράτος. Αναμφίβολα, η συνολική αδυναμία των αραβικών θεσμών στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής έπαιξε επίσης ρόλο σε αυτό. Επιπρόσθετα, οι μεταπολεμικές ελληνικές κυβερνήσεις δεν κατόρθωσαν να διαμορφώσουν και να ακολουθήσουν μια δυναμική και βιώσιμη ατζέντα σε σχέση με τις χώρες της Μέσης Ανατολής. Οι στόχοι των πολιτικών της Ελλάδας ήταν πολύ λιγότερο φιλόδοξοι από όσο θα περίμενε κανείς, δεδομένης της στρατηγικής θέσης της Ελλάδας στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων. Ο εντοπισμός των πλήρων λόγων αυτής της έλλειψης προσοχής θα απαιτούσε μια λεπτομερή μελέτη και ανάλυση πέρα από το πεδίο αυτής της μελέτης¹⁰.

Ωστόσο, είναι λογικό να υποστηριχθεί ότι η πολιτική αυτή εν μέρει αντανάκλούσε τις γενικότερες αδυναμίες που χαρακτήριζαν την ελληνική εξωτερική πολιτική κατά το μεγαλύτερο μέρος της εποχής του Ψυχρού Πολέμου, η οποία ήταν μάλλον περιορισμένη έτσι κι αλλιώς. Το μέγεθος της Ελλάδας, και ακόμη πιο σημαντικό το επίπεδο της

¹⁰ Athanassopoulou, E. (2010). Greek foreign policy and the Middle East: from possibility to fulfilment? *Byzantine and Modern Greek Studies*, 34(2), 219-236.

πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης ενός κράτους με την ευρεία έννοια¹¹, έθετε συγκεκριμένα όρια στους πόρους που διέθετε η εξωτερική της πολιτική¹².

1.2. Η στρατηγική σημασία της Ελλάδας για τη Μέση Ανατολή

Ανέκαθεν, η Ελλάδα ήταν ένα μικρό κράτος σε ό,τι αφορά την έκτασή της, ενώ συχνά παρουσιάζονταν και προβλήματα σε σχέση με την πολιτική που επιλεγόταν να ασκηθεί στα διάφορα ζητήματα¹³. Παράλληλα, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970 στη χώρα δεν υπήρχε καν φορέας που να σχετίζεται με τη Μέση Ανατολή και το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας. Κατά αυτόν τον τρόπο, η εξωτερική πολιτική ασκείτο κατά κύριο λόγο μέσω των λιγοστών πρεσβειών που υπήρχαν στα κράτη του αραβικού κόσμου¹⁴. Η έλλειψη υποδομών, παράλληλα, αλλά και η αδυναμία υποστήριξης μίας ατζέντας εξωτερικής πολιτικής με πολλές πτυχές και διαστάσεις είχε ως απόρροια την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής με βάση ένα στενό φάσμα δεξιοτήτων και εμπειριών¹⁵.

Επιπλέον, κατά την περίοδο 1974–99, η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας χαρακτηρίστηκε από την έντονη διαμάχη της με την Τουρκία για την Κύπρο και το Αιγαίο. Κατά συνέπεια,

¹¹ East, M. A. (1973). Size and foreign policy behavior: a test of two models. *World Politics* 25, Στο C. W. Kegley, Jr. et al. (Επίμ.) (1975). *International Events and the Comparative Analysis of Foreign Policy*. Columbia.

¹² Vital, D. (1967). *The inequality of states. A study of the small power in international relations*. Oxford: Clarendon Press.

¹³ Baker Fox, A. (1969). The small states in the international system, 1919–1969. *International Journal*, 24, 751–752.

¹⁴ Μπίτσιος, Δ. (1983). *Πέρα από τα σύνορα 1974-1977*. Αθήνα: Εστία, 163.

¹⁵ Σωτηρόπουλος, Δ. (2007). *Κράτος και μεταρρύθμιση στη σύγχρονη Νότια Ευρώπη: Ελλάδα – Ισπανία – Ιταλία – Πορτογαλία*. Αθήνα: Ποταμός, Ioakimidis, P.C. (1999). The model of foreign policy-making in Greece: personalities versus institutions. Στο T. Couloumbis, S. Stavridis, T. Veremis & N. Waites (Επίμ.). *The foreign policies of the European Union's Mediterranean States and applicant countries in the 1990s*. Palgrave Macmillan.

η ενασχόληση των εμπλεκόμενων με την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας με αυτή τη διαμάχη, κατανάλωσε μεγάλο μέρος της διαθέσιμης ενέργειας και πόρων. Ταυτόχρονα, η εξωτερική πολιτική και η σχετιζόμενη στάση του ελληνικού κράτους απέναντι στις χώρες της Μέσης Ανατολής κατά το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου του Ψυχρού Πολέμου εξαρτήθηκε από δύο παραμέτρους στο διεθνές περιβάλλον. Η δομή του διεθνούς συστήματος και η θέση της Ελλάδας σε αυτό, όπως έγινε αντιληπτή από την ελίτ εξωτερικής πολιτικής της ήταν η πρώτη από αυτές. Η πιο ουσιαστική παράμετρος, ωστόσο, που επηρέαζε τις σχέσεις της Ελλάδας στη Μέση Ανατολή ήταν η προσκόλληση στην ιδέα της παραμονής της Ελλάδας στις επίσημες και άτυπες δεσμεύσεις της προς τους συμμάχους της στο NATO και αργότερα στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Με βάση τα παραπάνω, διαπιστώνεται ότι η Ελλάδα ακολούθησε πολιτικές που δεν θα την έφερναν σε άμεση αντιπαράθεση με τους συμμάχους της, επιβεβαιώνοντας έτσι το επιχείρημα ότι η δομή του διεθνούς συστήματος έχει ισχυρή επίδραση στις πολιτικές των κρατών¹⁶, και ιδίως των μικρών σε μέγεθος¹⁷.

Αυτή η προσκόλληση ήταν η αντανάκλαση μιας στρατηγικής με στόχο τη μεγιστοποίηση της εξωτερικής ασφάλειας της χώρας, καθώς και μιας απόφασης για σταθερή αγκύρωση της Ελλάδας στον δυτικό πολιτισμό που συνεπάγεται την υποστήριξη των αξιών της φιλελεύθερης δημοκρατίας, απόφαση που υποστηρίχθηκε από την πλειονότητα των ελληνικών πολιτικών και πνευματικών ελίτ της χώρας σε όλη την πορεία της¹⁸.

Ένας σημαντικός παράγοντας στο διεθνές περιβάλλον που επηρέασε τη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στη Μέση Ανατολή ήταν η πολιτική της Τουρκίας

¹⁶ Waltz, K.N. (1979). *Theory of International Politics*. Reading, Mass: Addison-Wesley Publishing Co, Kissinger, H.A. (1983). System structures and American foreign policy. Στο C.W. Kegley, Jr. & E. Wittkopf (Επίμ). *Perspectives on American foreign policy*. New York: St Martin's Press.

¹⁷ Vital, D. (1967). *The inequality of states. A study of the small power in international relations*. Oxford: Clarendon Press.

¹⁸ Athanassopoulou, E. (2010). Greek foreign policy and the Middle East: from possibility to fulfilment? *Byzantine and Modern Greek Studies*, 34(2), 219-236.

απέναντι στην Ελλάδα¹⁹. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, εξάλλου, ανέκαθεν επηρέαζαν τη στρατηγική της Ελλάδας, ενώ η γειτονία με την Τουρκία αποτελεί σημαντικό στοιχείο για την κατανόηση της στρατηγικής της θέσης. Η ελληνική εξωτερική πολιτική στη Μέση Ανατολή, συνολικά, αποτελεί μια απάντηση στις σχέσεις με την Τουρκία και τις διενέξεις που συχνά προέκυπταν μεταξύ των δύο πλευρών²⁰.

Στην πραγματικότητα, το περιβάλλον της χώρας επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από αυτόν τον παράγοντα, ιδιαίτερα μετά το 1974 και τα γεγονότα που συνδέονται με την Κύπρο. Η συζήτηση ολόκληρης της εθνικής κοινότητας με θέμα το εθνικό ενδιαφέρον και κύρος επικεντρώθηκε στην Τουρκία. Η επίτευξη της μέγιστης αντίστασης στα αιτήματα της Τουρκίας και οι πραγματικές στρατηγικές απειλές θεωρήθηκαν ζωτικής σημασίας από τους φορείς εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας. Ως αποτέλεσμα, η ενασχόληση με τα ζητήματα που αφορούσαν την Τουρκία κυριάρχησε στην ελληνική εξωτερική πολιτική. Με βάση τα παραπάνω, το ενδιαφέρον των ελληνικών κυβερνήσεων να αναζητήσουν τη φιλία των αραβικών κρατών διαμορφώθηκε κυρίως από τον θεμελιώδη στρατηγικό στόχο της διπλωματικής ενίσχυσης της Ελλάδας έναντι της Τουρκίας. Ενώ τα οικονομικά συμφέροντα που είχαν ανέκαθεν, και εξακολουθούν να έχουν έως και σήμερα, σημαντική επίδραση στους υπολογισμούς της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής προς τις χώρες της Μέσης Ανατολής, δεν αποτέλεσαν κύριο μέλημα για το μεγαλύτερο μέρος της υπό εξέταση περιόδου²¹.

Όπως αποδεικνύεται, ο θεμελιώδης στρατηγικός στόχος της Ελλάδας δεν ήταν επαρκής για την παροχή μιας εξελιγμένης, πολυεπίπεδης ατζέντας εξωτερικής πολιτικής προς τους

¹⁹ Υφαντής, Κ. (2005). Αναζητώντας επιλογές: στρατηγικές εξισορρόπησης και συστημική πολικότητα. Στο Κ. Αρβανιτόπουλος & Μ. Κοπά (Επιμ.). *30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1974-2004*. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη.

²⁰ Sprout, H. & Sprout, M. (1956). *Man-Milieu relationship hypotheses in the context of international politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

²¹ Υφαντής, Κ. (2005). Αναζητώντας επιλογές: στρατηγικές εξισορρόπησης και συστημική πολικότητα. Στο Κ. Αρβανιτόπουλος & Μ. Κοπά (Επιμ.). *30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1974-2004*. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη.

γείτονές της στη Μέση Ανατολή. Ούτε οι οικονομικοί στόχοι των ελληνικών κυβερνήσεων περιελάμβαναν μια τέτοια πολιτική. Σίγουρα, η Αθήνα απέτυχε να πείσει τα περισσότερα αραβικά κράτη ότι είχε συμφέρον - που ξεπέρασε την υπογραφή συμφωνιών - να αναζητήσει και να ενισχύσει τις προοπτικές συνεργασίας που βασίζονται σε αμοιβαία συμφέροντα σε ένα ευρύ φάσμα θεμάτων που εκτείνονται στους οικονομικούς τομείς, στον τεχνικό και τον πολιτιστικό τομέα. Συγχρόνως, μπορεί κανείς να υποστηρίξει, ότι ο στρατηγικός στόχος της Ελλάδας σε σχέση με την Τουρκία υποχρέωσε την Αθήνα να κινηθεί με προσεκτικούς χειρισμούς στην περιοχή, αντί να κάνει αυτό που θα ήταν φυσικό, δεδομένου του δυτικού της προσανατολισμού, δηλαδή να επικεντρώσει τους περιορισμένους πόρους της στην επέκταση και εμβάθυνση των σχέσεων με τις «συντηρητικές» αραβικές μοναρχίες, την Ιορδανία και τη Σαουδική Αραβία, οι οποίες είχαν καλές σχέσεις με την Ουάσινγκτον. Σε αυτό το σκηνικό δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι, μετά από περισσότερα από τριάντα χρόνια σχέσεων με πολλά καθεστώτα που εξακολουθούν να υπάρχουν στην αραβική Μέση Ανατολή, η Ελλάδα σήμερα έχει πολύ λίγα να επιδείξει όσον αφορά τις εδραιωμένες διμερείς σχέσεις που βασίζονται σε αμοιβαία ενδιαφέροντα σε διάφορους τομείς. Σε αυτό, επίσης, το πλαίσιο, είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι τα τελευταία χρόνια οι ελληνικές εταιρείες έχουν εισβάλει σημαντικά στην αραβική αγορά της Μέσης Ανατολής κυρίως σε συνεργασία με τουρκικές εταιρείες, πραγματοποιώντας μία μικρή στροφή στην έως τα προηγούμενα χρόνια ισχύουσα πολιτική²².

Αξίζει να σημειωθεί, επίσης, ότι στην παρούσα εποχή δεν υπήρξε ουσιαστικός μετασχηματισμός της προσέγγισης των ελληνικών κυβερνήσεων προς τη Μέση Ανατολή. Αυτό είναι δύσκολο να κατανοηθεί, δεδομένων των βαθιών αλλαγών στο διεθνές περιβάλλον και στη Μέση Ανατολή ειδικότερα, αλλαγές που αποτελούν για την Ελλάδα

²² Ένα σημαντικό παράδειγμα αφορά το κοινό πρόγραμμα Ελλάδας και Τουρκίας στο Ομάν με προϋπολογισμό 20 δις. δολλαρίων. Η Τουρκία ήδη από τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα έχει αναπτύξει σημαντικούς οικονομικούς δεσμούς με τα περισσότερα από τα μουσουλμανικά κράτη της Μέσης Ανατολής. βλ. σχετ. Robins, P. (1991). *Turkey and the Middle East*. London: The Royal Institute of International Affairs, Akder, H. (1987). Turkey's export expansion in the Middle East 1980-1985. *The Middle East Journal*, 41, 553-567.

σημαντικές προκλήσεις, για παράδειγμα πολλαπλές μη παραδοσιακές απειλές για την ασφάλεια, αλλά και ευκαιρίες, ιδιαίτερα στον οικονομικό τομέα²³.

Η Ελλάδα, κατά συνέπεια, δεν ήταν πάντοτε παρούσα στη Μέση Ανατολή σε ό,τι αφορά την εξωτερική πολιτική και τη σύναψη σχέσεων με τα κράτη που βρίσκονται εκεί. Από την άλλη πλευρά, εξαιτίας της εξέχουσας στρατηγικής θέσης της, η Ελλάδα φαίνεται ότι, λόγω των παραδοσιακά καλών σχέσεων και των ιστορικών δεσμών με τους Άραβες, έχει τη δυνατότητα να διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στη Μέση Ανατολή. Πιο συγκεκριμένα, μπορεί να βοηθήσει τις αραβικές χώρες στην περαιτέρω ανάπτυξή τους, αλλά και να αποτελέσει γέφυρα μεταξύ της ΕΕ και της Μέσης Ανατολής²⁴. Η ιδέα αυτή δεν είναι στην πραγματικότητα καινούρια. Ήδη από το 1948, ο Έλληνας αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και υπουργός Εξωτερικών, Κωνσταντίνος Τσαλδάρης, εμπνευσμένος από το ελληνιστικό παρελθόν και επιδιώκοντας να αναδείξει την περιφερειακή σημασία της Ελλάδας, οραματίστηκε τη χώρα εκείνη τη στιγμή ως γέφυρα μεταξύ ΗΠΑ και Βρετανίας αφενός και των αραβικών κρατών από την άλλη. Με το πέρασμα των δεκαετιών η ιδέα αυτή ωρίμασε και έχει επιδιωχθεί η περαιτέρω ανάπτυξη των σχέσεων της χώρας με τα κράτη της Μέσης Ανατολής²⁵.

Είναι προφανές ότι το περιβάλλον της ΕΕ είχε άμεσες επιπτώσεις στους φορείς εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας όσον αφορά τον καθορισμό της ατζέντας για την πολιτική στη Μέση Ανατολή. Για σχεδόν μια δεκαετία, η Αθήνα ασκεί τις πολιτικές της στην περιοχή υπό την αυξανόμενη επιρροή των βασικών πολιτικών των εταίρων της στην ΕΕ. Στο βαθμό που αυτή η επιρροή συνέβαλε στην επίτευξη ισορροπίας στις σχέσεις της Ελλάδας με όλα τα κράτη της περιοχής αφενός, και με τους δυτικούς εταίρους της από την άλλη, και επίσης οδήγησε σε μια πιο εξελιγμένη προσέγγιση για τους Έλληνες υπεύθυνους εξωτερικής

²³ Lesser, I.O., Larrabee, F.S., Zanini, M., & Vlachos-Dengler, K. (2001). *Greece's new geopolitics*. Santa Monica, CA: RAND National Security Research Division.

²⁴ Lesser, I.O., Larrabee, F.S., Zanini, M., & Vlachos-Dengler, K. (2001). *Greece's new geopolitics*. Santa Monica, CA: RAND National Security Research Division.

²⁵ Athanassopoulou, E. (1999). *Turkey: Anglo-American Security Interests 1945-1952: The first enlargement of NATO*. London: Routledge.

πολιτικής, μπορεί να θεωρηθεί ως θετική εξέλιξη. Ταυτόχρονα, οι ελληνικές κυβερνήσεις έχει διαπιστωθεί ότι ασκούν τις πολιτικές τους στη Μέση Ανατολή όλο και περισσότερο μέσω του οργανωτικού περιβάλλοντος της ΕΕ. Αυτή η εξέλιξη δημιούργησε νέες βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες προκλήσεις για τους Έλληνες-φορείς χάραξης πολιτικής, όσον αφορά την προσέγγισή τους στη Μέση Ανατολή.

Εν κατακλείδι, η Ελλάδα δεν είναι μία νέα παρουσία στη Μέση Ανατολή και σε αυτό είχε σημαντικό ρόλο, γενικότερα, και η στρατηγική της σημασία στην περιοχή, καθώς βρίσκεται στο σταυροδρόμι μεταξύ της Ευρώπης και των κρατών που βρίσκονται στην περιοχή. Για πολλές δεκαετίες αλληλοεπιδρούσε με τα κράτη της περιοχής αυτής με βάση τη διατήρηση σταθερά φιλικών σχέσεων. Τέτοιου είδους σχέσεις, παρά τις θρησκευτικές και πολιτιστικές διαφορές, είχε με τα περισσότερα αραβικά κράτη και κατάφερε να διατηρήσει μια θετική εικόνα στη μουσουλμανική Μέση Ανατολή. Πρόκειται για μία πραγματικότητα που δεν ισχύει και για τα περισσότερα άλλα κράτη μέλη της ΕΕ, τουλάχιστον όχι στον ίδιο βαθμό με την Ελλάδα. Στη διάρκεια των τελευταίων ετών, η προσέγγιση της Ελλάδας προς τη Μέση Ανατολή έγινε πιο ισορροπημένη ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης καλών σχέσεων με το Ισραήλ, οι οποίες έχουν αποδειχθεί περισσότερο από μία φορές βιώσιμες σε περιόδους κρίσης.

Ταυτόχρονα, ωστόσο, αυτή η περιοχή, η οποία αποτελεί μέρος του ευρύτερου στρατηγικού χώρου της Ελλάδας, γίνεται όλο και πιο ασταθής. Δεδομένης αυτής της πραγματικότητας, θα ήταν αναμενόμενο η ελληνική εξωτερική πολιτική να εστιάσει στον τρόπο με τον οποίο η Αθήνα θα μπορούσε να αναπτύξει το σχετικό συγκριτικό πλεονέκτημά της στο πλαίσιο της ΕΕ για τη συμμετοχή στη Μέση Ανατολή. Εξάλλου, οι αποφάσεις για τη Μέση Ανατολή σε μεγάλο βαθμό αφορούν και επηρεάζουν και την Ελλάδα άμεσα και ουσιαστικά, ενώ σχετίζονται με την ασφάλεια, τις περιβαλλοντικές απειλές, τις μετακινήσεις προσφύγων ή το οργανωμένο έγκλημα, αλλά και άλλους, λιγότερο προφανείς τομείς.

Η Ελλάδα βρίσκεται στο κατώφλι μιας στρατηγικής αλλαγής που θα μπορούσε να την οδηγήσει με τέτοιο τρόπο, ώστε να γίνει ο γεωπολιτικός φύλακας της Ευρώπης στους αναδυόμενους εμπορικούς διαδρόμους Ανατολικής Αφρικής-Ευρώπης και Μέσης Ανατολής-Ευρώπης. Το αν η Ελλάδα θα γίνει ηγέτης της Ευρώπης στη διαμεσογειακή

συνδεσιμότητα εξαρτάται από την ικανότητα της Αθήνας να αναπτύξει τη δική της θέση στην αλυσίδα παραγωγής της Ανατολικής Αφρικής-Ευρώπης και Μέσης Ανατολής-Ευρώπης. Η πράσινη ενέργεια και η οικονομία καινοτομίας της Ελλάδας ανοίγει ελπιδοφόρους δρόμους για την συμμετοχή της Αιγύπτου, του Ισραήλ, των ΗΑΕ και της Σαουδικής Αραβίας σε κοινές επιχειρήσεις που θα μετατρέψουν την Ελλάδα σε πρωτοποριακό διαμεσογειακό παράγοντα.

Το νέο διαμεσογειακό προφίλ της Ελλάδας περιλαμβάνει μια στρατηγική μετατόπιση που θα απαιτήσει από το σύστημα της ΕΕ να προσαρμόσει την αντίληψή του για την Ελλάδα και να δώσει κίνητρα για στενότερο συντονισμό μεταξύ της Ελλάδας και άλλων κρατών μελών για τη διευκόλυνση των κοινών επενδύσεων στις δύο οδούς. Ελλείψει τέτοιου συντονισμού, η Αθήνα είναι αναμενόμενο να εμβαθύνει τις σχέσεις της με την Αίγυπτο, το Ισραήλ, τα ΗΑΕ και τη Σαουδική Αραβία, ενώ θα συνεργάζεται με επιλεγμένα κράτη μέλη της ΕΕ.

Σε αυτό το πλαίσιο, στις 11 Φεβρουαρίου 2021, η Ελλάδα φιλοξένησε μια σημαντική σύνοδο κορυφής στην Αθήνα με την Αίγυπτο, τη Σαουδική Αραβία, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα (ΗΑΕ), το Μπαχρέιν και την Κυπριακή Δημοκρατία. Η σύνοδος κορυφής του υπουργείου Εξωτερικών του 2021 με ελληνικά και αραβικά κράτη, που ονομάστηκε Φόρουμ Φιλίας χρησίμευσε ως ακρογωνιαίος λίθος για την εξαιρετική σειρά διπλωματικών επιτευγμάτων της Αθήνας στην περιοχή της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής (MENA) όλο το 2020. Η πιο εντυπωσιακή δράση για την επιτυχία της ελληνικής προσέγγισης MENA σημειώθηκε τον Αύγουστο του 2020 όταν το Αιγυπτιακό Πολεμικό Ναυτικό και η Πολεμική Αεροπορία των ΗΑΕ πραγματοποίησαν ταυτόχρονες κοινές ασκήσεις με το Πολεμικό Ναυτικό και την Πολεμική Αεροπορία των ΗΠΑ, ως ένδειξη υποστήριξης για την Ελλάδα κατά τη διάρκεια της ναυτικής αντιπαράθεσης με την Τουρκία την Ανατολική Μεσόγειο.

1.3. Η παράμετρος της οικονομίας και οι σχέσεις της Ελλάδας με τα κράτη της Μέσης Ανατολής

Σήμερα πολιτιστικά και οικονομικά η περιοχή της Μέσης Ανατολής είναι terra incognita για τους Έλληνες επιχειρηματίες²⁶. Αυτό δεν συνέβαινε στο πρόσφατο παρελθόν. Στην πραγματικότητα, η πολιτιστική και οικονομική σημασία της Μέσης Ανατολής ήταν πάντα αρκετά υψηλή στη μακρά ιστορία των Ελλήνων. Ήταν το 1922, πριν από έναν αιώνα, όταν οι Έλληνες αποξενώθηκαν από εκεί τις προγονικές ρίζες τους στη Μικρά Ασία, στη σύγχρονη Τουρκία και μερικές δεκαετίες αργότερα οι ελληνικοί πληθυσμοί στην Τουρκία, την Αίγυπτο, τη Γεωργία και αλλού αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την ιστορική τους κοιτίδα, τη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα. Η οικονομική απόσυρση και σχεδόν η αποξένωση των Ελλήνων από τη Μέση Ανατολή συνεχίστηκε και μετά την είσοδο της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ωστόσο, η άφθονη εισροή χρημάτων στην ΕΕ προς την Ελλάδα αποθάρρυνε την ελληνική επιχειρηματικότητα και την εξωστρέφεια στη Μέση Ανατολή.

Παρά την απουσία Ελλήνων στη μεταπολεμική Μέση Ανατολή, ο πολιτισμός και η πολιτική έχουν διατηρήσει το υψηλό προφίλ της Ελλάδας στην ευρύτερη περιοχή. Ιστορικά η προηγούμενη επιτυχία της ελληνικής επιχειρηματικότητας στη Μέση Ανατολή συνδέεται με το παραδοσιακά υψηλό πολιτιστικό και οικονομικό προφίλ των Ελλήνων στη Μέση Ανατολή. Σήμερα, λόγω των μακρών πολιτιστικών σχέσεών τους με τους λαούς της Μέσης Ανατολής, ο ελληνικός πολιτισμός είναι δημοφιλής στην περιοχή. Η μακρά οικονομική και πολιτιστική αλληλεπίδραση μεταξύ Ελλήνων και λαών της Μέσης Ανατολής άφησε αντίκτυπο στη συλλογική συνείδηση και τον κοινό τρόπο σκέψης των λαών της περιοχής²⁷.

²⁶ Venetis, E. (2013). *Economic relations between Greece, the Middle East and North Africa (MENA)*. Working paper No 36/2013. The Middle East Project. Athens: Hellenic Foundation for European and Foreign Policy.

²⁷ Venetis, E. (2013). *Economic relations between Greece, the Middle East and North Africa (MENA)*. Working paper No 36/2013. The Middle East Project. Athens: Hellenic Foundation for European and Foreign Policy.

Τη δεκαετία του 1980, η θετική εικόνα της Ελλάδας, κυρίως στον αραβικό και ισλαμικό κόσμο, ενισχύθηκε από την φιλοπαιστινιακή πολιτική του Ανδρέα Παπανδρέου²⁸. Η πολιτική υποστήριξη που προσέφερε ο Παπανδρέου στον Yasser Arafat είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση των πολιτικών, οικονομικών και πολιτιστικών δεσμών μεταξύ Ελλήνων, Παλαιστίνιων και του αραβικού κόσμου γενικότερα. Παλαιστίνιοι επιχειρηματίες, επαγγελματίες και φοιτητές κατέφυγαν στην Ελλάδα σε περιόδους δυσκολίας για αυτούς. Χιλιάδες υποτροφίες απονεμήθηκαν σε Παλαιστίνιους και άλλους Άραβες φοιτητές σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο επιτρέποντάς τους να σπουδάσουν και να λάβουν τα προσόντα στον τομέα τους. Κάποιοι από αυτούς παρέμειναν στην Ελλάδα, ενώ άλλοι επέστρεψαν στην πατρίδα τους για να μεταφέρουν το μήνυμα της διαπολιτισμικής φιλίας και αλληλεπίδρασης²⁹.

Η Ελλάδα διατηρεί παραδοσιακά ισχυρούς δεσμούς με τη Μέση Ανατολή. Ήταν το μόνο ευρωπαϊκό κράτος, για παράδειγμα, που ψήφισε κατά της διχοτόμησης της Παλαιστίνης στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το 1947, και έκτοτε υποστηρίζει σταθερά την παλαιστινιακή υπόθεση. Ακόμη και οι ηγέτες της φιλοαμερικανικής στρατιωτικής δικτατορίας (1967-1974) είχαν αρνηθεί να παραχωρήσουν στις ΗΠΑ εγκαταστάσεις υπεράνω πτήσης ή εδάφους για τον εφοδιασμό του Ισραήλ με όπλα κατά τη διάρκεια του πολέμου του 1973, ενώ επέτρεψαν στα σοβιετικά αεροπλάνα να περάσουν από τον ελληνικό εναέριο χώρο, αεροπορική μεταφορά στρατιωτικών προμηθειών στην Αίγυπτο. Ως αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν ο αποκλεισμός της Ελλάδας από το αραβικό μποϊκοτάζ πετρελαίου³⁰.

²⁸ Kaminaris, S.C. (1999). Greece and the Middle East. *Middle East Review of International Affairs*, 3(2), 36-46.

²⁹ Venetis, E. (2013). *Economic relations between Greece, the Middle East and North Africa (MENA)*. Working paper No 36/2013. The Middle East Project. Athens: Hellenic Foundation for European and Foreign Policy.

³⁰ Tsakaloyannis, P. (1983). Greece: Old Problems, New Prospects, in Christopher Hill, ed., *National Foreign Policies and European Political Cooperation*. London: George Allen and Unwin: 128.

Στη δεκαετία του 1980, η Ελλάδα ανέπτυξε ακόμη πιο στενές σχέσεις με τον αραβικό κόσμο. Αυτό αντικατοπτρίζει σε μεγάλο βαθμό μια πολιτική που αποσκοπεί στην απόκτηση υποστήριξης στη διαμάχη με την Τουρκία. Η απόφαση του Ανδρέα Παπανδρέου τον Οκτώβριο 1981 να ανεβάσει τη λειτουργία του Γραφείου Πληροφοριών Αθηνών του PLO στο ίδιο διπλωματικό επίπεδο με την εκπροσώπηση του Ισραήλ στην Ελλάδα ήταν μια σαφής απάντηση στην απόφαση της Τουρκίας το 1978 να χορηγήσει παρόμοια διπλωματική αναγνώριση στους εκπροσώπους του Αραφάτ στην Άγκυρα³¹. Η προσέγγιση των «ριζοσπαστικών» αραβικών καθεστώτων της Συρίας και του Ιράκ από την κυβέρνηση της Ελλάδας αποσκοπούσε, σύμφωνα με τα λόγια του Έλληνα υπουργού Εξωτερικών, Κάρολου Παπούλια, στην απομάκρυνσή τους από την επιρροή της Τουρκίας. Επιπλέον, η διπλωματική αναγνώριση της PLO βασίστηκε στις ομοιότητες μεταξύ της παλαιστινιακής και της κυπριακής τραγωδίας³².

Ωστόσο, υπήρχαν επίσης οικονομικοί παράγοντες πίσω από τη σχέση Ελλάδας και αραβικών κρατών. Από τη δεκαετία του 1970 ορισμένες ελληνικές εταιρείες είχαν κατακτήσει έναν εξέχοντα ρόλο στον αραβικό κόσμο όπου εκτελούσαν σημαντικά κατασκευαστικά έργα. Επιπλέον, οι αραβικές αγορές ήταν σημαντικές για την εξαγωγή αγροτικών προϊόντων της Ελλάδας. Ο αραβικός κόσμος συνέχισε να είναι η δεύτερη μεγαλύτερη εξαγωγική αγορά για την Ελλάδα (μετά την ΕΚ) καθ' όλη τη δεκαετία του 1980 και το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1990.

Σε κάθε περίπτωση, ένα από τα σημαντικά ζητήματα που επιδιώκεται να προωθηθεί μέσω της παρουσίας της Ελλάδας στη Μέση Ανατολή και του στρατηγικού της ρόλου σε αυτή, είναι οι θέσεις της σε σχέση με την Τουρκία και τα ζητήματα που μαίνονται για δεκαετίες μεταξύ των δύο κρατών. Ενώ οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και η διχοτόμηση της Κύπρου παραμένουν ψηλά στην ατζέντα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, αυτά τα ζητήματα έχουν πλέον μεταφερθεί στην ευρωπαϊκή ατζέντα. Η είσοδος της Κύπρου στην ΕΕ κατά

³¹ Mackenzie, K. (1984). Turkey in Transition: The West's Neglected Ally, Institute for European Defence and Strategic Studies, *European Security Studies*, 1, London: 19.

³² Huliaras, A. (1991). *The Foreign Policy of the Greek Socialists: Forces of Continuity and Change*, Unpublished Ph. D. Thesis, University of Hull, 164.

τη διάρκεια του κύματος διεύρυνσης που έδωσε τέλος και επίσημα στις διαιρέσεις του Ψυχρού Πολέμου στην ευρωπαϊκή ήπειρο, ήταν για την Ελλάδα μία νίκη, επειδή η Κύπρος ήταν πλέον μέλος της ευρωπαϊκής οικογένειας.

2. Το καθεστώς των Αδελφών Μουσουλμάνων

2.1. Τα ισλαμιστικά κινήματα

Τα ισλαμιστικά αναγεννητικά κινήματα σε όλο τον κόσμο συχνά διατυπώνουν τη θέση ότι οι μουσουλμάνοι ηγεμόνες διαφόρων μουσουλμανικών αυτοκρατοριών του παρελθόντος, όπως αυτοί που προέρχονταν από τις δυναστείες των Μογκούλ, των Σαφαβιδών και των Οθωμανών, ανά τους αιώνες παρέμειναν μακριά από μια ολοκληρωμένη και ολιστική εφαρμογή των ισλαμικών διδασκαλιών που κατοχυρώνονται στις ισλαμικές γραφές³³. Η δημιουργία Μουσουλμανικών Αυτοκρατοριών βασιζόταν στην εξουσία του μονάρχη που ήταν μεγαλύτερη από την εξουσία του κορανίου και των Χαντίθ (Hadith), δηλαδή των λόγων και των πράξεων του προφήτη Μωάμεθ, στην οργάνωση, το συντονισμό και τη διαχείριση της μουσουλμανικής καθημερινής ζωής. Ο στόχος αυτού ήταν η προώθηση και η διαφύλαξη των πολιτικών και προσωπικών συμφερόντων³⁴. Παρ' όλα αυτά, οι Μουσουλμάνοι είχαν μια κεντρική εξουσία ενσωματωμένη στην Αυτοκρατορία που ήταν σε μεγάλο βαθμό φιλική προς το Ισλάμ, αλλά και συνειδητά υπέρ του Ισλάμ, ενώ υπήρχε και η εμφάνιση ενός βαθμού συνοχής στην κοινωνία.

Το Ισλάμ είχε σημαντικό ρόλο στις Αυτοκρατορίες και η ζωή σε αυτές είχε ανέκαθεν θρησκευτικό προσανατολισμό. Τα τζαμιά ήταν τα πιο σημαντικά μέρη για τη διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων, ενώ οι πολίτες παρακολουθούσαν θρησκευτικές συγκεντρώσεις για τη δημιουργία και τη διατήρηση κοινωνικών δικτύων και τηρούσαν τις διδασκαλίες του Ισλάμ οργανώνοντας τη ζωή τους με βάση αυτές τις διδασκαλίες. Το Ισλάμ, λοιπόν,

³³ Calvert, J. (2008). *Islamism: A Documentary and Reference Guide*. Westport, CT and London: Greenwood Publishing Group, Mandaville, P. (2014). *Islam and Politics*. London: Routledge, Thompson, S. & Bucerius, S. (2017). Transnational Radicalization, Diaspora Groups, and within-group Sentiment Pools: Young Tamil and Somali Canadians on the LTTE and al Shabaab. *Terrorism and Political Violence* 29(4): 1-18.

³⁴ Lapidus, I. (2002). *A History of Islamic Societies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2nd edition.

είχε πρωταγωνιστικό ρόλο στη ζωή και την καθημερινότητά τους, την οποία καθόριζε σε μεγάλο βαθμό³⁵.

Στη συνέχεια, οι επιδράσεις της αποικιοκρατίας και της νεοαποικιοκρατίας, συμπεριλαμβανομένου του αμερικανικού ιμπεριαλισμού, άλλαξαν την κατάσταση σε μεγάλο βαθμό, συχνά εκ θεμελίων. Ο αντίκτυπος αυτής της αλλαγής ήταν ιδιαίτερα διάχυτος και ισχυρός, με τις μουσουλμανικές άρχουσες τάξεις να συνεργάζονται διαρκώς με αποικιακές δυνάμεις, έτσι ώστε να εξασφαλίσουν τα δικά τους προνόμια και κατοχυρωμένα συμφέροντα. Σε αυτό το πλαίσιο, χώρες όπως η Σαουδική Αραβία και η Αίγυπτος στη Μέση Ανατολή και το Πακιστάν έχουν γίνει σημαντικοί σύμμαχοι των αποικιακών και ιμπεριαλιστικών δυνάμεων, ιδίως των Ηνωμένων Πολιτειών. Αυτές οι δυνάμεις έδωσαν στις μουσουλμανικές κυρίαρχες τάξεις την έννοια της ασφάλειας και της προστασίας, αλλά ως αντάλλαγμα αφαίρεσαν σε κάποιον βαθμό την αυτονομία και την κυριαρχία στις χώρες τους, εκθέτοντας έτσι τις μουσουλμανικές μάζες σε νέες πολιτιστικές προκλήσεις και μεγάλες κοινωνικοοικονομικές δυσκολίες³⁶.

Η εσωτερική διαμάχη, η διαφθορά και η παρακμή μαστίζουν τους Μουσουλμάνους μέχρι σήμερα, σε συνδυασμό με την αμερικανική επιρροή και ηγεμονία που, στα μάτια των ισλαμικών αναγεννητικών ομάδων, διασφαλίζει τη συνέχιση των μουσουλμανικών διαιρέσεων³⁷. Το Ισλάμ εξακολουθεί να έχει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην κοινωνική και την ατομική ζωή των μουσουλμάνων κατοίκων των χωρών αυτών. Στο κλίμα της κοινωνικής κρίσης και της θρησκευτικής παρακμής που είναι παρούσα σε πολλές περιπτώσεις στις μουσουλμανικές χώρες, ιδιαίτερα από τις αρχές του εικοστού αιώνα, το Ισλάμ έγινε ο κύριος κινητήριος παράγοντας που βοήθησε προσωπικότητες του

³⁵ Esposito, J. (1992). *The Islamic Threat: Myth or Reality?* Oxford: Oxford University Press.

³⁶ Hunter, S. (1988). *Introduction*. In *The Politics of Islamic Revivalism: Diversity and Unity*, edited by Shereen Hunter, ix-xv. Bloomington: Indiana University Press.

³⁷ Juergensmeyer, M. (2018). Thinking Sociologically about Religion and Violence: The Case of ISIS. *Sociology of Religion: A Quarterly Review* 79(1): 20-34. Ataman, K. (2015). Forerunners of 'Political Islam': An Inquiry into the Ideologies of Al-Banna and Al-Mawdudi. *Review of the Faculty of Theology of Uludag University* 24(2): 45-69.

μουσουλμανικού κόσμου να αναλάβουν πολιτικούς ρόλους και να συμβάλουν ώστε να δημιουργηθούν νέα ισλαμικά κινήματα αναβίωσης³⁸.

Θεμελιωμένες στην ιδεολογία ενός ολιστικού Ισλάμ, δηλαδή του Ισλάμ ως πλήρους τρόπου ζωής που διέπεται από τη σαρία (shari'a, δηλαδή το ισλαμικό δίκαιο), οι νέες κινήσεις στην προσπάθεια για αναβίωση του ένδοξου παρελθόντος του Ισλάμ επεδίωξαν να κερδίσουν την εύνοια των πολιτών και να εισχωρήσουν όσο το δυνατό περισσότερο στις μουσουλμανικές κοινότητες. Οι ισλαμικές αξίες και αρχές θεωρείται, υπό αυτές τις συνθήκες, ότι μπορούν να επιφέρουν την παγκόσμια αλλαγή μέσω της εφαρμογής του ισλαμικού νόμου τόσο στην προσωπική όσο και στην κοινωνική ζωή όχι μόνο στις χώρες όπου υπάρχει πλειοψηφία μουσουλμάνων, αλλά και στις κοινότητες της διασποράς.

2.2. Το καθεστώς των Αδελφών Μουσουλμάνων στην Αίγυπτο

Η Μουσουλμανική Αδελφότητα ιδρύθηκε το 1928 από τον Hasan al-Banna, έναν 22χρονο δάσκαλο δημοτικού σχολείου, ως ένα ισλαμικό κίνημα με στόχο την αναγέννηση μετά την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την επακόλουθη απαγόρευση του συστήματος διακυβέρνησης του χαλιφάτου που είχε ενώσει τους Μουσουλμάνους για εκατοντάδες χρόνια. Ο Al-Banna βάσισε τις ιδέες του στην πεποίθηση ότι το Ισλάμ δεν αφορά αποκλειστικά και μόνο τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, αλλά, αντίθετα, είναι ένας ολοκληρωμένος τρόπος ζωής, στις αρχές του Wahhabism, πιο γνωστού σήμερα ως Ισλαμισμός. Κατά αυτόν τον τρόπο, θεωρούσε σκόπιμο να συμπληρώνεται η παραδοσιακή ισλαμιστική εκπαίδευση για τους άνδρες και με εκπαίδευση jihadia³⁹.

³⁸ Karagiannis, E. (2018). *The New Political Islam: Human Rights, Democracy, and Justice*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

³⁹ Οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι έχουν συνδέσει την εκπαίδευση με πρακτικές πτυχές της ζωής, σε μια προσπάθεια να επιτύχουν μια πλήρη αλλαγή στα πρότυπα συμπεριφοράς, έτσι ώστε να συμβαδίζουν με τις διδαχές του κινήματος. Βλ. σχετ. El-Awaisi, Abd Al-Fattah M. (2000). Jihadia Education and the Society of the Egyptian Muslim Brothers: 1928-49. *Journal of Beliefs & Values*, 21(2), 213-225.

Το κίνημα των αδελφών μουσουλμάνων (Al-Ikhwān al-Muslimūn) εμφανίστηκε ως ένα δημοφιλές κίνημα που προσελκύει μέλη από την τοπική διανοήση, μέλη βρετανικών στρατοπέδων, τεχνίτες, αλλά και, γενικά, τον λαό. Επικεντρωνόταν όλο και περισσότερο στην ενασχόληση με ευρύτερα κοινωνικά, πολιτιστικά και πολιτικά ζητήματα και ξεκίνησε το έργο της επαναφοράς του Ισλάμ στην μουσουλμανική καθημερινή ζωή και τις κοινωνικές και πολιτικές σφαίρες της ζωής. Η έλλειψη λεπτομερούς συζήτησης και διαλόγου του Hasan al-Banna για το ζήτημα του χαλιφάτου ή Ισλαμικού Κράτους (Islamic State) στο έργο του και στην αρχή του Al-Ikhwān δεν οφείλεται στην απλή αδιαφορία, αλλά περισσότερο στο καθήκον της μεταρρύθμισης των ψυχών των μουσουλμάνων, του διαφωτισμού τους και της υποστήριξης των διδασχών των προφητών που είχαν τεθεί σε προτεραιότητα. Με βάση τις προσδοκίες του αρχηγού, αναμενόταν ότι το κίνημα θα κατόρθωνε να κάνει πιο δημοφιλείς τις διδασχές του ισλαμισμού και θα βοηθούσε την Αίγυπτο να απαλλαγεί από τα δεσμά των αποικιοκρατικών και ιμπεριαλιστικών δυνάμεων. Η εξέλιξη αυτή θα έθετε τις βάσεις για τη γενική εσωτερική μεταρρύθμιση στη βάση των προτύπων του Ισλάμ⁴⁰.

Ο Hasan al-Banna είχε ένα σαφές και λεπτομερές όραμα για ένα ισλαμικό σύστημα που θα βασιζόταν στο Κοράνι με έμφαση στις ακόλουθες αρχές: (α) προσευχή, dhikr, μετάνοια και ικεσία, (β) νηστεία, αγνότητα και προειδοποίηση ενάντια στην πολυτέλεια, (γ) zakat και δαπάνες για ευεργετικούς σκοπούς, (δ) προσκύνημα, ταξίδια, ανακάλυψη και διερεύνηση της Βασιλείας του Αλλάχ, (ε) προμήθεια, εργασία και απαγόρευση της επαιτείας, (στ) jihad, μάχες, εξοπλισμός μαχητών και φροντίδα για τις οικογένειες και τα συμφέροντά τους μετά την αναχώρησή τους, (ζ) την εντολή του καλού και την παροχή ορθών συμβουλών, (η) την αρχή της απαγόρευσης του κακού και της παρέμβασης εναντίον αυτών που πράττουν το κακό, (θ) την αρχή της απόκτησης εκπαίδευσης και γνώσης από κάθε άνδρα και γυναίκα που ασπάζονται τον ισλαμισμό στους διάφορους κλάδους της ζωής, με τον κανόνα του «ο καθένας σε ό,τι του ταιριάζει καλύτερα», (ι) υγιείς τρόποι και συμπεριφορά και επιμελής καλλιέργεια των υψηλών ηθικών αξιών, (ια) επιδίωξη για σωματική υγεία και έλεγχο των αισθήσεων και (ιβ) κοινωνική ευθύνη τόσο

⁴⁰ Al-Banna, H. (1954). *Al-Rasa'il al-thalath, Three Tracts* [English translation]. Cairo: Dar al-Kitab al-'Arabi, 49.

του κυβερνήτη όσο και των κυβερνώντων ώστε να είναι εφικτό να επιτευχθούν οι στόχοι της κοινωνικής ευημερίας και υπακοής⁴¹.

2.3. Η πορεία του κινήματος

Φαίνεται ότι από το 1938 όταν το Al-Ikhwan άρχισε να εκτίθεται περισσότερο στο κοινό, ο πολιτικός του χαρακτήρας εμφανίστηκε πιο καθαρά. Μέσω του Al-Nadhir, ο Al-Ikhwan απείλησε και χλεύασε το κατεστημένο και τους αντιπάλους του και ζήτησε ανοιχτά την άμεση αποκατάσταση του ισλαμικού συστήματος. Μέχρι τότε, το κίνημα είχε ήδη αποκτήσει 300 οργανώσεις⁴². Ωστόσο, λόγω αντιπαραθέσεων με τις αιγυπτιακές και τις βρετανικές αρχές στις αρχές της δεκαετίας του 1940, έγινε προσπάθεια ώστε να αποφευχθούν περαιτέρω συγκρούσεις υπό τον φόβο ότι θα υπάρχουν αντίποινα και διώξεις. Κατά συνέπεια, η ανάπτυξη των Αδελφών Μουσουλμάνων ήταν από τότε και στο εξής μυστική. Έτσι, άρχισε να αναπτύσσει τις δικές της παραστρατιωτικές δυνάμεις και, με αυτόν τον τρόπο, ένα ειδικό μυστικό όργανο δημιουργήθηκε μέσα στο κίνημα, καθώς και ειδικές φάλαγγες, μερικές φορές υπό το πρόσχημα των προσκοπικών οργανώσεων⁴³.

Επιπλέον, το κίνημα προχώρησε και στη δημιουργία υποδομών, όπως εκπαιδευτικά ιδρύματα, νοσοκομεία, εργοστάσια, επιχειρηματικές οργανώσεις και μάλιστα διείσδυσε στο στρατό⁴⁴. Η οργάνωσή του προχώρησε σε τέτοιο βαθμό που εδραίωσε και

⁴¹ Al-Banna, H. (1978). *Between Yesterday and Today* (trans. C. Wendell). In *Five Tracts of Ḥasan Al-Bannā' (1906–1949): A Selection from the Majmū'at rasā'il al-Imām al-shahīd Ḥasan al-Bannā' / Translated from the Arabic and Annotated*, 13-39. University of California Press, Berkeley, 3.

⁴² Munson, Z. (2001). Islamic Mobilization: Social Movement Theory and the Egyptian Muslim Brotherhood. *The Sociological Quarterly* 42(4): 487-510, Friedland, E. (2015). *The Muslim Brotherhood Special Report*. Clarion Project, Washington, D.C., Nasution, H. (2017). Ikhwanul Muslimin and the Future of Islamic Movement. *Journal of Humanities and Social Science* 22(11): 67-75.

⁴³ Nazih, A. (1991). *Political Islam: Religion and Politics in the Arab World*. London: Routledge, 133.

⁴⁴ Munson, Z. (2001). Islamic Mobilization: Social Movement Theory and the Egyptian Muslim Brotherhood. *The Sociological Quarterly* 42(4): 487-510.

ισχυροποίησε σταδιακά τη θέση του μέσα στο αιγυπτιακό κράτος⁴⁵. Στη συνέχεια, όταν άρχισε να τρομοκρατεί τους Βρετανούς και τους Εβραίους στην Αίγυπτο, η κυβέρνηση αναγκάστηκε να τους προσφέρει καλύτερη προστασία και ως αποτέλεσμα διέλυσε τον Al-Ikhwan. Αυτό οδήγησε σε μια άμεση αντιπαράθεση, στα τέλη του 1948 και στις αρχές του 1949, μεταξύ της κυβέρνησης και του Al-Ikhwan, με αποκορύφωμα τη δολοφονία του πρωθυπουργού Nugrashi από το κίνημα. Η κυβέρνηση αντεπιτέθηκε και ο ηγέτης του Al-Ikhwan-Hasan al-Banna δολοφονήθηκε⁴⁶. Μέχρι το 1948 που η οργάνωση απαγορεύτηκε είχε αναπτυχθεί και υπερδιπλασιάσει τα μέλη της σε σχέση με το 1938⁴⁷.

Παρά το ότι ο ιδρυτής του Al-Ikhwan, Hasan al-Banna, εξοντώθηκε, το κίνημα εξακολούθησε να υφίσταται και αναπτύχθηκε εντός και εκτός της Αιγύπτου τόσο στα όρια του μουσουλμανικού κόσμου όσο και στα εδάφη και της Δύσης. Υπό διαφορετικές ηγεσίες και κάποια αλλαγή στην ιδεολογία και τη μεθοδολογία, το Al-Ikhwan παραμένει μια δύναμη που πρέπει να υπολογίζεται ακόμη και στη σύγχρονη περίοδο. Επίσημα σε περίπου 20 χώρες σε όλο τον κόσμο σήμερα, το Al-Ikhwan δεν άλλαξε ποτέ τον ρόλο του ως φορέας παροχής κοινωνικής πρόνοιας. Δημιούργησε και προσέφερε σχολεία, κολέγια, ιατρεία και νοσοκομεία, καθώς και παροχή υπηρεσιών στον πληθυσμό που θα έπρεπε κανονικά να προσφέρει η κεντρική κυβέρνηση⁴⁸. Με αυτόν τον τρόπο, το κίνημα κατάφερε να επιτύχει ευρεία λαϊκή συναίνεση, να γίνει ο σύμμαχος του λαού ενάντια στις στρατιωτικές κυβερνήσεις που έδειξαν έλλειψη ευαισθησίας απέναντι στις ανάγκες των πολιτών. Παρ' όλα αυτά, σύμφωνα με τη Hizb ut-Tahrir, το Al-Ikhwan απομακρύνθηκε

⁴⁵ Friedland, E. (2015). *The Muslim Brotherhood Special Report*. Clarion Project, Washington, D.C.

⁴⁶ Munson, Z. (2001). Islamic Mobilization: Social Movement Theory and the Egyptian Muslim Brotherhood. *The Sociological Quarterly* 42(4): 487-510.

⁴⁷ Μάζης, Ι.Θ. (2012). Γεωγραφία του ισλαμιστικού κινήματος στη Μέση Ανατολή. 3^η έκδοση. Αθήνα: Παπαζήσης.

⁴⁸ Ataman, K. (2015). Forerunners of 'Political Islam': An Inquiry into the Ideologies of Al-Banna and Al-Mawdudi. *Review of the Faculty of Theology of Uludag University* 24(2): 45-69, Friedland, E. (2015). *The Muslim Brotherhood Special Report*. Clarion Project, Washington, D.C., Nasution, H. (2017). Ikhwanul Muslimin and the Future of Islamic Movement. *Journal of Humanities and Social Science* 22(11): 67-75.

από τις αρχικές θέσεις των ιδρυτών και των πρώτων μελών του που αντιτάχθηκαν έντονα στο δυτικό πολιτικό, κοινωνικό και πολιτιστικό σύστημα, υπέρ ενός «δυτικοποιημένου» μοντέλου πολιτικής δέσμευσης⁴⁹.

Ο Sayyid Qutb είναι ένα παράδειγμα των θέσεων του Al-Ikhwan στις πρώτες του μέρες. Ο Qutb ήταν ένα από τα πιο εξέχοντα μέλη του κινήματος στην Αίγυπτο, ένα διεθνές σύμβολο του ισλαμικού ακτιβισμού και της αντίστασης ενάντια στην δυτική κατοχή των μουσουλμανικών εδαφών. Το πιο γνωστό έργο του, *Milestones*, δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1964. Το *Milestones* είναι ένα μανιφέστο του ισλαμικού ακτιβισμού που γράφτηκε κατά τη διάρκεια της 10ετούς φυλάκισης του Qutb στην Αίγυπτο του Nasser, ο οποίος κορυφώθηκε με την εκτέλεση του πρώτου με απαγχονισμό το 1966. Με τα χρόνια, το κίνημα των Αδελφών Μουσουλμάνων συνεργάστηκε με τις εθνικές κυβερνήσεις, δημιούργησε κόμματα και τα κατέβασε σε εκλογές, χωρίς να αντιταχθεί στην έννοια των εθνικών κρατών, όπως θα έκαναν τα πρώτα μέλη υπέρ του Χαλιφάτου⁵⁰.

Ωστόσο, καθώς η ομάδα διευρύνθηκε και δημιουργήθηκαν νέοι κλάδοι, προέκυψαν διαφορετικές θέσεις σχετικά με την πολιτική συμμετοχή και τη χρήση βίας. Για το λόγο αυτό, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι τα κόμματα που έχουν κοινοβουλευτικό περιβάλλον και ζητούν ρεφορμισμό, όπως το Κίνημα της Κοινωνίας για την Ειρήνη στην Αλγερία, συνυπάρχουν με ομάδες που θεωρούνται τρομοκρατικές οργανώσεις, όπως είναι η Hamas). Η ύπαρξη σημαντικών διαφορών μεταξύ διαφορετικών παρακλαδιών του Al-Ikhwan, πιθανώς οφείλεται στο γεγονός ότι κάθε ομάδα διοικείται σε τοπικό επίπεδο και υπάρχουν μόνο αδύναμοι δεσμοί με την κεντρική ηγεσία. Επομένως, κάθε τμήμα

⁴⁹ Hamid, S. (2016). *Sufis, Salafis and Islamists: The Contested Ground of British Islamic Activism*. London: I.B.Tauris.

⁵⁰ Huq, S. (2017). *The Ideological Workings of Capitalist Society*. Hizb ut-Tahrir Australia. Ανακτήθηκε από: <http://www.hizb-australia.org/2017/04/the-ideological-workings-of-capitalist-society/>. Τελευταία πρόσβαση στις 11/9/2021.

προσπαθεί να εφαρμόσει τις πολιτικές του κινήματος με τον τρόπο που εξυπηρετεί περισσότερο σε σχέση με το τοπικό τους πλαίσιο⁵¹.

Συνολικά, τέσσερις κύριες πτέρυγες μπορούν να εντοπιστούν στο Al-Ikhwan προς το παρόν: η πολιτική πτέρυγα, η παραστρατιωτική πτέρυγα, η πτέρυγα των γυναικών και η πτέρυγα της νεολαίας⁵². Ενώ η πολιτική πτέρυγα περιλαμβάνει όλους εκείνους τους κλάδους που έχουν εξελιχθεί σε πολιτικά κόμματα και συμμετέχουν ενεργά στην πολιτική εθνική αρένα, η παραστρατιωτική πτέρυγα περιλαμβάνει εκείνες τις ομάδες που εξακολουθούν να δρουν εναντίον των εθνικών αρχών που χρησιμοποιούν βία, όπως η Συριακή Μουσουλμανική Αδελφότητα και η Hamas, η οποία είναι επίσης πολιτικό κόμμα και έχει κερδίσει εκλογές στη Λωρίδα της Γάζας. Παρόλο που οι ανώτερες θέσεις συμπληρώνονται κυρίως από άνδρες, οι γυναίκες διαδραματίζουν ενεργό ρόλο στο Al-Ikhwan, αλλά όχι σε ανώτερο επίπεδο. Τέλος, η πτέρυγα της νεολαίας είναι υπεύθυνη για την παροχή εκπαίδευσης, κατάρτισης και κοινωνικών δραστηριοτήτων για τους νέους, προκειμένου να προωθήσουν τα ιδεώδη του ισλαμισμού και να διαμορφώσουν προσωπικότητες εμπνευσμένες από τις θέσεις του κινήματος.

Η αιγυπτιακή κυβέρνηση νομιμοποίησε την Αδελφότητα ξανά, αλλά μόνο ως θρησκευτική οργάνωση. Στη συνέχεια, βρέθηκε ξανά σε καθεστώς απαγόρευσης το 1954 επειδή τα μέλη της επέμεναν ότι έπρεπε να διοικείται η Αίγυπτος με βάση τη σαρία, δηλαδή το ισλαμικό δίκαιο. Αν και απαγορεύτηκε επίσημα από την αιγυπτιακή κυβέρνηση από το 1954, οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι κατέλαβαν 17 έδρες στο αιγυπτιακό κοινοβούλιο, όπου λειτουργούσαν ως ανεξάρτητοι, ενώ κατείχαν, επίσης, σημαντικά γραφεία σε επαγγελματικούς οργανισμούς στην Αίγυπτο.

Την ίδια χρονιά, ο Abdul Munim Abdul Rauf, ακτιβιστής της Αδελφότητας, επιχείρησε να δολοφονήσει τον πρόεδρο της Αιγύπτου Nasser και εκτελέστηκε, μαζί με άλλα πέντε μέλη

⁵¹ Friedland, E. (2015). *The Muslim Brotherhood Special Report*. Clarion Project, Washington, D.C., 'Anani, K. (2016). *Inside the Muslim Brotherhood: Religion, Identity, and Politics*. New York: Oxford University Press.

⁵² Friedland, E. (2015). *The Muslim Brotherhood Special Report*. Clarion Project, Washington, D.C.

της αδελφότητας. Επίσης, τέσσερις χιλιάδες μέλη συνελήφθησαν και χιλιάδες άλλα κατέφυγαν στη Συρία, τη Σαουδική Αραβία, την Ιορδανία και τον Λίβανο.

Το 1964, ο Nasser έδωσε αμνηστία στους φυλακισμένους Αδελφούς, ελπίζοντας ότι η απελευθέρωσή τους θα εξασθενήσει το ενδιαφέρον για το πρόσφατα δημιουργημένο κόμμα της Αραβικής Σοσιαλιστικής Ένωσης. Το αποτέλεσμα ήταν να πραγματοποιηθούν άλλες τρεις απόπειρες δολοφονίας των Αδελφών κατά της ζωής του Nasser. Οι κορυφαίοι ηγέτες της Αδελφότητας εκτελέστηκαν το 1966 και πολλοί άλλοι φυλακίστηκαν.

Ο διάδοχος του Nasser, Anwar-as-Sadat, υποσχέθηκε στους Αδελφούς ότι η σαρία θα εφαρμοστεί ως αιγυπτιακός νόμος και απελευθέρωσε όλους τους κρατούμενους της Αδελφότητας. Ωστόσο, οι Αδελφοί έχασαν την εμπιστοσύνη τους στον Sadat όταν υπέγραψε την ειρηνευτική συμφωνία με το Ισραήλ το 1979 και, στη συνέχεια, τέσσερα μέλη της οργάνωσης τον δολοφόνησαν, το Σεπτέμβριο του 1981. Από το 1981 κι έπειτα, η Αδελφότητα βρισκόταν σε καθεστώς απαγόρευσης, αν και υπήρχε το περιθώριο συμμετοχής για μεμονωμένα μέλη της στις εκλογικές διαδικασίες. Παράλληλα, η επιρροή της αυξανόταν σταθερά στις δεκαετίες του 1980 και του 1990⁵³.

Σήμερα, ένα πολύ περίπλοκο χρηματοπιστωτικό δίκτυο συνδέει τις δραστηριότητες πάνω από εβδομήντα οργανώσεις των Αδελφών Μουσουλμάνων παγκοσμίως. Κατά τη διάρκεια των εβδομήντα και πλέον χρόνων ύπαρξης των Αδελφών Μουσουλμάνων, υπήρξαν κύκλοι ανάπτυξης, ακολουθούμενοι από διαιρέσεις σε φατρίες, συμπεριλαμβανομένων μυστικών χρηματοπιστωτικών δικτύων και βίαιες ομάδες τζιχάντ, όπως η al-Jihad και η al-Gama'at al-Islamiyya στην Αίγυπτο, η HAMAS στην Παλαιστίνη και ομάδες μουτζαχεντίν στο Αφγανιστάν.

Από την εξέγερση του 2011 κι έπειτα, η Μουσουλμανική Αδελφότητα έγινε νόμιμο πολιτικό κίνημα και δημιούργησε το Κόμμα της Ελευθερίας και Δικαιοσύνης. Ο πρώτος πρόεδρος του, κατά την περίοδο 2011-2012, ήταν ο Mohammed Morsi. Η εκλογική αναμέτρηση που ακολούθησε κατέδειξε την επιρροή της Αδελφότητας καθώς μαζί με

⁵³ Zahid, M. (2010). *The Muslim Brotherhood and Egypt's succession crisis*. London and New York: I.B. Tauris, 105-128.

άλλες παρατάξεις ισλαμιστικού χαρακτήρα, αλλά μικρότερης ισχύος, κατόρθωσε να αποσπάσει ποσοστό 37,5%. Ακόμη πιο ισχυρή ήταν η παρουσία της παράταξης στις εκλογές του 2012, όπου ο υποψήφιος της Αδελφότητας αναδείχθηκε Πρόεδρος της Αιγύπτου με ποσοστό 51,73%⁵⁴.

Η διακυβέρνηση από το κίνημα των Αδελφών Μουσουλμάνων και τον Morsi δεν ήταν ομαλή. Αντίθετα, κατά τη διάρκειά της σημειώθηκαν διώξεις εναντίον των πολιτικών αντιπάλων, ενώ επιδιώχθηκε να εισαχθεί μια πολιτική θεματολογία που περισσότερο σχετίζεται με τον ισλαμισμό και προωθεί τις αρχές του. Με την πάροδο του χρόνου, οι πολιτικές δυνάμεις που βρίσκονταν απέναντι στους Αδελφούς Μουσουλμάνους συσπειρώθηκαν, ενώ και ο στρατός της Αιγύπτου, παρά το ότι στην αρχή ήταν επιφυλακτικός απέναντι στις εξελίξεις, άρχισε να εκδηλώνει τη σαφή του αντίδραση για το καθεστώς, ιδιαίτερα από τα μέσα του 2013 κι έπειτα. Έτσι, το καλοκαίρι του 2013, και συγκεκριμένα στις 3 Ιουλίου, στα πλαίσια διαδηλώσεων με πλήθος κόσμου που είχε δυσανασχετήσει από το νέο πολιτικό καθεστώς της χώρας, ο Morsi και άλλα στελέχη της οργάνωσης συνελήφθησαν από τον στρατό της Αιγύπτου. Μία εβδομάδα αργότερα, στις 10 Ιουλίου 2013, ο ανώτατος ηγέτης της οργάνωσης, Badi, συνελήφθη έπειτα από εντολή των εισαγγελικών αρχών κατηγορούμενος για υποκίνηση σε δολοφονίες άοπλων διαδηλωτών. Στις 14 Ιουλίου, δεσμεύτηκαν οι καταθέσεις του ίδιου και άλλων 14 μελών της οργάνωσης έπειτα από εντολή του Γενικού Εισαγγελέα της Αιγύπτου, Hishem Bakarat⁵⁵.

⁵⁴ Κωτούλας, Ι. (2013). Η Ταυτότητα της Μουσουλμανικής Αδελφότητας. Η ιστορία και οι θέσεις της σημαντικότερης ισλαμιστικής πολιτικής οργάνωσης. Στο *Foreign Affairs, 19*, Βρετανική απειλή στα θεμέλια της Ε.Ε.

⁵⁵ Κωτούλας, Ι. (2013). Η Ταυτότητα της Μουσουλμανικής Αδελφότητας. Η ιστορία και οι θέσεις της σημαντικότερης ισλαμιστικής πολιτικής οργάνωσης. Στο *Foreign Affairs, 19*, Βρετανική απειλή στα θεμέλια της Ε.Ε.

2.4. Η επίδραση του κινήματος στην πολιτική κατάσταση και τις εξωτερικές σχέσεις

Τα σύγχρονα μουσουλμανικά αναγεννητικά κινήματα αντιπροσωπεύουν σε κάποιον βαθμό τα συναισθήματα του μουσουλμανικού κόσμου σε σχέση με τις συνέπειες της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας και του ιμπεριαλισμού, καθώς και απέναντι στις αποτυχίες των μουσουλμανικών κρατών σε ό,τι αφορά τη διατήρηση των αρχών του ισλαμισμού. Η αποικιοκρατία και ο ιμπεριαλισμός γίνονται αντιληπτοί ως καταστρεπτικοί μηχανισμοί που έχουν ως στόχο την εκμετάλλευση των αδυνάμων και επέβαλαν ξαφνικές αλλαγές στην κοινωνία. Οι μουσουλμανικές μάζες γνώρισαν μεγάλη εξασθένηση εξαιτίας αυτών των εξελίξεων και πολλοί τοπικοί φορείς έχασαν την ισχύ τους. Παράλληλα, υπήρχαν επιπτώσεις στις κοινωνικές και πολιτισμικές διαδικασίες και τις παραδόσεις που σε κάποιον βαθμό, μεγαλύτερο ή μικρότερο, ανάλογα με την περίπτωση, έπαψαν να ακολουθούνται όπως στο παρελθόν. Υπό αυτές τις συνθήκες, ορισμένες μουσουλμανικές ελίτ κυριάρχησαν και αναδείχθηκαν ως θεματοφύλακες των μουσουλμανικών κοινωνιών, ωστόσο στην πράξη και με την πάροδο του χρόνου αποδείχθηκε ότι διέπονταν από διαφθορά και έδρασαν ακόμη και ενάντια στις επιδιώξεις του μουσουλμανικού λαού⁵⁶. Εξάλλου, από μόνη της η διαφθορά θεωρείται ότι αποτελεί όχι μόνο κατάχρηση εξουσίας, αλλά και ανήθικη πράξη που στέκεται εμπόδιο στη δίκαιη κατανομή του πλούτου που είναι το ζητούμενο⁵⁷.

Η επιθυμία των μουσουλμανικών μαζών για την εξόντωση της αποικιοκρατίας και του ιμπεριαλισμού στα μουσουλμανικά κράτη έχει, ως εκ τούτου, ενσωματωθεί στους στόχους των αναγεννητικών κινήματων και αποτυπώνεται στη δράση τους. Ο στόχος είναι, λοιπόν, να επιτευχθεί ολοκληρωμένη εφαρμογή του Ισλάμ και μια πλήρης στροφή από τη δυτικοποίηση και την εκκοσμίκευση των μουσουλμανικών κοινωνικοοικονομικών και

⁵⁶ Ali, J. (2012). *Islamic Revivalism Encounters the Modern World: A Study of the Tabligh Jama'at*. New Delhi: Sterling Publishers.

⁵⁷ Addi, L. (1997). Political Islam and Democracy: The case of Algeria. In *Democracy's Victory and Crisis: Nobel Symposium No. 93*, edited by Axel Hadenius, 105-20. Cambridge: Cambridge University Press, 107.

πολιτικών συστημάτων⁵⁸. Από αυτή την άποψη, τα κινήματα αναβίωσης αντιπροσωπεύουν την επιθυμία του λαού να επιβεβαιώσει την ύπαρξή του έναντι του απολιθωμένου πολιτικού συστήματος που είχε γεννηθεί ως αντίσταση στην αποικιοκρατική εξουσία⁵⁹. Ως εκ τούτου, τα κινήματα αυτά εξελίσσονται με βάση το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία των μουσουλμανικών μαζών επιθυμεί μια πληρέστερη εφαρμογή του Ισλάμ. Επίσης, για τους εκπροσώπους των κινήματων αυτών, γενικά, υπάρχει έκδηλη η πεποίθηση ότι αυτό που θα ενισχύσει περαιτέρω το έργο τους είναι μια συστηματική έκθεση των συνεργατών των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων που δρουν εντός των μουσουλμανικών κρατών και των δραστηριοτήτων τους που τίθενται κατά του ισλάμ και οι οποίες λαμβάνουν χώρα στο παρασκήνιο. Αυτή η προσέγγιση των αναγεννητικών κινήματων αποδείχθηκε ιδιαίτερα δημοφιλής στις μάζες και βοήθησε να δημιουργηθεί μια ισχυρή συμμαχία μαζί τους, η οποία τελικά αποτέλεσε τη ραχοκοκαλιά των αναγεννητικών κινήματων⁶⁰.

2.5. Παράγοντες που εμποδίζουν την ανάπτυξη σχέσεων

Ένα από τα ζητήματα που αξίζει να τονιστούν είναι ότι οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι είχαν σημαντική παρουσία και επίδραση όχι μόνο εντός της Αιγύπτου, αλλά και έξω από αυτή, τόσο στον ισλαμικό κόσμο όσο και εκτός αυτού. Συγγενικές της οργανώσεις είχαν από νωρίς αναπτύξει δράση ακόμη και στην Ευρώπη και τη βόρεια Αμερική με αυξημένη επιρροή στην πορεία των χρόνων. Η επίδραση στις εξωτερικές σχέσεις είναι σημαντική και συχνά αρνητική, αν ληφθούν υπόψη ορισμένες από τις θέσεις της Μουσουλμανικής Αδελφότητας που είναι αντίθετες με τον δυτικό τρόπο ζωής και, πολλές φορές, ακόμη και

⁵⁸ Karagiannis, E. (2018). *The New Political Islam: Human Rights, Democracy, and Justice*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

⁵⁹ Addi, L. (1997). Political Islam and Democracy: The case of Algeria. In *Democracy's Victory and Crisis: Nobel Symposium No. 93*, edited by Axel Hadenius, 105-20. Cambridge: Cambridge University Press: 104.

⁶⁰ Taji-Farouki, S. (1996). *A Fundamental Quest: Hizb al-Tahrir and the Search for the Islamic Caliphate*. London: Grey Seal.

με τις θεμελιώδεις αρχές της ισότητας και της δημοκρατίας. Παράλληλα, ο σκοπός της είναι η τελική επικράτηση της ισλαμικής θρησκείας παγκοσμίως και της πολιτειακής μορφής του χαλιφάτου, γεγονός που, προφανώς, δεν μπορεί να γίνει αποδεκτό εκτός του ισλαμικού κόσμου, αλλά συνήθως ούτε και εντός αυτού. Μία τέτοια εξέλιξη, εξάλλου, θα οδηγούσε αναμφισβήτητα σε συγκρούσεις⁶¹. Εξάλλου, μέσα από τα κείμενά της η οργάνωση επιδιώκει να εκμεταλλευτεί την πρόθεση των νέων κυρίως μουσουλμάνων για τζιχάντ⁶².

Το κράτος, σύμφωνα με τους Αδελφούς Μουσουλμάνους, είναι απαραίτητο να έχει θρησκευτικό χαρακτήρα. Αυτή είναι μία από τις βασικές παραμέτρους που παρουσιάζονται στις προγραμματικές θέσεις τους, ενώ το κοράνι είναι απαραίτητο να θεμελιώνει τη νομοθετική εξουσία, αφού θεωρείται ότι οι νόμοι είναι ιεροί και αυτός τους ο χαρακτήρας απορρέει από τον Θεό. Ωστόσο, κάτι τέτοιο συνεπάγεται ότι η πολιτική εξουσία θα πρέπει να ακολουθεί όσα ορίζει η εκκλησιαστική, κάτι που δεν συνάδει με τον τρόπο λειτουργίας των σύγχρονων κρατών της Δύσης. Επιπλέον, προβλέπεται ο αποκλεισμός των γυναικών και των μη μουσουλμάνων από τα ανώτατα αξιώματα που, επίσης, καταπατά τις αρχές της ισότητας και της δικαιοσύνης, καθώς και τα ανθρώπινα δικαιώματα των συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων⁶³.

⁶¹ Merley, S. (2009). *The Muslim Brotherhood in the United States*. Washington D.C.: Hudson Institute.

⁶² Nimrodi, R. (2002). Ayman Muhammad Rabi Al-Zawahiri: The making of an Arch Terrorist. *Terrorism and Political Violence*, 14(4), 1-22.

⁶³ Κωτούλας, Ι. (2013). Η Ταυτότητα της Μουσουλμανικής Αδελφότητας. Η ιστορία και οι θέσεις της σημαντικότερης ισλαμιστικής πολιτικής οργάνωσης. Στο *Foreign Affairs*, 19, Βρετανική απειλή στα θεμέλια της Ε.Ε.

3. Οι σχέσεις της Ελλάδας με την Αίγυπτο

3.1. Η σημασία της Αιγύπτου και η θέση της στη Μέση Ανατολή

Η θέση της Αιγύπτου στη Μέση Ανατολή, καθώς και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της την καθιστούν μία χώρα που προσελκύει το ενδιαφέρον των ξένων κυβερνήσεων και βρίσκεται συχνά στο επίκεντρο της εξωτερικής τους πολιτικής. Σύμφωνα με τον Waltz⁶⁴, η παραδοσιακή τυπική και βαθιά ριζωμένη εστίαση της διεθνούς πολιτικής, ήταν σε μεγάλο βαθμό στις μεγάλες δυνάμεις, θέμα που υπονοεί ότι ο ρόλος των μεσαίου μεγέθους φορέων συχνά υποβαθμίζεται και δεν θεωρείται σημαντικός. Αυτό δεν φαίνεται να ισχύει πάντοτε στην περίπτωση της Αιγύπτου, καθώς η επιρροή της είναι σημαντική στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής, αλλά και στη διεθνή πολιτική σκηνή.

Υπό αυτό το πρίσμα, η Αίγυπτος θα μπορούσε σίγουρα να προσδιοριστεί ή να περιγραφεί ως χώρα μεσαίου μεγέθους, με βάση τα στοιχεία που την αφορούν, για παράδειγμα, τον πληθυσμό της, το μέγεθος, την ιστορία, τη στρατιωτική δύναμη και τη διπλωματική εμπειρία, καθώς και τη στρατηγική γεωγραφική θέση που ανέκαθεν συνέβαλλε στην αύξηση της επιρροής της χώρας στον αραβικό κόσμο και τη Μέση Ανατολή. Το Κάιρο υπήρξε σταυροδρόμι τόσο για το περιφερειακό όσο και για το διεθνές εμπόριο και λίκνο της πολιτιστικής αναγέννησης για πολλούς αιώνες, ενώ οι πνευματικοί και οι ακαδημαϊκοί φορείς της χώρας βρίσκονται στο επίκεντρο της κοινωνικής και πολιτιστικής ανάπτυξης της Μέσης Ανατολής⁶⁵. Επιπλέον, ο αιγυπτιακός στρατός μπορεί σήμερα να θεωρηθεί ως η μεγαλύτερη στρατιωτική δύναμη μεταξύ όλων των αραβικών εθνών. Τέλος, η Αίγυπτος είναι η πιο πυκνοκατοικημένη χώρα στη Μέση Ανατολή, με πληθυσμό 100 εκατομμυρίων κατοίκων.

⁶⁴ Waltz, K.N. (1979). *Theory of International Politics*. Reading, Mass: Addison-Wesley Publishing Co.

⁶⁵ Kavi, O. T. (2002). Islamic movements in the Middle East, Egypt as a Case Study. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 6(4), December 2001- February 2002.

Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, η αντίληψη σχετικά με τα μεσαίου μεγέθους κράτη σχετιζόταν με τον τύπο της διπολικής φύσης του διεθνούς συστήματος. Λόγω της φύσης του υπάρχοντος συστήματος και τη διπολικότητα, οι μεσαίου μεγέθους δυνάμεις είχαν περιορισμένο ρόλο. Έτσι, αυτό που έπρεπε να αποφασίσουν ήταν αν θα ενταχθούν σε ένα από τα δύο μπλοκ είτε θα επιλέξουν να παραμείνουν ουδέτεροι και αδέσμευτοι. Η δυνατότητα των κρατών μεσαίου μεγέθους να διαδραματίσουν εξέχοντα ρόλο σε διεθνές επίπεδο παρέμενε περιορισμένη. Στην πρόσφατη βιβλιογραφία τονίζεται ότι τα κράτη αυτά, όπως είναι η Αίγυπτος, έχουν πλέον την ευκαιρία να ασκήσουν πολιτική, οικονομική και ηθική επιρροή στο διεθνές σύστημα⁶⁶. Σύμφωνα με τον Cox, τα μεσαίου μεγέθους κράτη βρίσκονται στη μέση θέση των υλικών ικανοτήτων, τόσο στρατιωτικά όσο και οικονομικά, και έχουν τις ικανότητες και την τεχνογνωσία που απαιτούνται για να λειτουργήσουν ως μεσαίου μεγέθους δυνάμεις σε παγκόσμιο και περιφερειακό επίπεδο⁶⁷. Ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι οι μεσαιές δυνάμεις είναι ταυτόχρονα περιφερειακές δυνάμεις⁶⁸. Από την άλλη πλευρά, τονίζεται ότι οι μεσαιές δυνάμεις έχουν δευτερεύοντα ρόλο στις συμμαχίες και δεν έχουν ιδιαίτερη θέση στα περιφερειακά μπλοκ.

Η Αίγυπτος έχει αδιαμφισβήτητα μεγαλύτερη επιρροή στις υποθέσεις της Μέσης Ανατολής από πολλές άλλες χώρες που βρίσκονται ή δραστηριοποιούνται στην περιοχή. Η σύγχρονη ιστορία της χώρας σηματοδεύτηκε από την ίδρυση της πρώτης δημοκρατίας μετά την επανάσταση της 23ης Ιουλίου 1952. Η Αίγυπτος, στη συνέχεια, γνώρισε έναν δραματικό μετασχηματισμό ταυτότητας μετά τον πόλεμο του 1967 και αυτή η αλλαγή οδήγησε στην διαμόρφωση μιας νέας ταυτότητας. Σύμφωνα με τον Prizel⁶⁹, όταν συμβαίνουν αλλαγές εντός ενός κράτους, όπως στην Αίγυπτο, όταν αλλάζει μια κυβέρνηση

⁶⁶ Schoeman, M (2003). South Africa as an Emerging Middle Power: 1994-2003 Στο J. Daniel, & A. Habib, and R. Southall (Επίμ.), *State of the Nation: South Africa 2003-2004*. Cape Town: HSRC Publishers, 360.

⁶⁷ Cox, R. W. (1989). Middlepowermanship, Japan and the future world Order. *International Journal*, 44, 826-827.

⁶⁸ Cox, R. W. (1989). Middlepowermanship, Japan and the future world Order. *International Journal*, 44, 826-827.

⁶⁹ Prizel, I. (1998). *National Identity and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.

ή ένας πρόεδρος στην περίπτωση της Αιγύπτου, τα εθνικά συμφέροντα είναι αναμενόμενο να επαναπροσδιοριστούν ή και να ανακατασκευαστούν, ανάλογα. Αυτός ο μετασχηματισμός του κράτους ή η ανασυγκρότηση της ταυτότητάς του, συχνά αναδιαμορφώνει τις πολιτικές και οικονομικές σχέσεις και ανάπτυξη ενός κράτους⁷⁰.

Ο ρόλος της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους, ως μία από τις κοινωνικές του ταυτότητες, αναφέρεται στους ορισμούς των ίδιων των πολιτικών για τα γενικά είδη αποφάσεων, δεσμεύσεων, κανόνων και ενεργειών που είναι κατάλληλα για το κράτος τους και τις λειτουργίες, εάν υπάρχουν, που πρέπει να επιτελεί το κράτος τους σε συνεχή βάση στο διεθνές σύστημα⁷¹. Ένας από τους βασικούς στόχους κάθε κράτους είναι να καθορίσει το ρόλο του έτσι ώστε αυτός να γίνει αποδεκτός και αναγνωρισμένος από άλλους διεθνείς φορείς. Ο ρόλος ενός κράτους αντανακλά τη θέση του για το διεθνές σύστημα και τη στάση του απέναντι σε αυτό, την αναγνώριση από άλλους φορείς και την αντίληψη της εθνικής του ταυτότητας⁷².

Ως εκ τούτου, ο Le Pestre υποστηρίζει ότι η αλλαγή εξωτερικής πολιτικής βασίζεται στον επαναπροσδιορισμό του ρόλου ενός κράτους. Ο ρόλος της Αιγύπτου άλλαξε λόγω των εγχώριων και διεθνών αλλαγών που αντιμετώπιζε η χώρα μετά τα πολλά και σημαντικά γεγονότα των τελευταίων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα, δηλαδή τον πόλεμο του 1967 και την εξέγερση της 30ης Ιανουαρίου της Αραβικής άνοιξης και τελικά τη λαϊκή εξέγερση του Ιουνίου που ανέτρεψε το ισλαμικό καθεστώς. Αυτός ο καθορισμός ενός νέου ρόλου και διάρθρωσης εξηγεί τις προτιμήσεις της εξωτερικής πολιτικής, την εικόνα του κράτους για

⁷⁰ Cruz, C. (2000). Identity and Persuasion: How Nations Remember, Their Pasts and Make Their Futures, *World Politics*, 52(3), 275-312.

⁷¹ Le Pestre, P.G. (1997). *Defining Foreign Policy Roles After the Cold War*, in *Role Quests in the Post-Cold War Era: Foreign Policies in Transition*. Quebec: McGill-Queen's University Press.

⁷² Cox, R. W. (1989). Middlepowermanship, Japan and the future world Order. *International Journal*, 44, 826-827.

τον εαυτό του και την εικόνα που είχε ο κόσμος για αυτό, τις προσδοκίες του, τους ορισμούς του για συγκεκριμένες καταστάσεις και τις διαθέσιμες επιλογές του⁷³.

Όπως υποστηρίζει επίσης ο Karawan⁷⁴, οποιαδήποτε αλλαγή πολιτικής της αιγυπτιακής εξωτερικής πολιτικής έχει περιφερειακές επιπτώσεις, που είναι εμφανείς γενικά στην περιοχή, στον συσχετισμό δυνάμεων και τις διμερείς σχέσεις. Οι μεσαίου μεγέθους δυνάμεις μπορούν όχι μόνο να διαδραματίσουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην έναρξη μιας πολιτικής σε περιφερειακό επίπεδο αλλά και να αναλάβουν τα ηνία στη δημιουργική πνευματική και επιχειρηματική ανάπτυξη⁷⁵. Σε αυτό το πλαίσιο, έχουν τη δυνατότητα ακόμη και να επηρεάσουν τις εξελίξεις, καθορίζοντας σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό τα όσα διαδραματίζονται στις διάφορες περιοχές ενδιαφέροντος.

3.2. Η εξωτερική πολιτική της Αιγύπτου

Ένα από τα βασικά στοιχεία που διαμορφώνουν την πολιτική της Αιγύπτου είναι η θέση της στο χάρτη. Η χώρα είναι εγκατεστημένη στις δύο πλευρές τόσο της αφρικανικής όσο και της ασιατικής ηπείρου, βρίσκεται μεταξύ της Μεσογείου και της Ερυθράς θάλασσας και διατρέχεται από τον ποταμό Νείλο που τροφοδοτεί δέκα χώρες. Με αυτόν τον τρόπο, η Αίγυπτος είναι ένα κράτος προορισμένο να έχει μια διαρκή και ευρεία επαφή με τον έξω κόσμο, αν και αυτό δεν συνέβαινε σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας της. Σε κάθε περίπτωση, η εξωτερική πολιτική θεωρείται ως ένα δυναμικό σημαντικό αξίωμα της επιτυχίας ή της αποτυχίας του αιγυπτιακού κράτους.

⁷³ Le Pestre, P.G. (1997). *Defining Foreign Policy Roles After the Cold War, in Role Quests in the Post-Cold War Era: Foreign Policies in Transition*. Quebec: McGill-Queen's University Press.

⁷⁴ Karawan, I. (2005). Foreign policy restructuring: Egypt's disengagement from the Arab- Israeli conflict revisited. *Cambridge Review of International Affairs*, 18(3), 325-338.

⁷⁵ Higgott, R.A & Andrew F. (1990). Cooper Middle Power Leadership and coalition building: Australia, the Cairns Group, and the Uruguay round of trade negotiations. *International Organization*, 44(4).

Υπάρχει μια σειρά από σταθερά στοιχεία που επηρεάζουν διαρκώς την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής της Αιγύπτου. Πρόκειται για τις αξίες και τα χαρακτηριστικά όπου εδραιώνονται τα συμφέροντα της χώρας σε όλη τη διάρκεια της πορείας της. Η εξωτερική της πολιτική διαφοροποιήθηκε κατά το παρελθόν, ανάλογα με το ποιος βρισκόταν κάθε φορά στο τιμόνι της εξουσίας. Έτσι, διαφορετικά κριτήρια διαμόρφωναν την εξωτερική πολιτική της Αιγύπτου σε όλη τη διάρκεια της επικράτησης του Χαλιφάτου των Φατιμίδων, την περίοδο του γρήγορου εκσυγχρονισμού της από τον Μοχάμεντ Άλι ή από τον Αραβικό Εθνικισμό και την αποικιοκρατία της εποχής του Nasser. Το Κάιρο όχι μόνο δημιούργησε μια ιστορία ισχυρής και δυναμικής περιφερειακής εξωτερικής πολιτικής, αλλά εστίαζε πάντα στη θέληση και την ικανότητα να πρωτοστατεί τόσο σε περιφερειακό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Η πολιτική της Αιγύπτου πάντοτε, ωστόσο, καθοριζόταν από δύο σημαντικούς παράγοντες, τη γεωγραφία και την ιστορία. Οι παράγοντες αυτοί επιδρούν ποικιλοτρόπως και, σε διάφορες στιγμές της ιστορίας της χώρας, έχουν επιδράσει καθοριστικά στις εξελίξεις της πολιτικής σκηνής⁷⁶.

Σε κάθε περίπτωση, η Γεωγραφία θεωρείται ως το πιο σημαντικό και κρίσιμο στοιχείο για τον προσδιορισμό της εθνικής ασφάλειας της Αιγύπτου και των αντιλήψεων για την απειλή. Η χώρα βρίσκεται στο ιστορικό εμπορικό σταυροδρόμι τριών ηπείρων του παλαιού κόσμου και εξαρτάται από έναν ποταμό, του οποίου μεγάλο τμήμα και πολλοί παραπόταμοι βρίσκονται έξω από τα σύνορα της Αιγύπτου, για τη μεταφορά των απαραίτητων αγαθών και την ανάπτυξη πολλών δραστηριοτήτων. Αυτή η διασύνδεση και η ευπάθεια κατέστησαν την Αίγυπτο εξαιρετικά ευαίσθητη και δεκτική στις εκμεταλλεύσεις των εξωτερικών δυνάμεων, ενώ διαμορφώνει ένα πρότυπο σταθερότητας, ασφάλειας και ισορροπίας στις διεθνείς σχέσεις⁷⁷. Θα μπορούσε, επίσης, να δώσει μια εξήγηση για ορισμένες δράσεις εξωτερικής πολιτικής καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας της που είχαν ως στόχο να προστατεύσουν τα συμφέροντα και τη δύναμή της και όχι να

⁷⁶ Cruz, C. (2000). Identity and Persuasion: How Nations Remember, Their Pasts and Make Their Futures, *World Politics*, 52(3), 275-312.

⁷⁷ Karawan, I. (2005). Foreign policy restructuring: Egypt's disengagement from the Arab- Israeli conflict revisited. *Cambridge Review of International Affairs*, 18(3), 325-338.

εστιάζουν στα ζητήματα που απασχολούσαν τη γύρω περιοχή. Ακόμα κι αν οι πράξεις των πιο αποφασιστικών αιγυπτιακών κυβερνήσεων βασίστηκαν στις έννοιες της ασφάλειας και της σταθερότητας, δεν έχουν λείψει και οι ενέργειες που ξέφυγαν από αυτές, όπως είναι η στρατιωτική επέμβαση του Nasser στην Υεμένη το 1962 και ο αραβο-ισραηλινός πόλεμος του 1967, καθώς και η διμερής συνθήκη ειρήνης του Σαντάτ με το Ισραήλ, ενέργειες που έχουν χαρακτηριστεί πολλές φορές ως αρνητικές. Ανεξάρτητα από τα παραπάνω, η Αίγυπτος ενέτεινε την εξωτερική της πολιτική στο τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα και γνώρισε σημαντικές επιτυχίες συνάπτοντας σχέσεις με άλλα κράτη της περιοχής και όχι μόνο.

Σε συνδυασμό με τους προαναφερθέντες γεωγραφικούς παράγοντες ή μεταβλητές, η ιστορική επιρροή έπαιξε ομοίως έναν κύριο ρόλο στην εξήγηση αυτής της κύριας τάσης ροής στην εξωτερική πολιτική της χώρας. Λόγω της σημαντικής ιστορίας και του πολιτισμού του αιγυπτιακού κράτους πριν από χιλιάδες χρόνια, η επίδραση στη σημερινή πολιτική είναι ιδιαίτερα έντονη. Μόνο λίγα κράτη στην περιοχή έχουν μείνει μακριά από οποιαδήποτε επαφή με την Αίγυπτο, που θεωρείται ένα από τα πιο σημαντικά κράτη της ευρύτερης Μέσης Ανατολής και όχι μόνο⁷⁸.

Στο πλαίσιο αυτών των ιστορικών καθοριστικών στοιχείων, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το πιο σημαντικό στοιχείο στην ανάπτυξη της εξωτερικής πολιτικής της Αιγύπτου κατά τη σύγχρονη εποχή ήταν ο αντίκτυπος του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού. Λόγω αυτής της αποικιακής κληρονομιάς και της επακόλουθης αντιπαλότητας κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου για τη χειραγώγηση των κρατών της Μέσης Ανατολής, η εξωτερική πολιτική της Αιγύπτου κατά τη δεκαετία του 1950 και του 1960 επικεντρώθηκε στην καταπολέμηση της απειλής της ξένης ηγεμονίας. Από αυτή την άποψη, αξίζει να αναφερθεί ότι διάφορες αμερικανικές προσπάθειες να επιβάλουν αντικομμουνιστικά καθεστώτα ασφαλείας, όπως με το Σύμφωνο της Βαγδάτης και το Δόγμα του Αϊζενχάουερ, τροφοδότησαν αυτόν τον δημόσιο φόβο και βοήθησαν στη διαμόρφωση του παναραβικού

⁷⁸ Cruz, C. (2000). Identity and Persuasion: How Nations Remember, Their Pasts and Make Their Futures, *World Politics*, 52(3), 275-312.

(PanArab) δόγματος του Nasser και της αφρικανικής αλληλεγγύης σε αντίθεση με τη δυτική παρέμβαση⁷⁹.

Εν τω μεταξύ, η εγκαθίδρυση του Ισραήλ στο έδαφος της Παλαιστίνης το 1948 δημιούργησε μια νέα και επικείμενη απειλή για την εξωτερική πολιτική της Αιγύπτου. Πρόκειται για ένα θέμα που ενίσχυσε την έννοια του αιγυπτιακού παναραβισμού και αφιέρωσε τους υπολογισμούς ασφαλείας του Καΐρου γύρω από την αντιπαράθεση με το Τελ Αβίβ μέχρι την κύρωση της αιγυπτιακής-ισραηλινής συνθήκης ειρήνης το 1979. Η δεύτερη σημαντική κληρονομιά από το στάδιο της αποικιοκρατίας ήταν η ίδρυση της διώρυγας του Σουέζ το 1869 και η επακόλουθη «εθνικοποίησή» της από τον Nasser το 1956 που οδήγησε στην κρίση του Σουέζ και την τριμερή επίθεση στην Αίγυπτο. Η ιδιοκτησία της χώρας σε ένα άμεσο θαλάσσιο πέρασμα μεταξύ Ευρώπης και Ασίας βοήθησε τόσο στην ανανέωση της σημασίας του Καΐρου στο επίκεντρο του διεθνούς εμπορίου, ιδιαίτερα μετά την πτώση των χερσαίων εμπορικών διαδρομών, όσο και στην ενίσχυση της σύγχρονης θέσης του⁸⁰.

Ωστόσο, μακροπρόθεσμα, η κρατικοποίηση της διώρυγας συνέβαλε επίσης στη διατήρηση της σταθερότητας και της ασφάλειας στην περιοχή του Αραβικού Κόλπου, ένα ενδιαφέρον επίτευγμα της εξωτερικής πολιτικής που απέκτησε ιδιαίτερη σημασία, κυρίως μετά την ανάπτυξη των πετρελαϊκών οικονομιών του Κόλπου στη διεθνή πολιτική σκηνή κατά το τέλος του εικοστού αιώνα. Σχεδόν το 20% του παγκόσμιου πετρελαίου βρίσκεται σήμερα στον Κόλπο και ένα σημαντικό μέρος αυτού του εμπορίου περνάει από την Ερυθρά Θάλασσα. Στο πλαίσιο της διαπραγμάτευσης για το εμπόριο, μέσω αυτού του σημαντικού θαλάσσιου περάσματος, τα κράτη του Κόλπου χορήγησαν διμερή βοήθεια και προχώρησαν σε άμεσες επενδύσεις στην Αίγυπτο, ενώ και τα εμβάσματα από την

⁷⁹ Higgott, R.A & Andrew F. (1990). Cooper Middle Power Leadership and coalition building: Australia, the Cairns Group, and the Uruguay round of trade negotiations. *International Organization*, 44(4)..

⁸⁰ Higgott, R.A & Andrew F. (1990). Cooper Middle Power Leadership and coalition building: Australia, the Cairns Group, and the Uruguay round of trade negotiations. *International Organization*, 44(4).

αιγυπτιακή εργασία όσων εργάζονταν, κυρίως σε αυτές τις χώρες πετρελαίου, ανήλθαν σε περίπου 12,6 δισεκατομμύρια δολάρια, πριν από τις αναταραχές του 2011.

Για το λόγο αυτό, εάν οι συγκρούσεις ή η αστάθεια απειλήσουν την περιοχή του Κόλπου, η Αίγυπτος μπορεί επίσης να αντιληφθεί εύκολα τις επιπτώσεις⁸¹. Για παράδειγμα, αυτό συνέβη κατά τη διάρκεια του πρώτου και του δεύτερου πολέμου του Κόλπου, όπου περίπου 1,4 εκατομμύρια από τα δύο εκατομμύρια Αιγύπτιους εργαζόμενους στο Ιράκ εγκατέλειψαν τη χώρα μέχρι το 2003. Αυτό το σενάριο έχει επαναληφθεί σχεδόν σε κάθε κρίση όπου οι τιμές του πετρελαίου και τα εισοδήματα από τη διώρυγα του Σουέζ, όπως και ο τουρισμός επηρεάστηκαν αρνητικά από την ανασφάλεια που επικρατούσε στην περιοχή. Κατά συνέπεια, η σταθερότητα στην περιοχή του Κόλπου, σε ολόκληρη την περιοχή της Μέσης Ανατολής, έχει προοδευτικά αναπτυχθεί και αποτελεί μία από τις κυριότερες προτεραιότητες στην εξωτερική πολιτική της Αιγύπτου⁸².

Η Αίγυπτος, παράλληλα, έχει μια φυσική ικανότητα να οδηγήσει τη Μέση Ανατολή προς στόχους που συνάδουν με τη διασφάλιση της σταθερότητας στην εξωτερική πολιτική. Αυτό δεν πηγάζει μόνο από τη γεωγραφική θέση της χώρας, τον πληθυσμό και τη στρατιωτική της δύναμη, αλλά και από τον αξιοσημείωτο και ιστορικό της ρόλο ως πυρήνα πνευματικής και πολιτιστικής καινοτομίας στον αραβικό κόσμο. Σε επίπεδο πολιτισμικής και πνευματικής άνθισης, αξίζει να επισημανθεί ότι ήδη από τον δέκατο ένατο αιώνα, το Κάιρο ήταν το προπύργιο της σύγχρονης αραβικής πολιτικής σκέψης. Εκπαιδευμένοι τόσο στην ισλαμική νομολογία όσο και στην ευρωπαϊκή πολιτική φιλοσοφία, οι Αιγύπτιοι διανοούμενοι και στοχαστές οδήγησαν σε μερικές από τις πρώτες προσπάθειες να

⁸¹ Cruz, C. (2000). Identity and Persuasion: How Nations Remember, Their Pasts and Make Their Futures, *World Politics*, 52(3), 275-312.

⁸² Karawan. I. (2005). Foreign policy restructuring: Egypt's disengagement from the Arab- Israeli conflict revisited. *Cambridge Review of International Affairs*, 18(3), 325-338.

συνδέσουν τις αραβικές και ισλαμικές αρχές με τις έννοιες και τα ιδανικά του ευρωπαϊκού μοντερνισμού⁸³.

Πολλά μέλη της νέας γενιάς της Αιγύπτου έφυγαν στο εξωτερικό για να εκπαιδευτούν στα διάσημα πανεπιστήμια της Ευρώπης και, όταν γύρισαν πίσω, έφεραν γνώσεις και τεχνογνωσία που απαιτούνταν για την ανάπτυξη της χώρας. Παράλληλα, έφεραν μαζί τους τις έννοιες του ατομικισμού και της δημοκρατίας που θα πρωτοστατούσαν στις επικείμενες αντιποικιακές και παναραβικές ιδεολογίες που επρόκειτο να αναπτυχθούν, αλλά και στη διαμόρφωση των ισλαμιστικών ιδεολογιών. Με βάση τα έργα των πρώτων μεταρρυθμιστών και των διανοουμένων που εισήγαγαν την έννοια του εθνικού αυτοπροσδιορισμού, η Αίγυπτος έγινε ένας από τους ισχυρότερους δημιουργούς της αραβικής πολιτικής σκέψης. Με λίγα λόγια, στην Αίγυπτο εντοπίζεται η προέλευση πολλών μεγάλων αραβικών πολιτικών κινημάτων κατά τον δέκατο ένατο και εικοστό αιώνα⁸⁴.

Αυτή η υπεροχή, τόσο στην πνευματική όσο και στην πολιτική καινοτομία, ήταν πάντα ένα από τα μεγαλύτερα πλεονεκτήματα της Αιγύπτου στο αραβικό περιφερειακό περιβάλλον της. Σε όλη τη δεκαετία του 1950 και του 1960, ο Nasser ήταν αρκετά ικανός ώστε να διοχετεύσει αυτή τη δύναμη και να οδηγήσει τη Μέση Ανατολή, καθώς και μεγάλο μέρος της Αφρικής μακριά από τα κατάλοιπα της αποικιοκρατίας. Αλλά όταν η ρητορική του Nasser τερματίστηκε μετά την καταστροφική ήττα της Αιγύπτου από το Ισραήλ κατά τη διάρκεια του πολέμου του 1967, το παράδειγμα της αραβικής ηγεσίας κατέρρευσε.

⁸³ Le Pestre, P.G. (1997). *Defining Foreign Policy Roles After the Cold War, in Role Quests in the Post-Cold War Era: Foreign Policies in Transition*. Quebec: McGill-Queen's University Press.

⁸⁴ Karawan, I. (2005). Foreign policy restructuring: Egypt's disengagement from the Arab- Israeli conflict revisited. *Cambridge Review of International Affairs*, 18(3), 325-338.

3.3. Η σχέση της Αιγύπτου με το Ισλάμ και την Ευρώπη

Οι πολιτικές, οικονομικές και πολιτιστικές σχέσεις της Αιγύπτου με τη Μεσόγειο χρονολογούνται στο απώτερο παρελθόν, πολλές χιλιετίες νωρίτερα. Για περίπου 1000 χρόνια μετά την άφιξη των Ελλήνων στην Αίγυπτο το 332 π.Χ., η Αίγυπτος θεωρούσε τον εαυτό της μέρος του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού, αλληλοεπιδρώντας κυρίως με τις ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες και υιοθετώντας ιδέες και αξίες που προέρχονται από την ευρωπαϊκή ήπειρο. Η αραβο-ισλαμική κατοχή της Αιγύπτου το 641 έστρεψε την προσοχή της χώρας προς την Ανατολή, συμπεριλαμβανομένων περιοχών όπως η Αραβική Χερσόνησος και η Μεσοποταμία. Η τάση αυτή συνεχίστηκε για πολλά χρόνια, ενώ η οθωμανική κυριαρχία στην Αίγυπτο, η οποία ξεκίνησε το 1517, ενίσχυσε αυτή τη μετατόπιση. Αν και γεωγραφικά εδρεύουν στην Ευρώπη, οι Οθωμανοί συνέδεσαν την Αίγυπτο με την κυρίαρχη Αφρο-Ασιατική αυτοκρατορία τους και επεδίωξαν να δημιουργήσουν συνδέσεις μεταξύ της Αιγύπτου και των εθνών της Μεσογείου για σχεδόν τρεις ολόκληρους αιώνες⁸⁵.

Η Γαλλική Αποστολή το 1798, με επικεφαλής τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη, και η επακόλουθη προέλαση στην Αίγυπτο του Mohamed Ali Pasha που βρέθηκε στην εξουσία κατά τα έτη 1805-1848, αναβίωσε τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό των εξωτερικών σχέσεων της Αιγύπτου. Για τον Mohamed Ali και τους γιους του που τον διαδέχθηκαν, με κυριότερο τον Khedive Ismail που κυβέρνησε τη χώρα κατά τα έτη 1863-1879, η προσπάθεια εκσυγχρονισμού της Αιγύπτου έπρεπε να βασιστεί στην ευρωπαϊκή τεχνολογία και ηθική⁸⁶.

⁸⁵ Selim, M.E. (1995). *Mediterraneanism: A New Dimension in Egypt's Foreign Policy*. ACPSS Publications: *Strategic Papers*, no. 27.

⁸⁶ Shama, N. (2019). *Between alliance and entente: the Egyptian – Greek – Cypriot partnership*. Στο Z. Tziarras (Επιμ.). *The new geopolitics of the eastern Mediterranean: Trilateral partnerships and regional security*. Report 3/2019. Peace Research Institute Oslo (PRIO).

Σε όλη τη μακρά ιστορία της, οι σχέσεις της Αιγύπτου με την Ευρώπη ταλαντεύονταν μεταξύ σύγκρουσης και συνεργασίας⁸⁷. Στιγμές σύγκρουσης περιλαμβάνουν τις εκστρατείες των Σταυροφόρων τον 12ο και 13ο αιώνα, τη γαλλική εισβολή (1798-1801), τη βρετανική κατοχή (1882-1954) και, τον 20ό αιώνα, τη συμμετοχή της Βρετανίας και της Γαλλίας στην τριμερή επίθεση στην Αίγυπτο το 1956. Από την άλλη πλευρά, οι φάσεις συνεργασίας περιλαμβάνουν διάφορες μακρές περιόδους στην αρχαία και σύγχρονη ιστορία της. Η γαλλική εισβολή το 1798 αποτελεί την επιτομή των δύο τρόπων συντονισμού⁸⁸.

Έχοντας όπλα και επιστήμονες, μέσα ελέγχου και εκπαίδευσης, η γαλλική εκστρατεία ήταν μια αδίστακτη στρατιωτική εισβολή, αλλά και μια βαθιά πολιτιστική και επιστημονική συνάντηση που εισήγαγε την Αίγυπτο στα ιδανικά και τις καινοτομίες της εποχής του διαφωτισμού. Στις επίπονες αναζητήσεις τους, Αιγύπτιοι στοχαστές και μελετητές ανέπτυξαν, προώθησαν και συζήτησαν δύο, φαινομενικά αντιφατικά, επιχειρήματα σχετικά με τη φύση και τη χάραξη της ταυτότητας της Αιγύπτου. Το πρώτο επιχειρήμα ισχυρίζεται ότι η Αίγυπτος είναι ουσιαστικά μια αραβική και ισλαμική χώρα που αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του ευρύτερου αραβικού και ισλαμικού έθνους και με τα οποία πρέπει να αλληλοεπιδρά, κοινωνικά, πολιτικά και ιδεολογικά. Ωστόσο, η δεύτερη ομάδα συγγραφέων, επηρεασμένη από τις δυτικές αξίες και τρόπους σκέψης, υποστηρίζει ότι η Αίγυπτος ήταν από την αρχαιότητα μια μεσογειακή χώρα, γεωγραφικά και πολιτιστικά. Για παράδειγμα, στο θεμελιώδες βιβλίο του *The Future of Culture in Egypt* (αρχική έκδοση το 1938), ο Taha Hussein⁸⁹, μια εξέχουσα προσωπικότητα στην αραβική λογοτεχνία, ισχυρίστηκε ότι τα ιδανικά και οι παραδόσεις της Αιγύπτου έρχονται σε αντίθεση με τις πολιτισμικές τάσεις άλλων αραβικών λαών. Η Αίγυπτος, όπως υποστήριξε

⁸⁷ Gad, E. (2003). Egyptian-European Relations: From Conflict to Cooperation. *The Review of International Affairs*, 3 (2): 173-189, 173.

⁸⁸ Shama, N. (2019). Between alliance and entente: the Egyptian – Greek – Cypriot partnership. Στο Z. Tziarras (Επιμ.). *The new geopolitics of the eastern Mediterranean: Trilateral partnerships and regional security*. Report 3/2019. Peace Research Institute Oslo (PRIO).

⁸⁹ Taha H. (1998). *The Future of Culture in Egypt*. Palm Press.

ο συγγραφέας, είναι ουσιαστικά μια μεσογειακή χώρα και όλες οι προηγούμενες προσπάθειες ανατολικοποίησης ήταν ένα μεγάλο λάθος.

Λίγες δεκαετίες αργότερα, ο διαπρεπής μελετητής και γεωγράφος Gamal Hamdan τόνισε ότι η Αίγυπτος «πρέπει να κοιτάξει βόρεια ... είναι πολύ χρήσιμο να εμβαθύνουμε την βιολογική της διάσταση»⁹⁰. Ωστόσο, ενώ αρκετοί εξέχοντες στοχαστές του 20ού αιώνα, όπως η Salama Moussa, ο Hussein Mounis, ο Louis Awad και ο βραβευμένος με νόμπελ Naguib Mahfouz, υποστήριζαν τη σκέψη του Hussein και του Hamdan σε διάφορους βαθμούς, πολλά άλλα πρόσωπα του πολιτισμού υποστήριζαν την ανατολίτικη ταυτότητα της χώρας, συμπεριλαμβανομένων των Αράβων εθνικιστών, όπως ο Makram Ebied και ο Zaki Mubarak, εθνικών πολιτικών όπως ο Mustafa Kamel και ο Mohamed Farid, και ισλαμιστών όλων των ιδεολογικών κατευθύνσεων.

Η αιγυπτιακή εξωτερική πολιτική αντικατοπτρίζει σε μεγάλο βαθμό αυτές τις θεωρητικές συζητήσεις. Από τη μία πλευρά, η Αίγυπτος συμμετείχε στην ίδρυση του Αραβικού Συνδέσμου (1945) και πολέμησε μαζί με τους αραβικούς στρατούς εναντίον του Ισραήλ (1948), αντικατοπτρίζοντας τον προσανατολισμό της προς τον αραβικό κόσμο και από την άλλη, ανέπτυξε επίσης στενούς πολιτικούς και οικονομικούς δεσμούς με ευρωπαϊκά έθνη. Στο ζενίθ του αραβικού εθνικισμού, στη δεκαετία του 1950 και του 1960, ο Πρόεδρος Gamal Abdel-Nasser επικεντρώθηκε σε μεγάλο βαθμό σε θέματα που αφορούν τον αραβικό κόσμο, συμπεριλαμβανομένης της παλαιστινιακής υπόθεσης και των κινήσεων εθνικής απελευθέρωσης, προβλέποντας για την Αίγυπτο το ρόλο του «απελευθερωτή, υπερασπιστή και ενσωματωτή» των Αράβων⁹¹. Φοβόταν ότι η εμβάθυνση των δεσμών με τις ευρωπαϊκές χώρες θα γινόταν εις βάρος των εις βάθος δεσμεύσεων της Αιγύπτου απέναντι στους Άραβες αδελφούς της. Η ανάπτυξη της αιγυπτιακής πολιτικής και της οικονομίας από τον Anwar Sadat στη δεκαετία του 1970 οδήγησε σε προσέγγιση με τις ΗΠΑ, ειρήνη με το Ισραήλ και, χωρίς καμία έκπληξη, στην αναβίωση της σύνδεσης της

⁹⁰ Παρατίθεται στο Selim, M.E. (1995). *Mediterraneanism: A New Dimension in Egypt's Foreign Policy*. ACPSS Publications: Strategic Papers, no. 27.

⁹¹ Selim, M.E. (1995). *Mediterraneanism: A New Dimension in Egypt's Foreign Policy*. ACPSS Publications: Strategic Papers, no. 27.

Αιγύπτου με την Ευρώπη και τη Μεσόγειο. Με την έκλειψη του αραβικού εθνικισμού, πράγματι, η Μεσόγειος μπήκε στο παιχνίδι ως ένας κύριος εξωτερικός κύκλος πολιτικής μετά το 1975⁹². Πολιτικά, η Αίγυπτος συμμετείχε στον Ευρω-Αραβικό Διάλογο, που εγκαινιάστηκε το 1974 προκειμένου να ενισχυθεί η συνεργασία μεταξύ των δύο περιοχών. Οικονομικά, μέσω μιας σειράς συμφωνιών που υπογράφηκαν το 1975 και το 1977, η Αίγυπτος έλαβε προνομιακή εμπορική πρόσβαση στην τότε Ευρωπαϊκή Κοινότητα (ΕΚ). Μέχρι το τέλος της δεκαετίας, η Αίγυπτος έγινε ο μεγαλύτερος αποδέκτης οικονομικής βοήθειας της Μεσογείου από την ΕΚ, λαμβάνοντας συνολικά 1,459 δις ECU (European Currency Unit) με τη μορφή βοήθειας και δανείων⁹³.

3.4. Οι σχέσεις Ελλάδας – Αιγύπτου μετά την πτώση του καθεστώτος των Αδελφών Μουσουλμάνων

Οι διπλωματικές σχέσεις Ελλάδας-Αιγύπτου έχουν ξεκινήσει ήδη από τον Αύγουστο του 1833, όταν ο μεγάλος ευεργέτης, Μιχαήλ Τοσίτσας, διορίστηκε από την ελληνική κυβέρνηση της εποχής ως ο πρώτος Πρόξενος της Ελλάδας στην Αλεξάνδρεια. Το 1835 το Προξενείο στην Αλεξάνδρεια αναβαθμίστηκε σε Γενικό Προξενείο. Πέντε χρόνια αργότερα άνοιξε το Γενικό Προξενείο του Καΐρου και, το 1900, ιδρύθηκε η Ελληνική Πρεσβεία. Η Ελλάδα διαθέτει επίσης λιμενικό προξενικό γραφείο στο Port Said. Η Αίγυπτος διατηρεί, επίσης, Πρεσβεία στην Αθήνα. Έως σήμερα, υπάρχει συνεργασία μεταξύ των δύο κρατών σε διάφορα επίπεδα.

Οι σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Αιγύπτου ξεκινούν από το απώτερο παρελθόν ως αποτέλεσμα της συνύπαρξής τους στην ίδια γεωστρατηγική περιοχή και της κοινής ιστορικής πορείας και δράσης τους. Η πολυετής παρουσία του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας, των ελληνικών κοινοτήτων στην Αίγυπτο, οι σημαντικές επιχειρηματικές

⁹² Gad, E. (2003). Egyptian-European Relations: From Conflict to Cooperation. *The Review of International Affairs*, 3 (2): 173-189.

⁹³ Selim, M.E. (1997). Egypt and the Euro-Mediterranean Partnership: Strategic Choice or Adaptive Mechanism? *Mediterranean Politics*, 2 (1): 64-90, 68.

δραστηριότητες μεγάλου αριθμού ελληνικών επιχειρήσεων στην Αίγυπτο και η αμοιβαία στόχευση των δύο χωρών για τη σταθερότητα και την ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής στην κοινή τους γειτονιά καθιστούν τις δύο χώρες φυσικούς στρατηγικούς εταίρους.

Για να προωθήσει τα στρατηγικά της συμφέροντα στα αχαρτογράφητα νερά της πλούσιας σε συγκρούσεις περιοχής της Μεσογείου, η Αίγυπτος, από την εκλογή του Abdel-Fattah al-Sisi ως προέδρου το 2014, προσπάθησε να αναπτύξει στενές πολιτικές και οικονομικές σχέσεις τόσο με την Ελλάδα όσο και με την Κύπρο⁹⁴.

3.5. Πολιτικές σχέσεις

Η Ελλάδα και η Αίγυπτος συνεργάζονται στενά στους διεθνείς οργανισμούς και στο πλαίσιο της Ένωσης για τη Μεσόγειο. Οι διμερείς σχέσεις αναπτύσσονται ταχύτατα σε όλους τους τομείς (πολιτικό, οικονομικό, αμυντικό, πολιτιστικό), με συχνές ανταλλαγές επισκέψεων υψηλού επιπέδου. Αξίζει κυρίως να αναφερθεί η επίσκεψη του Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας, κ. Προκόπιου Παυλόπουλου στο Κάιρο τον Απρίλιο του 2015 και η αντίστοιχη επίσκεψη του Προέδρου της Αραβικής Δημοκρατίας της Αιγύπτου, κ. Abdel Fattah Saaid El-Sisi στην Αθήνα τον Δεκέμβριο του 2015. Τα τελευταία χρόνια μερικές πολιτικές επισκέψεις υψηλού επιπέδου είναι αυτές του Υπουργού Εξωτερικών της Αιγύπτου Sameh Hassan Shoukry στην Αθήνα στις 30 Αυγούστου του 2019 και του Πρωθυπουργού της Ελλάδας Κυριάκου Μητσοτάκη και του Υπουργού Εξωτερικών Νίκου Δένδια στο Κάιρο στις 8 Οκτωβρίου του 2019 με αφορμή την 7η Τριμερή Σύνοδο Κορυφής. Και οι δύο χώρες στοχεύουν στην περαιτέρω ανάπτυξη της θεσμικής συνεργασίας τους σε τομείς αμοιβαίου ενδιαφέροντος και προς όφελος των λαών τους⁹⁵.

⁹⁴ Shama, N. (2019). Between alliance and entente: the Egyptian – Greek – Cypriot partnership. Στο Z. Tziarras (Επιμ.). *The new geopolitics of the eastern Mediterranean: Trilateral partnerships and regional security*. Report 3/2019. Peace Research Institute Oslo (PRIO).

⁹⁵ Hellenic Republic. Ministry of Foreign Affairs (χ.χ.). Egypt. Πρόσβαση στις 10/9/2021. Ανακτήθηκε από <https://www.mfa.gr/en/blog/greece-bilateral-relations/egypt/>.

Παράλληλα, Ελλάδα και Αίγυπτος έχουν συγκλίνουσες θέσεις σε μια σειρά από περιφερειακά ζητήματα. Η μακροχρόνια πολιτική της Ελλάδας υπέρ μιας δίκαιης, ολοκληρωμένης και διαρκούς λύσης όσον αφορά την ειρηνευτική διαδικασία στη Μέση Ανατολή (Middle East Peace Process - MEPP) - ένα ζήτημα που απασχολεί ιδιαίτερα την εξωτερική πολιτική της Αιγύπτου, συμβάλλει περαιτέρω στη διατήρηση άριστων πολιτικών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών.

3.6. Οικονομικές σχέσεις

Στις 6 Αυγούστου 2020, η Αίγυπτος και η Ελλάδα υπέγραψαν συμφωνία για την αποκλειστική οικονομική ζώνη (ΑΟΖ) των δύο χωρών. Ο κύριος λόγος για την απόφαση των χωρών να υπογράψουν τη συμφωνία ήταν να ακυρώσει τη ναυτιλιακή συμφωνία Λιβύης -Τουρκίας σε διεθνές επίπεδο και να επικριθεί έντονα, αλλά και να χαλαρώσει τις εντάσεις στην Ανατολική Μεσόγειο. Η Τουρκία ανταποκρίθηκε γρήγορα στη διμερή συμφωνία, χαρακτηρίζοντάς την «ανύπαρκτη»⁹⁶ επειδή αντιβαίνει στη συμφωνία που υπογράφηκε μεταξύ Τουρκίας και Λιβύης. Η συμφωνία ενίσχυσε τη σχέση Αιγύπτου και Ελλάδας, κάτι που ανέφεραν και οι δύο πρωθυπουργοί⁹⁷. Στις 27 Αυγούστου, η Βουλή των Ελλήνων επικύρωσε τη ναυτική συμφωνία με την Αίγυπτο. Αργότερα, το τμήμα του ΟΗΕ για τις ωκεάνιες υποθέσεις και το δίκαιο της θάλασσας δημοσίευσε τη συμφωνία⁹⁸.

Ελλάδα και Αίγυπτος υπέγραψαν τη συμφωνία ΑΟΖ, αποδεικνύοντας πως υπάρχουν ταχύτατα αντανακλαστικά ως απάντηση στη συμφωνία Λιβύης-Τουρκίας και

⁹⁶ News.gr. (2020). Τουρκικό ΥΠΕΞ: "Ανύπαρκτη η συμφωνία Ελλάδας – Αιγύπτου. Δημοσίευση: 6/8/2020. Πρόσβαση στις 8/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://www.news.gr/kosmos/article/2318925/tourkiko-ipex-aniparkti-i-simfonia-elladas-egiptou.html>.

⁹⁷ Ekathimerini-com (2020). Egypt and Greece sign agreement on exclusive economic zone, Egyptian FM says. Δημοσίευση: 6/8/2020. Πρόσβαση στις 8/9/2021, ανακτήθηκε από: <https://www.ekathimerini.com/news/255561/egypt-and-greece-sign-agreement-on-exclusive-economic-zone-egyptian-fm-says/>.

οριοθετώντας τα θαλάσσια σύνορά τους στην Ανατολική Μεσόγειο. Αυτή η κίνηση ήρθε, αφού η Τουρκία ανέστειλε προσωρινά τις δραστηριότητες του σεισμικού ερευνητικού σκάφους της Ους Reıs ως αποκλιμάκωση της κίνησης για να ανοίξει χώρος για διπλωματικές διαπραγματεύσεις με την Ελλάδα στο πλαίσιο των γερμανικών προσπαθειών διαμεσολάβησης⁹⁹.

Την τελευταία δεκαετία, με την δύσκολη κατάσταση που επικρατεί στην ελληνική οικονομία, η Μέση Ανατολή φαίνεται αρκετά ελκυστική για τους Έλληνες επιχειρηματίες. Επομένως, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι επαφές μεταξύ ελληνικών επιχειρήσεων και εταιρειών της περιοχής έχουν πολλαπλασιαστεί από το 2009 και φαίνεται ότι υπάρχουν περισσότερες ευκαιρίες για περαιτέρω συνεργασία. Λαμβάνοντας υπόψη ότι αυτή η περιοχή είναι η πλησιέστερη στην Ελλάδα μετά τα Βαλκάνια και την Ευρώπη, με ορισμένες χώρες να μοιράζονται θαλάσσια σύνορα με την Ελλάδα, όπως είναι η Αίγυπτος, αλλά και η Λιβύη, είναι εύλογο να αναλογιστεί κανείς ότι πρέπει να γίνουν πολύ περισσότερα για να αυξηθούν περαιτέρω οι εξαγωγές. Στο πλαίσιο αυτό, η γειτονική Κύπρος και η Τουρκία διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις ελληνικές προσπάθειες για επέκταση της οικονομικής συνεργασίας με τη Μέση Ανατολή, καθώς έχουν στρατηγικό ρόλο ως οικονομικοί κόμβοι, θέτοντας μια ενδιαφέρουσα γέφυρα μεταξύ Ελλάδας και Μέσης Ανατολής¹⁰⁰.

3.7. Η Τριμερής Συνεργασία Ελλάδας, Κύπρου και Αιγύπτου

Η Τριμερής Συνεργασία Ελλάδας, Κύπρου και Αιγύπτου εγκαινιάστηκε σε επίπεδο Πολιτικών Διευθυντών του Υπουργείου Εξωτερικών και συνεχίστηκε με συναντήσεις, μεταξύ άλλων, των τριών Υπουργών Εξωτερικών στο περιθώριο των Γενικών

⁹⁹ Lika, I. (2020). *The greek-Egypt maritime agreement and its implications for the Greek-Turkish dispute in the Eastern Mediterranean*. SETA.

¹⁰⁰ Venetis, E. (2013). *Economic relations between Greece, the Middle East and North Africa (MENA)*. Working paper No 36/2013. The Middle East Project. Athens: Hellenic Foundation for European and Foreign Policy.

Συνελεύσεων του ΟΗΕ το 2013 και το 2014. Επτά συνεδριάσεις κορυφής πραγματοποιήθηκαν στη συνέχεια. Η πρώτη στο Κάιρο, στις 8 Νοεμβρίου 2014 (Διακήρυξη του Καΐρου), η δεύτερη στη Λευκωσία, στις 29 Απριλίου 2015 (Διακήρυξη Λευκωσίας), η τρίτη στην Αθήνα στις 9 Δεκεμβρίου 2015 (Διακήρυξη της Αθήνας), η τέταρτη στο Κάιρο στις 11 Οκτωβρίου 2016 (2η Διακήρυξη του Καΐρου), η πέμπτη στη Λευκωσία στις 21 Νοεμβρίου 2017 (2η Διακήρυξη Λευκωσίας), η έκτη στην Ελούντα της Κρήτης στις 10 Οκτωβρίου 2018 και η έβδομη στο Κάιρο στις 8 Οκτωβρίου 2019. Αυτή η συνεργασία βασίζεται στην πολιτική βούληση των τριών πλευρών να προωθήσουν τη συνεργασία τους μέσω ενός παραγωγικού και εποικοδομητικού διαλόγου με συγκεκριμένο και απτό περιεχόμενο με στόχο την υλοποίηση συγκεκριμένων έργων και προγραμμάτων σε τομείς αμοιβαίου ενδιαφέροντος. Οι τριμερείς συναντήσεις, που εξακολουθούν να πραγματοποιούνται και σήμερα, ανά τακτά χρονικά διαστήματα, έχουν ήδη θεσμοθετήσει έναν μηχανισμό εταιρικής σχέσης που δεν απευθύνεται σε τρίτα μέρη και λειτουργεί ως πρότυπο περιφερειακού διαλόγου, συμβάλλοντας ουσιαστικά στην ειρήνη, στη σταθερότητα και στην περιφερειακή συνεργασία στην Ανατολική Μεσόγειο. Η σχέση των τριών κρατών επικεντρώνεται ιδιαίτερα στο σεβασμό του διεθνούς δικαίου, στις αρχές του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών καθώς και στο σεβασμό των σχέσεων καλής γειτονίας. Επιπλέον, οι τρεις μεσογειακές χώρες βρίσκονται πολύ κοντά σε περιοχές κρίσεων που αναπόφευκτα τις επηρεάζουν με διάφορους τρόπους¹⁰¹. Συνεπώς, η συνεργασία τους δημιουργεί ένα τρίγωνο σταθερότητας που προσφέρει την προστιθέμενη αξία του όχι μόνο στις τρεις εμπλεκόμενες χώρες, αλλά και στην ΕΕ και στην ευρωμεσογειακή συνεργασία, γενικότερα.

Οι πολιτικές σχέσεις της Αιγύπτου με την Κύπρο και την Ελλάδα βελτιώθηκαν σημαντικά με την εκλογή του Abdel-Fattah al-Sisi το 2014 ως προέδρου. Το 2014, ο τότε Έλληνας πρωθυπουργός Αντώνης Σαμαράς ανακοίνωσε ότι τόσο η Ελλάδα όσο και η Κύπρος θα χρησιμοποιήσουν την ένταξή τους στην ΕΕ για την προώθηση των αιγυπτιακών-ευρωπαϊκών σχέσεων, λέγοντας ότι οι δύο χώρες θα ενεργήσουν «ως πρεσβευτές της

¹⁰¹ Hellenic Republic. Ministry of Foreign Affairs (χ.χ.). Egypt. Πρόσβαση στις 10/9/2021. Ανακτήθηκε από <https://www.mfa.gr/en/blog/greece-bilateral-relations/egypt/>.

Αιγύπτου στην ΕΕ»¹⁰². Αυτό το είδος διπλωματικής βοήθειας ήταν ζωτικής σημασίας για την Αίγυπτο, η οποία αγωνιζόταν να βελτιώσει την εικόνα της και να τερματίσει μια κατάσταση απομόνωσης που επέβαλε η διεθνής κοινότητα μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα του 2013 που καθαίρεσε τον δημοκρατικά εκλεγμένο Πρόεδρο. Το πιο σημαντικό είναι ότι τα τρία έθνη έχουν δημιουργήσει ένα σύστημα τακτικών διαβουλεύσεων, το οποίο δικαιολογείται από τη συμμετοχή τους σε έξι τριμερείς συνόδους μέχρι το τέλος του 2018 και σε πλήθος ακόμα συναντήσεων, σε διάφορα επίπεδα, μέχρι σήμερα.

Αυτές οι σύνοδοι κορυφής πραγματοποιήθηκαν στο Κάιρο (2014), στη Λευκωσία (2015), στην Αθήνα (2015), στο Κάιρο (2016), στη Λευκωσία (2017) και στην Κρήτη (2018). Ενώ ο al-Sisi περιέγραψε τη σχέση ως «μοντέλο που πρέπει να ακολουθηθεί στην περιοχή της Μεσογείου»¹⁰³, ο Κύπριος ομόλογός του, Νίκος Αναστασιάδης, ανταπέδωσε περιγράφοντας την Αίγυπτο ως «απολύτως απαραίτητο στρατηγικό εταίρο» για την Κύπρο και ολόκληρη την ευρωπαϊκή κοινότητα¹⁰⁴. Οι κύριοι πυλώνες και οι στόχοι της τριμερούς σχέσης εκφράστηκαν σε δύο πολιτικά έγγραφα, τη Διακήρυξη του Καΐρου και τη Διακήρυξη της Λευκωσίας, που εκδόθηκαν τον Νοέμβριο του 2014 και τον Νοέμβριο του 2015, αντίστοιχα. Επί πλέον, οι τρεις εταίροι υπέγραψαν ένα μνημόνιο για τους τομείς των θαλάσσιων μεταφορών και του τουρισμού, με στόχο την ενίσχυση της θαλάσσιας συνεργασίας μεταξύ των τριών χωρών, την ανάπτυξη πακέτων τουρισμού και την έναρξη συνεργασίας για τη ναυτική εκπαίδευση και κατάρτιση.

¹⁰² Al-Ghamrawy, A. & Abu Hussein, S. 2014. *The Formation of an Egyptian-Cypriot-Greek Front to Face Terrorism and Extremism*. ASharq Al-Awsat 9 November.

¹⁰³ Xinhua. 2018. Egypt's Sisi Lauds Model Cooperation with Cyprus, Greece. Δημοσίευση: 1/5/2018. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανάκτηση από: http://www.xinhuanet.com/english/2018-05/01/c_137147882.htm.

¹⁰⁴ Associated Press & Khoury, J. 2017. Egypt's Sisi Visits Cyprus in Shadow of Soured Relations with Turkey. Haaretz. Δημοσίευση: 20/11/2017. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανάκτηση από: <https://www.haaretz.com/middle-east-news/egypt/.premium-egypt-s-sissi-visits-cyprus-in-shadow-of-soured-relations-with-turkey-1.5467025>.

Ιστορικά, οι πολιτικές σχέσεις μεταξύ Αιγύπτου και Κύπρου χρονολογούνται στα τέλη της δεκαετίας του 1950, ενώ σε αυτές εμπλέκεται και η Ελλάδα. Η Αίγυπτος υποστήριξε τον ελληνοκυπριακό ένοπλο αγώνα ενάντια στη βρετανική αποικιοκρατία και ήταν από τις πρώτες χώρες που αναγνώρισαν τη νέα Κυπριακή Δημοκρατία το 1960. Στη δεκαετία του 1960, ο Αιγύπτιος Πρόεδρος Nasser απολάμβανε εξαιρετικά εγκάρδιες σχέσεις με τον Μακάριο Γ', τον πρώτο Κύπριο Πρόεδρο μετά την ανεξαρτησία, ενώ η επίσκεψη του Προέδρου της Αιγύπτου στη Λευκωσία το 2015 σηματοδότησε την πρώτη επίσκεψη Αιγύπτιου Προέδρου στην Κύπρο. Σε ένδειξη εκτίμησης, ο Κύπριος Πρόεδρος Νίκος Αναστασιάδης χάρισε στον Al-Sisi το Τάγμα του Μακαρίου Γ', το σημαντικότερο μετάλλιο τιμής της Κύπρου. Σε απάντηση, ο Αιγύπτιος ομόλογός του απένειμε την υψηλότερη τιμή στον Αναστασιάδη στην Αίγυπτο, το Τάγμα του Νείλου (Order of the Nile).

Ωστόσο, εκτός από τη ζωτική συνεργασία μεταξύ των δύο χωρών στον τομέα της ενέργειας και το γεγονός ότι η Κύπρος κατέχει μετοχές αξίας 1,07 δις Δολαρίων σε αιγυπτιακές εταιρείες, κυρίως στον τομέα του τουρισμού¹⁰⁵, το εμπόριο μεταξύ Αιγύπτου και Κύπρου είναι αρκετά περιορισμένο. Ο συνολικός όγκος των διμερών εμπορικών συναλλαγών το 2013 ανήλθε σε αμελητέα 67,5 εκατομμύρια ευρώ. Το 2017, ωστόσο, οι αιγυπτιακές εξαγωγές στην Κύπρο (κυρίως οικοδομικά υλικά, φρούτα και λαχανικά) αυξήθηκαν κατά 81,5 % σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος, αλλά ο όγκος του παρέμεινε αρκετά χαμηλός (33 εκατομμύρια ευρώ), ενώ το συνολικό διμερές εμπόριο αυξήθηκε στα 350 εκατομμύρια ευρώ¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Samir, A. 2017. Egypt, Greece, Cyprus: Model for Successful International Cooperation. Egypt Today. Δημοσίευση: 21/11/2017. Πρόσβαση στις: 6/9/2021. Ανάκτηση από: <https://www.egypttoday.com/Article/1/33551/Egypt-Greece-Cyprus-Model-for-successful-international-cooperation>.

¹⁰⁶ Tawfeek, F. 2018. Egyptian Exports Have Increased 81.5% to Cyprus, 22.7% to Greece. Egypt Independent. Δημοσίευση: 1/5/2018. Πρόσβαση στις 9/9/2021. Ανάκτηση από: <https://www.egypttoday.com/Article/1/49044/Egyptian-exports-to-Cyprus-increased-by-81-5-Trade-min>.

Από την άλλη πλευρά, η Ελλάδα κατατάσσεται ως ο πέμπτος επενδυτής - μέλος της ΕΕ στην αιγυπτιακή οικονομία, με επενδύσεις συνολικού ύψους περίπου 3 δις δολαρίων, κατανεμημένες σε περισσότερα από 100 έργα στους τομείς των χημικών βιομηχανιών, της κλωστοϋφαντουργίας, των τροφίμων, των δομικών υλικών, των τραπεζών και των μεταφορών¹⁰⁷. Μάλιστα, η κρατική υπηρεσία πληροφοριών της Αιγύπτου εκτιμά ότι αυτές οι επενδύσεις θα πενταπλασιαστούν στο εγγύς μέλλον¹⁰⁸. Με διμερές εμπόριο συνολικού ύψους 6,5 δισεκατομμυρίων ευρώ από το 2012 έως το 2016, η Αίγυπτος είναι επίσης ο έκτος εμπορικός εταίρος της Ελλάδας παγκοσμίως και θεωρείται ο σημαντικότερος εμπορικός εταίρος της Ελλάδας στην περιοχή της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής. Παράλληλα, επί του παρόντος εξετάζεται το φιλόδοξο έργο για τη σύνδεση των λιμένων των δύο χωρών της Μεσογείου - σε μια προσπάθεια να καταστεί η Ελλάδα η πύλη για τα αιγυπτιακά προϊόντα στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και των Δυτικών Βαλκανίων, ενώ σε εξέλιξη είναι και η σύνδεση των δύο χωρών με υποθαλάσσιο καλώδιο μεταφοράς ηλεκτρικού ρεύματος.

3.8. Οι σχέσεις Ελλάδας – Αιγύπτου στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η Αίγυπτος είναι μία από τις χώρες της Μέσης Ανατολής, που βρίσκονται σε άμεση συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Ένωση από πολύ νωρίς. Η σύνδεση της χώρας με την ΕΕ έχει γίνει ήδη από το 2004 και έχει ως στόχο τη δημιουργία μίας περιοχής ελεύθερου

¹⁰⁷ Samir, A. 2017. Egypt, Greece, Cyprus: Model for Successful International Cooperation. Egypt Today. Δημοσίευση: 21/11/2017. Πρόσβαση στις: 6/9/2021. Ανάκτηση από: <https://www.egypttoday.com/Article/1/33551/Egypt-Greece-Cyprus-Model-for-successful-international-cooperation>, Tawfeek, F. 2018. Egyptian Exports Have Increased 81.5% to Cyprus, 22.7% to Greece. Egypt Independent. Δημοσίευση: 1/5/2018. Πρόσβαση στις: 9/9/2021. Ανάκτηση από: <https://www.egypttoday.com/Article/1/49044/Egyptian-exports-to-Cyprus-increased-by-81-5-Trade-min>.

¹⁰⁸ Samir, A. 2017. Egypt, Greece, Cyprus: Model for Successful International Cooperation. Egypt Today. Δημοσίευση: 21/11/2017. Πρόσβαση στις: 6/9/2021. Ανάκτηση από: <https://www.egypttoday.com/Article/1/33551/Egypt-Greece-Cyprus-Model-for-successful-international-cooperation>.

εμπορίου μεταξύ ΕΕ και Αιγύπτου μέσω της κατάργησης των επιβαρύνσεων στα βιομηχανικά προϊόντα και τη διαμόρφωση των συνθηκών ώστε να καθίσταται πιο εύκολη η εμπορία των αγροτικών προϊόντων¹⁰⁹. Παράλληλα, υπάρχει σε ισχύ από την 1^η Ιουνίου 2010 μία ακόμη συμφωνία για τη γεωργία, τα επεξεργασμένα γεωργικά προϊόντα και προϊόντα αλίευσης¹¹⁰.

Η σπουδαιότητα της Αιγύπτου για την ΕΕ οφείλεται σε ένα σύνολο πολλών παραγόντων που την καθιστούν σημαντική για τη διασφάλιση της ομαλότητας στην ευρύτερη περιοχή, αλλά και για την οικονομική ανάπτυξη με τα οφέλη να είναι πολλαπλά και για τις δύο πλευρές. Οι παράγοντες αυτοί σήμερα, μετά και την πτώση του καθεστώτος των Αδελφών Μουσουλμάνων, συνοψίζονται στους εξής:

- Η Αίγυπτος είναι ο 29ος μεγαλύτερος εμπορικός εταίρος της ΕΕ, αντιπροσωπεύοντας το 0,7% του συνολικού εμπορίου αγαθών της ΕΕ με τον κόσμο το 2020.
- Η ΕΕ είναι ο μεγαλύτερος εμπορικός εταίρος της Αιγύπτου, καλύπτοντας το 24,5% του εμπορικού όγκου της Αιγύπτου το 2020. Το 25,8% των εισαγωγών της Αιγύπτου προήλθε από την ΕΕ και το 21,8% των εξαγωγών της Αιγύπτου πήγε στην ΕΕ.
- Το συνολικό εμπόριο αγαθών μεταξύ ΕΕ και Αιγύπτου ανήλθε σε 24,5 δισεκατομμύρια ευρώ το 2020. Οι εισαγωγές της ΕΕ από την Αίγυπτο ανήλθαν σε 6,4

¹⁰⁹ European Union (2004). Euro-Mediterranean Agreement establishing an Association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Arab Republic of Egypt, of the other part. *Official Journal of the European Union*, L 304, 30 September 2004. Πρόσβαση στις 3/9/2021. Ανακτήθηκε από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=OJ%3AL%3A2004%3A304%3ATOC>.

¹¹⁰ European Council (2010). Council Decision of 9 October 2009 on the signing and conclusion of the Agreement in the form of an Exchange of Letters between the European Community and the Arab Republic of Egypt concerning reciprocal liberalisation measures on agricultural products, processed agricultural products and fish and fishery products, the replacement of Protocols 1 and 2 and their annexes and amendments to the Euro-Mediterranean Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Arab Republic of Egypt, of the other part. *Official Journal of the European Union*, L 304, 106, 28 April 2010. Πρόσβαση στις 3/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32010D0240>.

δισεκατομμύρια ευρώ και καθοδηγήθηκαν από καύσιμα και προϊόντα εξόρυξης (2,4 δισεκατομμύρια ευρώ, 37,7%), χημικά (1,1 δις ευρώ, 16,9%), γεωργία και πρώτες ύλες (1,1 δις ευρώ, 16,8%) καθώς και υφάσματα και είδη ένδυσης (0,6 δις ευρώ, 9,9%). Οι εξαγωγές της ΕΕ στην Αίγυπτο ανήλθαν σε 18,1 δισεκατομμύρια ευρώ και κυριαρχήθηκαν από μηχανήματα και εξοπλισμό μεταφοράς (7,2 δις ευρώ, 39,8%), χημικά (2,9 δις ευρώ, 16,1%), γεωργία και πρώτες ύλες (2,4 δις ευρώ, 13,1%) καθώς και προϊόντα καυσίμων και ορυχείων (1,6 δις ευρώ, 9,0%).

- Το διμερές εμπόριο υπηρεσιών ανήλθε σε 10,9 δισεκατομμύρια ευρώ το 2019. Οι εισαγωγές υπηρεσιών ΕΕ από την Αίγυπτο αντιπροσώπευαν 6,7 δις ευρώ και οι εξαγωγές στην Αίγυπτο ανήλθαν σε 4,2 δις ευρώ. Οι κύριες εξαγωγές υπηρεσιών της ΕΕ στην Αίγυπτο είναι επιχειρηματικές υπηρεσίες, ενώ οι εισαγωγές της ΕΕ από την Αίγυπτο αποτελούνται κυρίως από ταξιδιωτικές υπηρεσίες και μεταφορές¹¹¹.

Οι σχέσεις της ΕΕ με την Αίγυπτο είναι σημαντικές για τη διερεύνηση του παρόντος θέματος, υπό την έννοια ότι αντικατοπτρίζουν σε μεγάλο βαθμό και τις σχέσεις της Ελλάδας με τη χώρα της Μέσης Ανατολής, τόσο πριν όσο και μετά την πτώση του καθεστώτος των Αδελφών Μουσουλμάνων.

Τον Ιούνιο του 2013, η ΕΕ και η Αίγυπτος άρχισαν να συζητούν πώς να εμβαθύνουν τις εμπορικές και επενδυτικές τους σχέσεις μέσω της δημιουργίας μίας βαθιάς και ολοκληρωμένης ζώνης ελεύθερων συναλλαγών (Deep and Comprehensive Free Trade Area - DCFTA). Μία μελλοντική DCFTA θα στοχεύει στη βελτίωση της πρόσβασης στην αγορά και του επενδυτικού κλίματος. Θα υποστηρίξει επίσης τις αιγυπτιακές οικονομικές μεταρρυθμίσεις και θα επεκταθεί πέρα από τη Συμφωνία Σύνδεσης για να συμπεριλάβει, για παράδειγμα, το εμπόριο υπηρεσιών, τις κρατικές προμήθειες, τον ανταγωνισμό, τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και τις επενδύσεις. Η ΕΕ ανέθεσε μια αξιολόγηση επιπτώσεων βιωσιμότητας (SIA) για μια πιθανή DCFTA με την Αίγυπτο το 2014. Ωστόσο, οι διαπραγματεύσεις για την DCFTA δεν έχουν ακόμη ξεκινήσει.

¹¹¹ European Commission (χ.χ.). Countries and Regions. Egypt. Πρόσβαση στις 8/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/egypt/>.

Από τον Ιανουάριο του 2014, λόγω της Συμφωνίας Σύνδεσης με την ΕΕ, η Αίγυπτος σταμάτησε να επωφελείται από την κατά προτίμηση πρόσβαση στην αγορά της ΕΕ στο πλαίσιο του Γενικευμένου Προγράμματος Προτιμήσεων (Generalised Scheme of Preferences - GSP). Οι προτεραιότητες εταιρικής σχέσης που συμφωνήθηκαν μεταξύ της ΕΕ και της Αιγύπτου έχουν ως στόχο την αντιμετώπιση των κοινών προκλήσεων που αντιμετωπίζουν η ΕΕ και η Αίγυπτος, την προώθηση των κοινών συμφερόντων και την εγγύηση μακροπρόθεσμης σταθερότητας και στις δύο πλευρές της Μεσογείου, που είναι εξαιρετικά σημαντική για την ΕΕ, ιδιαίτερα για τα κράτη που βρίσκονται στη βόρεια πλευρά της Μεσογείου, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας.

Οι προτεραιότητες σύμπραξης καθοδηγούνται από κοινή δέσμευση για τις καθολικές αξίες της δημοκρατίας, του κράτους δικαίου και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που αποτελούν προτεραιότητα και για τη σύγχρονη Αίγυπτο. Στόχος τους είναι, επίσης, να ενισχύσουν τη συνεργασία για την υποστήριξη της «Στρατηγικής Αειφόρου Ανάπτυξης της Αιγύπτου – Όραμα-2030» (Egypt's Sustainable Development Strategy – Vision-2030)¹¹². Πρόκειται για ένα πρόγραμμα που αντιπροσωπεύει την αφετηρία στο δρόμο προς την ανάπτυξη της Αιγύπτου χωρίς αποκλεισμούς, καλλιεργώντας έτσι μια πορεία ευημερίας μέσω της οικονομικής και κοινωνικής δικαιοσύνης, και αναβιώνοντας τον ρόλο της Αιγύπτου στην περιφερειακή ηγεσία. Το Egypt's Sustainable Development Strategy αντιπροσωπεύει έναν χάρτη πορείας για τη μεγιστοποίηση του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος για την επίτευξη των ονείρων και των επιδιώξεων των Αιγυπτίων για μια αξιοπρεπή ζωή. Το Egypt's Sustainable Development Strategy έχει αναπτυχθεί σύμφωνα με μια προσέγγιση συμμετοχικού στρατηγικού σχεδιασμού. Παράλληλα, διάφοροι εκπρόσωποι της κοινωνίας των πολιτών, εθνικοί και διεθνείς εταίροι ανάπτυξης και κυβερνητικοί φορείς έχουν συνεργαστεί για τον καθορισμό ολοκληρωμένων στόχων για όλους τους πυλώνες και τους τομείς της χώρας, λαμβάνοντας υπόψη τα δικαιώματα των

¹¹² Green Policy Platform (2016). Sustainable development strategy: Egypt vision 3030. Πρόσβαση στις 5/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://www.greengrowthknowledge.org/national-documents/sustainable-development-strategy-egypt-vision-2030>.

νέων γενεών σε μια ευημερούσα ζωή και εστιάζοντας σε τρεις κύριες διαστάσεις: οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική.

Η Αίγυπτος είναι ένας από τους εταίρους της «Νότιας Γειτονιάς» της ΕΕ (Αλγερία, Αίγυπτος, Ισραήλ, Ιορδανία, Λίβανος, Λιβύη, Μαρόκο, Παλαιστίνη, Συρία και Τυνησία). Η ΕΕ καθιέρωσε την προνομιακή της εταιρική σχέση με τις ανατολικές και νότιες ακτές της Μεσογείου το 1995 με την έναρξη της Ευρωμεσογειακής Εταιρικής Σχέσης στη Διάσκεψη της Βαρκελώνης¹¹³, με στόχο τη δημιουργία ενός χώρου ειρήνης, σταθερότητας και οικονομικής ευημερίας που υποστηρίζει τις δημοκρατικές αξίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα¹¹⁴. Η 25η επέτειος της διαδικασίας της Βαρκελώνης τον Νοέμβριο του 2020 ήταν μια ευκαιρία για προβληματισμό αναφορικά με τη στρατηγική εταιρική σχέση με την περιοχή υπό το πρίσμα των πολιτικών, κοινωνικοοικονομικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών προκλήσεων που επιδεινώθηκαν από την πανδημία COVID-19 και ευκαιρία για να επανεκτιμήσουμε τη συνεργασία της ΕΕ με την Αίγυπτο και τις άλλες χώρες εταίρους της Νότιας Γειτονιάς. Μετά από διαβουλεύσεις με εταίρους, ο προβληματισμός αυτός κατέληξε σε κοινή ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Ύπατης Εκπροσώπου της Ένωσης για θέματα Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφάλειας με θέμα «Ανανεωμένη συνεργασία με τη νότια γειτονιά - Νέα ατζέντα για τη Μεσόγειο» και το προσαρτημένο «Οικονομικό και επενδυτικό σχέδιο για τους νότιους γείτονες» τον Φεβρουάριο του 2021.

Το 2004, η Αίγυπτος υπέγραψε τη Συμφωνία Αγκαντίρ (Agadir Agreement¹¹⁵) με την Ιορδανία, το Μαρόκο και την Τυνησία. Αυτή η συμφωνία δεσμεύει τα συμβαλλόμενα μέρη

¹¹³ Γρηγορίου, Π. (2009). Περιφερειακές Στρατηγικές και Πρακτικές για τη Μεσόγειο. Οπτικές για το μέλλον με αφετηρία την Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονιάς και την Ένωση για τη Μεσόγειο. Στο Γρ. Τσάλτας & Χ. Πλατιάς (Επιμ.). *Ένωση για τη Μεσόγειο. Πολιτικοί Οραματισμοί και Υδάτινες Ιστορίες Περιβαλλοντικές Προκλήσεις για το Θαλάσσιο Χώρο*. Αθήνα: Εκδόσεις Θήτα.

¹¹⁴ Calleya, S.C., & Ξενάκης, Δ.Κ. (2008). *Ασφάλεια & στρατηγική συνεργασία στη Μεσόγειο: Οικοδόμηση εμπιστοσύνης & πρόληψη συγκρούσεων*. Αθήνα: Hellenic Foundation for European & Foreign Policy (ELIAMEP).

¹¹⁵ Η Συμφωνία Αγκαντίρ είναι συμφωνία ελεύθερου εμπορίου μεταξύ Αιγύπτου, Ιορδανίας, Μαρόκου και Τυνησίας. Πήρε το όνομά της από την μαροκινή πόλη Αγκαντίρ, όπου ξεκίνησε η διαδικασία σύναψης του

ώστε να καταργήσουν όλους τους δασμούς στο εμπόριο μεταξύ τους και να εναρμονίσουν τη νομοθεσία τους όσον αφορά τα πρότυπα και τις τελωνειακές διαδικασίες. Η Συμφωνία Αγκαντίρ τέθηκε σε ισχύ τον Ιούλιο του 2006. Ο Λίβανος και η Παλαιστίνη προσχώρησαν στη Συμφωνία το 2020.

Ο αντίκτυπος του εμπορικού στοιχείου της Ευρωμεσογειακής Συμφωνίας Σύνδεσης της ΕΕ με την Αίγυπτο αξιολογήθηκε στο Ex-Post Evaluation of Trade Chapter των Έξι Ευρωμεσογειακών Συμφωνιών Σύνδεσης με τους Νότιους Γείτονες της ΕΕ (Αλγερία, Αίγυπτος, Ιορδανία, Λίβανος, Μαρόκο και Τυνησία), η οποία δημοσιεύτηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2021. Αυτή η εταιρική σχέση περιλαμβάνει υποστήριξη για τη βιώσιμη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της Αιγύπτου, τη χρηστή διακυβέρνηση, το κράτος δικαίου, τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη μετανάστευση, την ασφάλεια, την αντιτρομοκρατία και τη συνεργασία στην εξωτερική πολιτική μέσω εντατικών διαβουλεύσεων για περιφερειακά και διεθνή θέματα¹¹⁶.

Στην αναθεώρηση της εμπορικής πολιτικής της ΕΕ τον Φεβρουάριο του 2021, η ΕΕ πρότεινε μια νέα βιώσιμη επενδυτική πρωτοβουλία στους ενδιαφερόμενους εταίρους στην Αφρική και τη νότια γειτονιά της ΕΕ. Η προώθηση στρατηγικών αλληλεξαρτήσεων και η ενίσχυση των σχέσεων και της οικονομικής ολοκλήρωσης της ΕΕ με τη νότια γειτονιά της αποτελεί στρατηγική ανάγκη για μακροπρόθεσμη περιφερειακή σταθερότητα. Τον Νοέμβριο του 2010, η ΕΕ και η Αίγυπτος υπέγραψαν πρωτόκολλο για τη δημιουργία

συμφώνου τον Μάιο του 2001. Υπογράφηκε στο Ραμπάτ τον Φεβρουάριο του 2004 και τέθηκε σε ισχύ τον Μάρτιο του 2007. Η Συμφωνία του Αγκαντίρ είναι ανοικτή σε περαιτέρω συμμετοχή όλων των αραβικών χωρών που είναι μέλη του Αραβικού Συνδέσμου και της Ευρύτερης Αραβικής Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών και συνδέονται με την ΕΕ μέσω συμφωνίας σύνδεσης ή ΣΕΣ. Σκοπός του είναι να διευκολύνει την ένταξη μεταξύ των αραβικών κρατών και της ΕΕ στο πλαίσιο της ευρύτερης διαδικασίας ΕΕ-Μεσογείου, αλλά έχει και άλλες επιπτώσεις επίσης. Βλ. σχετ. Agadir Agreement (χ.χ.). πρόσβαση στις: 9/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://www.bilaterals.org/%3F-Agadir-Agreement-%26lang%3Dfr>.

¹¹⁶ European Commission (χ.χ.). Countries and Regions. Egypt. Πρόσβαση στις 8/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/egypt/>.

μηχανισμού επίλυσης διαφορών που ισχύει για τα εμπορικά μέρη της συμφωνίας σύνδεσης. Η Αίγυπτος, ωστόσο, δεν έχει ακόμη επικυρώσει το πρωτόκολλο¹¹⁷.

3.9. Οι λόγοι που υπαγορεύουν τη συνεργασία Αιγύπτου και Ελλάδας

Διάφορα κίνητρα βρίσκονται πίσω από το ενδιαφέρον της Αιγύπτου να δημιουργήσει και να αναπτύξει τη σχέση της με την Ελλάδα, αλλά και με την Κύπρο. Πρώτον, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι η ευρύτερη περιοχή που περιβάλλει την Ανατολική Μεσόγειο είναι μια περιοχή πλούσια σε συγκρούσεις, που χαρακτηρίζεται από διακρατικές και ενδοκρατικές συγκρούσεις. Μια διαπεριφερειακή σύγκριση όλων των εσωτερικών συγκρούσεων παγκοσμίως κατά την περίοδο από το 1960 έως το 2003 κατέδειξε ότι η Μέση Ανατολή ανταγωνιζόταν την Ασία ως η πιο γεμάτη συγκρούσεις γεωγραφική περιοχή για το μεγαλύτερο μέρος της χρονικής περιόδου¹¹⁸. Το τοπίο ασφάλειας στη Μέση Ανατολή έχει λάβει μια ακραία τροπή προς το χειρότερο από τις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα, με τον πόλεμο να διακόπτεται από σύντομα διαστήματα ανήσυχης ειρήνης¹¹⁹. Κατά τα έτη 2000 έως 2018, η περιοχή έγινε μάρτυρας ενός διεθνούς πολέμου, δηλαδή της αμερικανικής εισβολής στο Ιράκ το 2003, καθώς και τουλάχιστον τεσσάρων γύρων πολέμων του Ισραήλ στον Λίβανο και τη Γάζα (το 2006, 2009, 2012 και 2014), της Παλαιστινιακή Ιντιφάντα (2000–2005), έξι μαζικών λαϊκών εξεγέρσεων (2010-2011), τουλάχιστον τεσσάρων σημαντικών εμφυλίων πολέμων (στο Ιράκ, τη Λιβύη, τη Συρία και την Υεμένη) και πολλών εξεγέρσεων και εσωτερικών ανατροπών. Επιπλέον, τουλάχιστον τέσσερα κράτη της Μέσης Ανατολής θεωρούνται σήμερα κατεξοχήν αποτυχημένα σε ό,τι

¹¹⁷ European Commission (χ.χ.). Countries and Regions. Egypt. Πρόσβαση στις 8/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/egypt/>.

¹¹⁸ Sørli, M., Gleditsch, N.P. and Strand, H. (2005). Why Is There So Much Conflict in the Middle East? *Journal of Conflict Resolution*, 49 (1): 141-165, 143.

¹¹⁹ Shama, N. (2019). Between alliance and entente: the Egyptian – Greek – Cypriot partnership. Στο Z. Tziarras (Επιμ.). *The new geopolitics of the eastern Mediterranean: Trilateral partnerships and regional security*. Report 3/2019. Peace Research Institute Oslo (PRIO).

αφορά τη διατήρηση της ειρήνης (Σομαλία, Συρία, Υεμένη και Λιβύη). Στον Παγκόσμιο Δείκτη Ειρήνης (Global Peace Index) του 2016, που δημιουργήθηκε από το Ινστιτούτο Οικονομίας και Ειρήνης (Institute for Economics and Peace), η Μέση Ανατολή / Βόρεια Αφρική χαρακτηρίζεται ως «η λιγότερο ειρηνική περιοχή στον κόσμο»¹²⁰.

Η περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου είναι, επίσης, ένα θέατρο διάχυτης σύγκρουσης και ανταγωνισμού. Η περιοχή περιλαμβάνει οκτώ χώρες (Κύπρος, Αίγυπτος, Ελλάδα, Ισραήλ, Λίβανος, Παλαιστίνη, Συρία και Τουρκία), πολλές από τις οποίες βρίσκονται σε σύγκρουση, πολιτικά ή στρατιωτικά. Παραδείγματα περιλαμβάνουν την αραβο-ισραηλινή σύγκρουση επτά δεκαετιών, που εντείνεται σήμερα από την πολεμική πολιορκία της Γάζας από το Ισραήλ, την κατάληψη των Υψωμάτων του Γκολάν της Συρίας και τις συχνές επιθέσεις του στον Λίβανο, τη συνεχιζόμενη διαμάχη μεταξύ Ελλάδας, Κύπρου και Τουρκίας, τη διαμάχη ανάμεσα στην Αίγυπτο και την Τουρκία μετά το 2013 και τις όλο και πιο οξυνόμενες στη διάρκεια των τελευταίων ετών σχέσεις ανάμεσα στην Τουρκία και το Ισραήλ.

Μία κατάσταση χρόνιων συγκρούσεων και αστάθειας έχει προφανώς ριζώσει στην ευρύτερη περιοχή που περιβάλλει την Ανατολική Μεσόγειο. Η περιοχή που εκτείνεται από το Ιράν έως τη Βόρεια Αφρική μαστίζεται σήμερα από ένα μείγμα βαθιών κοινωνικοοικονομικών δυσκολιών, δημογραφικών ωρολογιακών βομβών, ένοπλων συγκρούσεων, έντονων διασπάσεων μεταξύ των διάφορων σχετών, μαινόμενων εμφυλίων πολέμων όπως στη Συρία και το Ιράκ, κρατών που αδυνατούν να έλθουν σε κατάσταση ειρήνης (π.χ. Λιβύη, Συρία, Υεμένη), τρομοκρατικών οργανώσεων με δράση σε όλη την περιοχή αλλά και εκτός αυτής (π.χ. ISIS, AlQaeda), κυμάτων εισροών μεταναστών, δικτύων οργανωμένου εγκλήματος και λαθροχειρίας, ανταγωνισμού για τους εξοπλισμούς και υψηλά επίπεδα εσωτερικής ανατροπής και εξωτερικής διείδυσης. Πρόκειται, λοιπόν,

¹²⁰ Institute for Economics and Peace. (2016). *Global Peace Index: 2016*. Πρόσβαση στις 8/9/2021. Ανακτήθηκε από: http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/06/GPI-2016-Report_2.pdf, 8.

για μία περιοχή που χαρακτηρίζεται από ένα τοξικό μίγμα μεταβλητότητας, αβεβαιότητας, πολυπλοκότητας και ασάφειας¹²¹.

Έτσι, ενώ μόνο το 5 % του παγκόσμιου πληθυσμού ζει στη Μέση Ανατολή, περίπου το 17 % των παγκόσμιων συγκρούσεων την περίοδο 1948-2014 έλαβαν χώρα στην ευρύτερη περιοχή. Επίσης, το 2014, η περιοχή αντιπροσώπευε το 45 % των τρομοκρατικών επιθέσεων παγκοσμίως, το 47 % των εσωτερικά εκτοπισμένων ατόμων και το 57,5 % των προσφύγων στον κόσμο¹²².

Η ίδια η Αίγυπτος μαστίζεται από πολλές από αυτές τις δυσκολίες. Η οικονομία της είναι σε κατάσταση υπανάπτυξης και υπάρχει έλλειψη ρευστότητας, η γραφειοκρατική της μηχανή είναι διογκωμένη και αναποτελεσματική, η νεολαία της αντιμετωπίζει προβλήματα προκαλούμενα από την ανεργία και την οικονομική στέρση και, από το 2013, κλήθηκε να αντιμετωπίσει μια έντονη ένοπλη εξέγερση στο Σινά, η οποία κατάφερε να διαπράξει μια σειρά τρομοκρατικών επιθέσεων στην ηπειρωτική χώρα της Αιγύπτου. Η Αίγυπτος, η οποία βρίσκεται μέσα στη δίνη αυτών των δεινών, σε μια περιοχή γεμάτη συγκρούσεις και αντιπαραθέσεις, αναγνωρίζει την επιτακτική ανάγκη να χαράξει μια αποτελεσματική στρατηγική εξωτερικής πολιτικής με στόχο τη διαφοροποίηση των συμμάχων και των μηχανισμών αλληλεπίδρασης και τη μεγιστοποίηση του ενδιαφέροντος. Οι Αιγύπτιοι ανησυχούν ιδιαίτερα για το ότι περιθωριοποιούνται στην περιφερειακή πολιτική, καθώς η επιρροή τους στη συριακή κρίση ήταν ελάχιστη έως μηδαμινή.

Στην πραγματικότητα, η φωνή της έχει αντικατασταθεί από άλλες περιφερειακές δυνάμεις, όπως η Τουρκία, το Ιράν και η Σαουδική Αραβία, και ακόμη και μικρές χώρες όπως το Κατάρ και τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα. Επίσης, με τις πρόσφατες μαζικές ανακαλύψεις φυσικού αερίου στην Ανατολική Μεσόγειο, που εκτιμάται από το Αμερικανικό Γεωλογικό

¹²¹ US Army Heritage and Education Center. (2019). Who First Originated the Term VUCA (Volatility, Uncertainty, Complexity and Ambiguity)? Δημοσίευση στις: 9/5/2019. Πρόσβαση στις 9/9/2021. Ανάκτηση από: <https://usawc.libanswers.com/faq/84869>.

¹²² Korany, B. (2018). Conflicts in the Eastern Mediterranean: What is New? *Al-Siyassa Al-Dawliya*, 54 (213): 70-75, 70.

Ινστιτούτο στα 122tcf και 227tcf (καθώς και 1,7 δισεκατομμύρια βαρέλια πετρελαίου), η περιοχή έχει την πιθανότητα να γίνει μία από τις σημαντικότερες πηγές στον κόσμο του φυσικού αερίου στον επόμενο μισό αιώνα¹²³. Τα αποθέματα φυσικού αερίου περιλαμβάνουν τα πεδία Tamar και Leviathan στα ανοικτά των ισραηλινών ακτών (2009 και 2010), το πεδίο Αφροδίτης νότια της Κύπρου (2011) και το γιγαντιαίο πεδίο Zohr , που βρίσκεται περίπου 190 χιλιόμετρα από τη βόρεια ακτή της Αιγύπτου (2015). Αυτά αξίζουν εκατοντάδες δισεκατομμύρια δολάρια και υποδηλώνουν ότι η περιοχή θα μπορούσε να αναδειχθεί ως ένας νέος Περσικός Κόλπος όσον αφορά τον πλούτο σε πετρέλαιο¹²⁴ και μια εναλλακτική πηγή ενέργειας για τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης που προσπαθούν να μειώσουν την εξάρτησή τους από το ρωσικό αέριο.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι με αυτές τις μαζικές ανακαλύψεις, τόσο η συνεργασία όσο και η σύγκρουση χτυπούν τις πύλες των περιφερειακών δυνάμεων. Το πρόβλημα είναι ότι η κατάσταση της πολιτικής έντασης και η επικάλυψη των θαλάσσιων συνόρων στην περιοχή μπορεί να δυσχεράνει τη δυνατότητα χρήσης αυτού του ανερχόμενου πλούτου για την ευημερία ολόκληρης της περιοχής. Στο στόχαστρο πολλών συγκρούσεων, η τρέχουσα ρύθμιση ασφάλειας στην Ανατολική Μεσόγειο αμαυρώνεται από αστάθεια, πολυπλοκότητα και αβεβαιότητα. Το 2013, ένας μελετητής¹²⁵ προειδοποίησε ότι η ακούσια κλιμάκωση λόγω περιστατικών στην περιοχή γίνεται όλο και πιο πιθανό σενάριο για τη Μεσόγειο, όπου, ακόμη και ένα μικρό περιστατικό ή πρόκληση μπορεί να εκληφθεί ως πράξη επιθετικότητας. Για παράδειγμα, δεν υπάρχουν επίσημες διπλωματικές σχέσεις μεταξύ Ισραήλ και Λιβάνου και τα θαλάσσια σύνορα μεταξύ των δύο χωρών δεν είναι σαφώς καθορισμένα. Και οι δύο έχουν διεκδικήσει μια τεράστια περιοχή που περιλαμβάνει

¹²³ Stocker, J. (2012). No EEZ Solution: The Politics of Oil and Gas in the Eastern Mediterranean. *Middle East Journal*, 66 (4): 579-597, 579.

¹²⁴ Engdahl, W. 2012. The New Mediterranean Oil and Gas Bonanza – Part 1: Israel’s Levant Basin: A New Geopolitical Curse? *VoltaireNet*. Δημοσίευση: 20/2/2012. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://www.voltairenet.org/article172827.html>.

¹²⁵ Zhukov, Y. 2013. Trouble in the Eastern Mediterranean Sea. *Foreign Affairs*, δημοσίευση: 20/3/2013. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://www.foreignaffairs.com/articles/cyprus/2013-03-20/trouble-eastern-mediterranean-sea>.

850 τετραγωνικά χιλιόμετρα από τις ακτές τους¹²⁶. Η διαμάχη οδήγησε σε ορισμένες εντάσεις σε διάφορες περιστάσεις του παρελθόντος, ενώ η πιθανότητα κλιμάκωσης σε μια έντονη σύγκρουση δεν πρέπει να θεωρείται ασήμαντη. Το 2010, για παράδειγμα, ο Ισραηλινός υπουργός Εθνικών Υποδομών Uzi Landau προειδοποίησε σε συνέντευξή του στο Bloomberg ότι το Ισραήλ δεν θα διστάσει να χρησιμοποιήσει βία για να προστατεύσει τα συμφέροντά του και να υπερασπιστεί τα κοιτάσματα φυσικού αερίου¹²⁷. Σε απάντηση, ο υπουργός Ενέργειας και Υδάτινων Πόρων του Λιβάνου, Gebran Bassil, είπε ότι το Ισραήλ θα πληρώσει το τίμημα εάν παραβιάσει τη Σύμβαση του Νόμου για τη Θάλασσα¹²⁸. Καθίσταται, λοιπόν, σαφές, ότι το συγκεκριμένο πεδίο είναι απαραίτητο να μελετηθεί από τους υπευθύνους χάραξης της εξωτερικής πολιτικής, έτσι ώστε να αποφευχθούν οι συγκρούσεις μεταξύ των κρατών που, έτσι κι αλλιώς, βρίσκονται σε αντιπαράθεση.

Η σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ Τουρκίας και Κύπρου είναι μια άλλη ενδεικτική περίπτωση. Ο Τούρκος Υπουργός Εξωτερικών, Mevlut Cavusoglu, κήρυξε «άκυρη» τη συμφωνία θαλάσσιας οριοθέτησης Αιγυπτίων και Κυπρίων το 2003. Επιπλέον, η τουρκική ηγεσία έδωσε στα ναυτικά της στρατεύματα το δικαίωμα να εμπλακούν στρατιωτικά με οποιαδήποτε πολεμικά πλοία στα αμφισβητούμενα νερά της Ανατολικής Μεσογείου. Όταν ρωτήθηκε πώς θα αντιδρούσε αν συναντούσε ελληνικά ή ισραηλινά πλοία, ο αρχηγός του τουρκικού ναυτικού είπε ότι ο στόλος της χώρας του θα κινηθεί σύμφωνα με τους κανόνες

¹²⁶ Mostafa, B. 2016. Maritime Borders in the Eastern Mediterranean. EgyptOil & Gas. Δημοσίευση: 4/4/2016. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://egyptoil-gas.com/features/maritime-borders-in-the-eastern-mediterranean/>.

¹²⁷ Ferziger, J. and Wainer, D. (2010). Landau Says Israel Could Use Force to Shield Gas Find. Bloomberg. Δημοσίευση στις: 24/6/2010. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανάκτηση από: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2010-06-24/landau-says-israel-willing-to-use-force-to-protect-gas-finds-off-coast>.

¹²⁸ Mostafa, B. (2016). Maritime Borders in the Eastern Mediterranean. EgyptOil & Gas. Δημοσίευση: 4/4/2016. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://egyptoil-gas.com/features/maritime-borders-in-the-eastern-mediterranean/>.

εμπλοκής που του έχουν δοθεί¹²⁹. Πράγματι, τον Φεβρουάριο του 2018, τουρκικά στρατιωτικά πλοία αναχαίτισαν ένα πλοίο ιδιοκτησίας της ιταλικής εταιρείας Eni καθ' οδόν για τη διεξαγωγή δραστηριοτήτων γεώτρησης με κυρώσεις από τη Λευκωσία, περίπου 30 μίλια πριν τον προορισμό του στα κυπριακά παράλια.

Με φόντο ένα τόσο περίπλοκο περιβάλλον ασφάλειας, η Αίγυπτος κατέστησε σαφές από την αρχή ότι πρόκειται να αποτελέσει κόμβο εξαγωγής ενέργειας στην Ανατολική Μεσόγειο. Σίγουρα, η Αίγυπτος έχει πολλές από τις απαραίτητες προϋποθέσεις για να διαδραματίσει έναν τόσο ζωτικό ρόλο, συμπεριλαμβανομένης μιας κεντρικής τοποθεσίας στη διασταύρωση της ασιατικής και της αφρικανικής ηπείρου και κοντά στην Ευρώπη, έχει τον έλεγχο της ζωτικής διώρυγας του Σουέζ και έχει δύο τεράστιες εγκαταστάσεις υγροποίησης στη Μεσόγειο (στο Idku και τη Damietta) που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως κύρια σημεία εμπορίας αερίου της Ανατολικής Μεσογείου, καθώς και για την πρόσβαση σε προμηθευτές και εγγύτητα στις αγορές. Για το σκοπό αυτό, η Αίγυπτος έκανε πολλά σημαντικά βήματα το 2018. Τον Φεβρουάριο, τα ισραηλινά ΜΜΕ ανακοίνωσαν μια συμφωνία φυσικού αερίου 15 δισεκατομμυρίων δολαρίων με την Αίγυπτο, επιτρέποντας την εξαγωγή φυσικού αερίου από τις δεξαμενές Tamar και Leviathan του Ισραήλ στην Αίγυπτο για 10 χρόνια. Σύμφωνα με τη συμφωνία, η ποσοτική προσφορά ξεκίνησε στα 100 εκατομμύρια κυβικά πόδια (scf) βενζίνης στις αρχές του 2019 και στη συνέχεια θα αυξάνεται σταδιακά για να φτάσει τα 700 εκατομμύρια scf ημερησίως¹³⁰.

Απέναντι στις ανησυχίες του κοινού για τη συμφωνία, ο Al-Sisi υποστήριξε ότι υπογράφοντας τη συμφωνία με το Ισραήλ, η Αίγυπτος πέτυχε έναν πολύ σημαντικό στόχο για την πολιτική της. Δηλώνοντας ρητά το σχέδιο της κυβέρνησής του, πρόσθεσε ότι

¹²⁹ Smith, H. (2014). Oil and Gas Reserves around Cyprus Give Greece and Turkey More to Fight About. The Guardian. Δημοσίευση στις: 10/11/2014. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανάκτηση από: <https://www.theguardian.com/business/2014/nov/10/oil-gas-reserves-cyprus-greece-turkey>.

¹³⁰ Magdy, M. (2018). Egypt to Receive First Israeli Gas as Early as March. Bloomberg. Δημοσίευση στις 8/10/2018. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανάκτηση από: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-10-08/egypt-to-receive-first-israeli-gas-as-early-as-march>.

επρόκειτο για μία εξέλιξη που ονειρευόταν εδώ και τέσσερα χρόνια, καθώς καθιστά την Αίγυπτο περιφερειακό κόμβο ενέργειας. Με βάση αυτή τη συμφωνία, όλο το αέριο που προέρχεται από όλη την περιοχή πηγαίνει στην Αίγυπτο και, είτε επανεξάγεται σε άλλες χώρες είτε χρησιμοποιείται τοπικά¹³¹. Παρά το γεγονός ότι υπάρχει αυτή η συμφωνία, η Αίγυπτος δεν έμεινε εκεί, αλλά αντίθετα, επιδιώκει να αναπτύξει και τις σχέσεις της με την Ευρώπη, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας. Δύο μήνες αργότερα, λοιπόν, η Αίγυπτος υπέγραψε μνημόνιο συμφωνίας με την ΕΕ για μια στρατηγική συνεργασία στον τομέα της ενέργειας. Επιπλέον, τον Σεπτέμβριο του 2018, η Αίγυπτος υπέγραψε συμφωνία με την Cyprusto για τη δημιουργία απευθείας υποθαλάσσιου αγωγού φυσικού αερίου, κόστους 800 εκατομμυρίων δολαρίων, ο οποίος θα μετέφερε κυπριακό αέριο από το πεδίο Αφροδίτη στις εγκαταστάσεις υδροποίησης της Αιγύπτου για επανεξαγωγή σε ευρωπαϊκές αγορές¹³².

Εκτός από οικονομικούς λόγους, η εχθρότητα της Τουρκίας είναι μια, αν όχι η κύρια, πρόκληση για τα γεωοικονομικά σχέδια της Αιγύπτου στη Μεσόγειο. Αν και οι ηγέτες της Αιγύπτου, της Κύπρου και της Ελλάδας τόνισαν ότι η τριμερής σχέση τους δεν στρέφεται εναντίον κανενός, είναι σαφές ότι απευθύνεται, τουλάχιστον εν μέρει, στην Τουρκία. Σε αυτό το πεδίο, ο ρόλος της Ελλάδας στη Μέση Ανατολή αναδεικνύεται ως εξαιρετικά σημαντικός.

Οι διμερείς σχέσεις μεταξύ του Καΐρου και της Άγκυρας βυθίστηκαν στο ναδίρ όταν ο στρατηγικός σύμμαχος της Τουρκίας, ο πρώην πρόεδρος της Αιγύπτου Mohamed Morsi, απομακρύνθηκε από την εξουσία τον Ιούλιο του 2013. Ο Τούρκος πρόεδρος Recep Tayyip Erdogan, γεμάτος θυμό, περιέγραφε την απομάκρυνση του Morsi ως στρατιωτικό

¹³¹ El-Tablawy, T. & El Wardany, S. (2018). AsIsraeli Gas Raises Frowns, El-Sisi Says Egypt Scored Goal. Bloomberg. Δημοσίευση στις 21/2/2018. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανάκτηση από: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-02-21/as-israeli-gas-raises-frowns-el-sisi-says-egypt-scored-goal>.

¹³² Farouk, M. (2018). Cyprus Deal to Turn Egypt into Major Gas Exporter to Europe. Al-Monitor. Δημοσίευση στις 5/10/2018. Πρόσβαση στις 9/9/2021. Ανάκτηση από: <https://www.al-monitor.com/originals/2018/10/egypt-cyprus-natural-gas-deal-export-turkey.html>.

πραξικόπημα. Επιτέθηκε με σφοδρότητα στον Πρόεδρο Al-Sisi και το νέο καθεστώς στην Αίγυπτο, και ζήτησε ακόμη και από το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών να επιβάλει κυρώσεις στην Αίγυπτο. Σε απάντηση, ο υπουργός Εξωτερικών της Αιγύπτου κατηγορήσε την Τουρκία για ανάμειξη στις εσωτερικές υποθέσεις της Αιγύπτου, ανακάλεσε τον πρέσβη της χώρας από την Άγκυρα και κήρυξε τον Πρέσβη της Τουρκίας στο Κάιρο ως *persona non grata*. Κατά συνέπεια, οι αιγυπτιακο-τουρκικές σχέσεις αμαυρώθηκαν από οξύτητα και επίμονη δυσπιστία που αντικατοπτρίζονται σε ένθερμη ρητορική, πολέμους στα μέσα ενημέρωσης και κατηγορίες για κατασκοπεία. Το γεγονός ότι η Τουρκία εξακολουθεί να φιλοξενεί επιμελώς έναν αριθμό ηγετών της Μουσουλμανικής Αδελφότητας, η οποία έχει πλέον χαρακτηριστεί στην Αίγυπτο ακόμη και ως τρομοκρατική οργάνωση και το πολιτικό κόμμα της έχει τεθεί εκτός νόμου, καθώς και το ότι στην Αίγυπτο στα τέλη του 2017 συνελήφθησαν 29 άτομα που κατηγορούνται για κατασκοπεία υπέρ της Τουρκίας, υποδηλώνει χωρίς αμφιβολία ότι δεν υπάρχει καμία συνεννόηση ή προσέγγιση μεταξύ των δύο χωρών.

Η Ελλάδα, στο πλαίσιο της συνεργασίας με την Αίγυπτο έχει την ευκαιρία να λειτουργήσει και, σε κάποιο βαθμό, στρατιωτικά στην περιοχή. Αν και η σχέση μεταξύ Αιγύπτου, Κύπρου και Ελλάδας περιλαμβάνει έναν βαθμό στρατιωτικής συνεργασίας, η φύση και το εύρος της φαίνεται να είναι αρκετά περιορισμένα. Τον Ιούνιο του 2018, Αιγύπτιοι, Κύπριοι και Έλληνες συμμετείχαν σε κοινές στρατιωτικές ασκήσεις στη Μεσόγειο με στόχο την ανταλλαγή εμπειρογνωμοσύνης και την αύξηση των δυνατοτήτων μάχης στη διαχείριση ναυτικών και αεροπορικών επιχειρήσεων. Αναμφίβολα, τέτοιες ασκήσεις στέλνουν ένα μήνυμα στην Τουρκία ή, όπως επισημάνθηκε από έναν Τούρκο αναλυτή, είναι ένα είδος ενός ψυχολογικού τεστ για την Τουρκία¹³³.

Ωστόσο, είναι απίθανο μια τέτοια συνεργασία να επεκταθεί ώστε να περιλαμβάνει τη συνεργασία σε πραγματικές συνθήκες. Οι διακηρύξεις του Καΐρου και της Λευκωσίας, τα πιο σημαντικά πολιτικά έγγραφα που υπογράφηκαν από τις τρεις χώρες, αναδεικνύουν τη

¹³³ Sputnik News. (2018). Greece-Egypt Drill in the Med a Psychological Test for Turkey. Δημοσίευση στις 30/6/2018. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανάκτηση από: <https://sputniknews.com/20180630/turkey-drill-analyst-1065920603.html>.

φύση και τα όρια της συνεργασίας μεταξύ τους. Και στις δύο διακηρύξεις, οι τρεις χώρες επιβεβαιώνουν το ενδιαφέρον τους για ανάπτυξη και καλλιέργεια της τριμερούς εταιρικής σχέσης και ανακοινώνουν την επιθυμία για μια σειρά ζωτικών ζητημάτων ασφάλειας στην περιοχή, όπως η αραβο-ισραηλινή σύγκρουση, η πρόκληση της διεθνούς τρομοκρατίας, η κατάσταση στη Συρία, το Ιράκ, την Υεμένη και τη Λιβύη και το Κυπριακό. Πρόκειται για μία καλή ευκαιρία και για την Ελλάδα και, ασφαλώς, και για την Κύπρο, να προωθήσουν τις θέσεις τους στο κυπριακό ζήτημα που για πολλές δεκαετίες απασχολεί όχι μόνο τους εμπλεκόμενους, αλλά και τη διεθνή κοινότητα. Παράλληλα, η Ελλάδα έχει την ευκαιρία να αποκτήσει συμμάχους στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, μέσα στον αραβικό κόσμο εδραιώνοντας τη θέση της εκεί.

Ωστόσο, εκτός από την ανακοίνωση των ενιαίων πολιτικών θέσεων σχετικά με αυτά τα γενικά ζητήματα, τονίζοντας την τήρησή τους στις αρχές του διεθνούς δικαίου και τα ιδανικά που κατοχυρώνονται στον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και εκφράζοντας το ενδιαφέρον της εταιρικής σχέσης για την προώθηση της ειρήνης, της σταθερότητας, της ασφάλειας και της ευημερίας στην Ανατολική Μεσόγειο, δεν υπάρχουν στις διακηρύξεις επαρκείς αναφορές σχετικά με το τί αναμένεται από τα μέρη σε περίπτωση εμπλοκής οποιουδήποτε από αυτά σε στρατιωτική σύγκρουση. Υπό το φως αυτών των εγγράφων και άλλων επιτακτικών παραγόντων, η τριμερής σχέση δύσκολα μπορεί να περιγραφεί ως συμμαχία ή αμυντικό σύμφωνο. Το πλησιέστερο στα δύο έγγραφα που υπονοούν πιθανή ασφάλεια και στρατιωτική συνεργασία είναι η δέσμευση των τριών χωρών να κινητοποιήσουν όλες τις δυνατότητές τους προκειμένου να προωθήσουν αποτελεσματικά τα κοινά τους συμφέροντα και αξίες, καθώς και η αναφορά στη Διακήρυξη Λευκωσίας στη συμφωνία των τριών χωρών για την ενίσχυση της συνεργασίας κατά της τρομοκρατίας και για θέματα άμυνας και ασφάλειας. Νομικά και πολιτικά, μια τέτοια διατύπωση είναι πολύ γενική και αόριστη ώστε να αντικατοπτρίζει την πραγματική δέσμευση σε περιόδους σύγκρουσης.

Αν και η αιγυπτιακή ηγεσία βλέπει στη συνεργασία της με την Κύπρο και την Ελλάδα αντίδοτο στα τουρκικά ηγεμονικά σχέδια, είναι μάλλον απίθανο να εμπλέξει το ναυτικό της σε ενδεχόμενη κλιμάκωση των εντάσεων στην Ανατολική Μεσόγειο. Υπό αυτή την έννοια, η Ελλάδα έχει έναν σύμμαχο στο πεδίο της διπλωματίας, που, όμως, δεν θα είναι

πρόθυμος για εμπλοκή σε συνθήκες σύγκρουσης. Αυτή η απροθυμία δεν οφείλεται μόνο στους συγκεκριμένους κινδύνους που σχετίζονται με μια ανεπιθύμητη σύγκρουση με την Τουρκία, η οποία κατέχει τη μεγαλύτερη και ικανότερη ναυτική δύναμη στη Μεσόγειο, που αποτελείται από εκατοντάδες φρεγάτες, κορβέτες, υποβρύχια και αμφίβια σκάφη¹³⁴, αλλά και στο ότι, διαπιστώνοντας πώς το τεράστιο κόστος της στρατιωτικής εμπλοκής θα επηρέαζε την ταραγμένη οικονομία της Αιγύπτου, ο Al-Sisi ασχολήθηκε προσεκτικά με την περιφερειακή πολιτική από την άνοδό του στην εξουσία, δείχνοντας ελάχιστο ενθουσιασμό για την αποστολή αιγυπτιακών στρατευμάτων στο εξωτερικό.

Συνολικά, η εμπορική συνεργασία της Ελλάδας με την Αίγυπτο αποτελεί τον πυρήνα της διαμεσογειακής συνδεσιμότητάς της. Η σχέση μεταξύ Ελλάδας και Αιγύπτου αναπτύχθηκε ραγδαία από το 2014, καθώς η Αθήνα και το Κάιρο επιδίωξαν στενότερο συντονισμό ενόψει των κοινών ανησυχιών σχετικά με τον αυξανόμενο προσανατολισμό της Τουρκίας προς την «καταναγκαστική διπλωματία» στην Ανατολική Μεσόγειο¹³⁵. Από το 2014, Ελλάδα και Αίγυπτος, σε συνεργασία με την Κυπριακή Δημοκρατία, πραγματοποίησαν οκτώ συνόδους κορυφής για να εμβαθύνουν τη στρατηγική τους συνεργασία τόσο σε θέματα ασφάλειας όσο και σε οικονομικά θέματα, όπως θα αναπτυχθεί στη συνέχεια. Το 2015, η Ελλάδα και η Αίγυπτος άρχισαν να διεξάγουν τις εξαμηνιαίες κοινές στρατιωτικές ασκήσεις. Η εξαετής εξέλιξη της ελληνοαιγυπτιακής σχέσης είχε ως αποτέλεσμα η Αθήνα και το Κάιρο να υπογράψουν συμφωνία για τα θαλάσσια σύνορα στις 6 Αυγούστου 2020 που οριοθετεί εν μέρει την αποκλειστική οικονομική ζώνη (ΑΟΖ) μεταξύ των δύο χωρών.

Πέρα από την κοινή τους απειλή για την Τουρκία, η Αθήνα και το Κάιρο σφυρηλατούν τον κεντρικό σύνδεσμο σε έναν αναδυόμενο ευρωπαϊκό εμπορικό διάδρομο που διασχίζει την Ανατολική Μεσόγειο. Η σχέση Ελλάδας-Αιγύπτου αναμένεται ότι θα

¹³⁴ Zhukov, Y. 2013. Trouble in the Eastern Mediterranean Sea. Foreign Affairs, δημοσίευση: 20/3/2013. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://www.foreignaffairs.com/articles/cyprus/2013-03-20/trouble-eastern-mediterranean-sea>.

¹³⁵ Shama, N. (2019). Between alliance and entente: the Egyptian – Greek – Cypriot partnership. Στο Z. Tziarras (Επιμ.). *The new geopolitics of the eastern Mediterranean: Trilateral partnerships and regional security*. Report 3/2019. Peace Research Institute Oslo (PRIO).

περιστρέφεται όλο και περισσότερο γύρω από τη στρατηγική σημασία του κοινού σχηματισμού ενός ανατολικού κόμβου για τη διαμεσογειακή συνδεσιμότητα μεταξύ Ευρώπης, Αφρικής και Μέσης Ανατολής. Για την Ελλάδα, οι ολοένα και πιο ισχυρές εμπορικές σχέσεις της με την Αίγυπτο αποδεικνύονται κρίσιμες για τον νεοαποκτηθέντα δυναμισμό της ελληνικής οικονομίας¹³⁶. Με περίπου 103 εκατομμύρια κατοίκους, η Αίγυπτος έχει τον μεγαλύτερο πληθυσμό από οποιοδήποτε άλλο μεσογειακό έθνος και τον τρίτο μεγαλύτερο στην Αφρική. Πριν από την έναρξη της πανδημίας του COVID-19, η Αίγυπτος ήταν η δεύτερη ταχύτερα αναπτυσσόμενη εξαγωγική αγορά της Ελλάδας. Ως ο πλησιέστερος ηπειρωτικός ευρωπαϊκός γείτονας της Αιγύπτου, η αυξημένη πρόσβαση της Ελλάδας τόσο στην αγορά εργασίας όσο και στις καταναλωτικές αγορές της Αιγύπτου προσφέρει ασύγκριτες οικονομικές ευκαιρίες για την Ελληνική οικονομία και αγορά.

Χάρη στα μεγάλα υπεράκτια κοιτάσματα φυσικού αερίου και τις έξυπνες πολιτικές ενέργειας, η Αίγυπτος πέτυχε αυτάρκεια φυσικού αερίου το 2019 και έγινε καθαρός εξαγωγέας ενέργειας. Σε συνδυασμό με μαζικές επενδύσεις στην παραγωγή ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, η Αίγυπτος βρίσκεται ένα βήμα πριν μετατραπεί σε κόμβο εξαγωγής φυσικού αερίου και ηλεκτρικής ενέργειας - μια εξέλιξη η οποία, εάν υλοποιηθεί, έχει τη δυνατότητα να αναδιαμορφώσει ριζικά το μοτίβο της ενεργειακής συνδεσιμότητας μεταξύ Ευρώπης, Αφρικής, και τη Μέση Ανατολή. Η Ελλάδα είναι η χώρα που συνδέει την Αίγυπτο με την ηπειρωτική Ευρώπη για τη διασύνδεση ηλεκτρικής ενέργειας που θα φτάσει στην ηπειρωτική Ελλάδα μέσω Κύπρου και Κρήτης. Η Ελλάδα αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του ενεργειακού δικτύου συνδεσιμότητας της Αιγύπτου. αυτό, σε συνδυασμό με τη διασύνδεση Ευρώπης και Ασίας από το Ισραήλ και την πρόοδο της Ελλάδας στην παραγωγή ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, θα αναδείξει τη θέση της Ελλάδας στην ενεργειακή γεωπολιτική της Νοτιοανατολικής Ευρώπης¹³⁷.

¹³⁶ Hellenic Republic. Ministry of Foreign Affairs (χ.χ.). Egypt. Πρόσβαση στις 10/9/2021. Ανακτήθηκε από <https://www.mfa.gr/en/blog/greece-bilateral-relations/egypt/>.

¹³⁷ Korany, B. (2018). Conflicts in the Eastern Mediterranean: What is New? *Al-Siyassa Al-Dawliya*, 54 (213): 70-75.

Μεγαλύτερης στρατηγικής σημασίας είναι η εταιρική σχέση της Ελλάδας με την Αίγυπτο για τη δημιουργία εμπορικών συνδέσεων Ευρώπης και Αφρικής. Το τεράστιο λιμάνι μεταφόρτωσης της Ελλάδας στον Πειραιά, το οποίο διαχειρίζεται η China Ocean Shipping Company (COSCO), μαζί με τα διευρυνόμενα μεσογειακά λιμάνια της Αιγύπτου αποτελούν τον κόμβο ενός από τους πιο στρατηγικούς διαμεσογειακούς εμπορικούς διαδρόμους. Τα διάφορα μεσογειακά λιμάνια της Αιγύπτου, τα οποία λειτουργούν επίσης από κινεζικές εταιρείες, εφαρμόζουν ένα πρόγραμμα επέκτασης της χωρητικότητας των εμπορευματοκιβωτίων για να αυξήσουν τη συνολική τους ικανότητα, ώστε να μπορούν να συνεργαστούν με τον Πειραιά ως τον κυρίαρχο κόμβο μεταφόρτωσης στην Ανατολική Μεσόγειο. Σε συνδυασμό με την ολοκλήρωση της σιδηροδρομικής συνδεσιμότητας από τις ακμάζουσες οικονομίες της Ανατολικής Αφρικής στην Αίγυπτο, η εμπορευματική σιδηροδρομική υπηρεσία της COSCO από τον Πειραιά μέσω των Βαλκανίων σε μεγάλες αγορές και βιομηχανικά κέντρα στην Αυστρία, την Τσεχία, τη Γερμανία και την Πολωνία σημαίνει ότι η Ελλάδα θα βρίσκεται στο κέντρο ενός πολυδιάστατου διαδρόμου Ανατολικής Αφρικής-Ανατολικής/Κεντρικής Ευρώπης μέσω της Ανατολικής Μεσογείου.

Η Ελλάδα έχει επίσης γυρίσει μια νέα σελίδα στη σύνδεσή της με τη Μέση Ανατολή εμβαθύνοντας τις σχέσεις της με το Ισραήλ ενισχύοντας ταυτόχρονα τους δεσμούς της με τον αραβικό κόσμο, και ιδιαίτερα με τα ΗΑΕ και τη Σαουδική Αραβία. Μέσω των σχέσεών της τόσο με την Αίγυπτο όσο και με το Ισραήλ, η Ελλάδα αποτελεί την ευρωπαϊκή έκταση για μια συνέχεια εμπορικής δραστηριότητας από την Ανατολική Μεσόγειο έως την Ερυθρά Θάλασσα έως τα κράτη του Αραβικού Κόλπου. Οι βαθύτερες οικονομικές σχέσεις της Ελλάδας με τα ΗΑΕ και τη Σαουδική Αραβία έχουν μεγάλες δυνατότητες καθώς η Ελλάδα βγαίνει από την οικονομική κρίση και αναδεικνύεται σε κορυφαία οικονομία καινοτομίας. Σύμφωνα με το Bloomberg's Innovation Index 2021, η Ελλάδα κατατάσσεται πλέον ως η 30ή πιο καινοτόμος οικονομία, οδηγώντας τους νέους εταίρους της τα ΗΑΕ και τη Σαουδική Αραβία, που είναι 43η και 53η αντίστοιχα. Υπάρχει επομένως μια φυσική συνέργεια μεταξύ της Ελλάδας και των πλατφορμών επενδύσεων επιχειρηματικών κεφαλαίων του Εμιράτου και της Σαουδικής Αραβίας.

Συμπεράσματα

Όπως προέκυψε από την προηγηθείσα ανάλυση, η σύναψη σχέσεων με την Αίγυπτο αποτελεί ένα πεδίο εξαιρετικά σημαντικό για την Ευρώπη, αλλά και ειδικά για την Ελλάδα, τα συμφέροντα της οποίας στη Μέση Ανατολή μπορούν να εξυπηρετηθούν μέσω μίας συμμαχίας. Ο ρόλος της Ελλάδας στη Μέση Ανατολή, εξάλλου, είναι στρατηγικός, καθώς βρίσκεται στο νότιο άκρο της Ευρώπης, στην άλλη πλευρά της Μεσογείου, και μπορεί να λειτουργήσει ως γέφυρα για την σχέση των κρατών της Ευρώπης με αυτά της ταραχόδους Μέσης Ανατολής. Επιπλέον, η αναζήτηση συμμάχων στον αραβικό κόσμο πρέπει να είναι μία από τις επιδιώξεις της ελληνικής πολιτικής, υπό την έννοια ότι μπορεί να διευκολύνει την προώθηση των δικών της θέσεων σε ζητήματα φλέγοντα και ουσιαστικά, όπως είναι οι σχέσεις με την Τουρκία, το κυπριακό ζήτημα και άλλα.

Μέχρι στιγμής μπορεί να ειπωθεί ότι οι ελληνικές κυβερνήσεις προσαρμόζονται στην αλλαγή περιορίζοντας κάπως τη συμμετοχή τους στην εξωτερική πολιτική στη Μέση Ανατολή και επιλέγοντας γενικά την πολυμερή προσέγγιση στην περιοχή, δηλαδή μέσω των διαδικασιών και της στοχοθεσίας της ΕΕ. Ένα από τα ουσιώδη ερωτήματα εδώ είναι σε ποιο βαθμό το ελληνικό σύστημα εξωτερικής πολιτικής είναι καλά εξοπλισμένο και πρόθυμο να επωφεληθεί από την ένταξή του στην ΕΕ προκειμένου να ενισχύσει τη συμμετοχή της Ελλάδας στη Μέση Ανατολή σε τομείς που απασχολούν ιδιαίτερα την Ελλάδα, αντί να αφιερώνει απλώς τη δραστηριότητά του σε δράσεις που αναλαμβάνονται και σχεδιάζονται από τα όργανα και την πολιτική της ΕΕ. Σχετικό με αυτό είναι το ζήτημα της εξειδίκευσης και της ανάπτυξης, εντός της ελληνικής γραφειοκρατίας, της εμπειρογνομοσύνης σε θέματα της Μέσης Ανατολής που μπορεί να ενδιαφέρουν ιδιαίτερα τους φορείς εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας.

Αναμφίβολα οι ελληνικές κυβερνήσεις έχουν εγκρίνει έως και σήμερα πλήρως τους βασικούς μακροπρόθεσμους στόχους της πολιτικής της ΕΕ στην περιοχή, οι οποίοι θα μπορούσαν να συνοψιστούν ως ενθάρρυνση της οικονομικής ανάπτυξης, της πολιτικής σταθερότητας και της προώθησης της ειρήνης με βάση τη δέσμευση για τη δημιουργία παλαιστινιακού κράτους, την οικονομική βοήθεια στους Παλαιστίνιους, καθώς και

εγγυήσεις ασφαλείας για το Ισραήλ¹³⁸. Ταυτόχρονα, είναι σαφές ότι παρά τις εξελίξεις στη Μέση Ανατολή που έχουν άμεσες πολιτικές, οικονομικές και ασφαλείς συνέπειες για την Ελλάδα, οι υπεύθυνοι εξωτερικής πολιτικής δεν επιδεικνύουν πάντοτε σοβαρό ενδιαφέρον να εστιάσουν την προσοχή τους σε κάποιο συγκεκριμένο ζήτημα που απασχολεί τα κράτη της Μέσης Ανατολής¹³⁹.

Στην πραγματικότητα, ιδιαίτερα έως και τα τελευταία χρόνια (συγκεκριμένα, μπορεί να προσδιοριστεί η έναρξη του ενδιαφέροντος για τις εξελίξεις στη Μέση Ανατολή μετά την Αραβική Άνοιξη και μετά την έναρξη της οικονομικής κρίσης) δεν υπήρχε σχεδόν καμία σοβαρή συζήτηση μεταξύ των ελίτ της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σχετικά με τις μεγάλες αλλαγές που συμβαίνουν στη Μέση Ανατολή και τη σημασία τους για τους στόχους και τις προτεραιότητες πολιτικής της Ελλάδας τόσο σε εθνικό όσο και σε επίπεδο ΕΕ. Με άλλα λόγια, η τρέχουσα και η μελλοντική σχέση της Ελλάδας με τη Μέση Ανατολή παραμένει στην πράξη μια, σε μεγάλο βαθμό, σημαντική πρόκληση για τους δημιουργούς της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.

Ωστόσο, οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν έχουν μέχρι στιγμής πετύχει απόλυτα να επιδείξουν ενθουσιασμό, αποφασιστικότητα και επαρκή δράση σε αυτή την περιοχή. Παράλληλα, δεν έχουν κατορθώσει να απομονώσουν τη σκέψη τους από το γενικό πλαίσιο που διαμορφώνεται από τους εταίρους τους στην ΕΕ ως απάντηση στις σημαντικές ραγδαίες αλλαγές στη Μέση Ανατολή και τις στρατηγικές συνέπειές τους για την Ελλάδα. Αυτή η έλλειψη κινήτρων αποτυπώνεται στα λόγια του George Shultz, γραμματέα του Ronald Reagan, ο οποίος φέρεται να είπε ότι η άσκηση της εξωτερικής πολιτικής δεν αποτελείται από τη μία ενέργεια μετά την άλλη, αλλά από την επανάληψη των ίδιων ενεργειών, και, μάλιστα, πολλές φορές.

¹³⁸ Athanassopoulou, E. (2010). Greek foreign policy and the Middle East: from possibility to fulfilment? *Byzantine and Modern Greek Studies*, 34(2), 219-236.

¹³⁹ Athanassopoulou, E. (2010). Greek foreign policy and the Middle East: from possibility to fulfilment? *Byzantine and Modern Greek Studies*, 34(2), 219-236..

Σε κάθε περίπτωση, η διαμόρφωση της πολιτικής της Ελλάδας στη Μέση Ανατολή και των διμερών της σχέσεων με τα κράτη της περιοχής, συμπεριλαμβανομένης και της Αιγύπτου, γίνεται υπό την επίδραση πολλών παραγόντων και ακολουθώντας πολύπλοκες διαδικασίες. Σαφώς, είναι απαραίτητο στο μέλλον να υπάρξει μία ακόμη περισσότερο ενεργή εξωτερική πολιτική που θα εξυπηρετεί τα συμφέροντα της χώρας και θα τα προωθεί στην περιοχή. Με τον τρόπο αυτό, η ελληνική εξωτερική πολιτική στη Μέση Ανατολή θα είναι δυνατό να συμβάλει στη διαμόρφωση των προϋποθέσεων για την επίτευξη των στόχων της Ελλάδας εκεί, αλλά και να συμβάλει στην ενίσχυση της ασφάλειας στην ευρύτερη περιοχή. Οι βάσεις για τη διαμόρφωση αυτών των προϋποθέσεων φαίνεται πως θεμελιώνονται στέρεα με την έντονη κινητοποίηση της ελληνικής πλευράς τα τελευταία χρόνια. Απαιτείται οπωσδήποτε συνέχεια και συνέπεια από τους επόμενους παράγοντες της εξωτερικής πολιτικής, ανεξαρτήτως, πολιτικής παράταξης και κομματικών αποχρώσεων.

Η πτώση του καθεστώτος των Αδελφών Μουσουλμάνων υπήρξε μία κομβική στιγμή για τις σχέσεις της Ελλάδας με την Αίγυπτο που φαίνεται ότι μπήκαν σε νέα τροχιά και απέκτησαν νέες διαστάσεις. Πρόκειται για ένα ζήτημα που σχετίζεται άρρηκτα και με τις σχέσεις των δύο κρατών με την Τουρκία που έχει εμπλακεί στο συγκεκριμένο ζήτημα. Μάλιστα, τα τελευταία οκτώ χρόνια, οι τουρκοαιγυπτιακές σχέσεις βρίσκονται σε ιστορικά χαμηλά επίπεδα. Πολλοί άνθρωποι έχουν επισημάνει την ισλαμιστική ιδεολογία και την προσωπική συγγένεια του Τούρκου προέδρου Recep Tayyip Erdogan με τη Μουσουλμανική Αδελφότητα ως τη βασική αιτία της έντασης. Ωστόσο, σε μια εποχή που ο Erdogan έχει επιταχύνει το ισλαμιστικό του kulturkampf (σύγκρουση μεταξύ θρησκευτικών και πολιτικών αρχών) στο εσωτερικό του, επιδιώκει επίσης μια προσέγγιση με την Αίγυπτο στο εξωτερικό.

Αυτό μπορεί να προκαλεί έκπληξη σε εκείνους που υποθέτουν ότι η Τουρκία έχει μια εξωτερική πολιτική που εφαρμόζεται με συνέπεια και συγκεκριμένη ιδεολογία. Αντίθετα, η τουρκική εξωτερική πολιτική γενικά, αλλά και ειδικά προς τη Μέση Ανατολή, διαμορφώθηκε με βάση τον πραγματισμό και τα ενδιαφέροντα εσωτερικού πολιτικού χαρακτήρα. Έτσι, τόσο οι εντάσεις της Τουρκίας με την Αίγυπτο όσο και οι πρόσφατες προσπάθειές της για προσέγγιση έχουν να κάνουν περισσότερο με τους εσωτερικούς

πολιτικούς υπολογισμούς και τις περιφερειακές φιλοδοξίες του Erdogan παρά με τις προσωπικές ιδεολογικές του τάσεις. Το 2013 ήταν ένα έτος που σημάδεψε τις σχέσεις της Αιγύπτου με την Τουρκία. Η απομάκρυνση του Morsi από την κυβέρνηση ήταν σίγουρα ένα σοκ για τη στρατηγική της Τουρκίας και την εξωτερική της πολιτική, καθώς ήταν μια σημαντική αντίδραση στις νέες ρυθμίσεις εξουσίας μετά τα γεγονότα στις αρχές του 2011.

Η επιδείνωση των σχέσεων της Τουρκίας με την Αίγυπτο ήταν, λοιπόν, γεγονός μετά την πτώση του καθεστώτος των αδελφών Μουσουλμάνων. Από την άλλη πλευρά, οι σχέσεις της Τουρκίας με την Ευρώπη και τα κράτη μέλη της, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας, φαίνεται ότι έγιναν καλύτερες, τουλάχιστον κατά τα πρώτα χρόνια μετά τη ρήξη με την Αίγυπτο.

Επίλογος

Συνοψίζοντας, οι σχέσεις της Ελλάδας με τις χώρες της Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής είναι μία πραγματικότητα που υπαγορεύεται από πολλούς λόγους. Η παρουσία της Ελλάδας μέσα στον αραβικό κόσμο μπορεί να εξυπηρετήσει πολλά συμφέροντα και να εδραιώσει τη θέση της εκεί βρίσκοντας ακόμη και συμμάχους. Σε αυτό το πλαίσιο, η σύναψη σχέσεων με την Αίγυπτο θεωρείται ότι είναι μία ιδιαίτερα θετική κίνηση. Με βάση, μάλιστα, τις συνεχιζόμενες διαμάχες μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και την διαρκή απειλή μίας σύρραξης, η εύρεση συμμάχων στον μουσουλμανικό κόσμο είναι, ενδεχομένως, μία από τις καλύτερες πρακτικές που μπορεί να ακολουθήσει η ελληνική πλευρά.

Και η Αίγυπτος, από την πλευρά της, έχει τους λόγους της να επιδιώκει μία συνεργασία με την Ελλάδα, αλλά και γενικότερα με την ΕΕ. Οι λόγοι αυτοί είναι τόσο πολιτικοί όσο και οικονομικοί, ενώ εξαιρετικά σημαντικός είναι και ο παράγοντας που σχετίζεται με την έλλειψη ασφάλειας στην περιοχή και την ανάγκη για αναζήτηση συμμάχων έτσι ώστε να είναι δυνατή η αντιμετώπιση των απειλών. Καθοριστική στιγμή για την Αίγυπτο ήταν η πτώση του καθεστώτος των Αδελφών Μουσουλμάνων. Η εξέλιξη αυτή έφερε την Αίγυπτο σε μία νέα εποχή διακυβέρνησης, ωστόσο επηρέασε συνολικά και τις εξωτερικές της σχέσεις. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως αυτή της Ελλάδας και των λοιπών ευρωπαϊκών κρατών, η πτώση του καθεστώτος έφερε την ανάπτυξη συνεργασιών, αφού η νέα κυβέρνηση της χώρας είναι πιο συμβατή με τα δεδομένα του δυτικού τρόπου ζωής και τις επιταγές του. Από την άλλη πλευρά, οδήγησε σε ρήξη με την Τουρκία, που θεώρησε ότι η ανατροπή των Αδελφών Μουσουλμάνων ήταν ένα πραξικόπημα και προχώρησε σε δυσμενείς για την Αίγυπτο δηλώσεις.

Η γέννηση και η εξέλιξη της τρέχουσας συνεργασίας Αιγύπτου και Ελλάδας έχει τη γένεσή της στο σύνθετο περιβάλλον ασφαλείας στην Ανατολική Μεσόγειο. Πλούσιες σε κοιτάσματα υδρογονανθράκων, πλημμυρισμένες από συγκρούσεις και βυθισμένες σε αστάθεια λόγω έλλειψης περιφερειακής οργάνωσης ασφαλείας, οι χώρες της Ανατολικής Μεσογείου προσπάθησαν, ενστικτωδώς, να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά τους και να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη τους μέσω διμερών και τριμερών συμπράξεων. Σε αυτό το

πλαίσιο η Αίγυπτος και η Ελλάδα, μαζί με την Κύπρο έχουν προχωρήσει στη σύναψη της τριμερούς συνεργασίας.

Αν και εκ πρώτης όψεως ως μια συμπαγής συμμαχία, η νεοσύστατη ένωση Αιγύπτου - Ελλάδας - Κύπρου είναι στην καλύτερη περίπτωση μια χαλαρή συμμαχία, ουσιαστικά μια τακτική βραχυπρόθεσμη σύναψη και όχι μια πλήρης συμμαχία με σαφείς ευθύνες και οικονομικά, η τριμερής σχέση φέρνει τεράστιες δυνατότητες, ιδίως για συνεργασία στους τομείς της ενέργειας και του τουρισμού. Από την άλλη πλευρά, η ασφάλεια και η στρατιωτική συνιστώσα της συμμαχίας έχουν περιορισμένη αποτρεπτική επίδραση στις ενέργειες άλλων περιφερειακών κρατών, ιδιαίτερα της Τουρκίας που βρίσκεται για δεκαετίες σε διαμάχη τόσο με την Ελλάδα όσο και με την Κύπρο, ενώ τα τελευταία χρόνια δεν έχει καλές σχέσεις ούτε με την Αίγυπτο, ιδιαίτερα έπειτα από την πτώση του καθεστώτος των Αδελφών Μουσουλμάνων.

Σε κάθε περίπτωση, η σύμπραξη μπορεί να αποδώσει καλά εάν οι περιφερειακές εντάσεις διατηρηθούν σε απόσταση και εάν λειτουργήσει μακροπρόθεσμα για την προσέλκυση άλλων μεσογειακών μελών. Ο πλησιέστερος υποψήφιος αυτή τη στιγμή είναι το Ισραήλ, αν και ένα τέτοιο βήμα θα εξαρτηθεί από μια σειρά περιφερειακών εξελίξεων, ιδιαίτερα από την εξαιρετικά σημαντική ειρηνευτική διαδικασία μεταξύ Αράβων και Ισραηλινών που θα έχει σημαντικές επιπτώσεις στις ισορροπίες της περιοχής.

Συνολικά, στον 21ο αιώνα η Ελλάδα βρίσκεται στο κατώφλι μιας στρατηγικής αλλαγής που θα μπορούσε να την καταστήσει ως σημαντική δύναμη στους αναδυόμενους εμπορικούς διαδρόμους Ανατολικής Αφρικής-Ευρώπης και Μέσης Ανατολής-Ευρώπης. Ωστόσο, η γεωγραφία από μόνη της δεν μπορεί να διασφαλίσει ότι η Ελλάδα θα αξιοποιήσει τις δυνατότητές της ως διαμεσογειακή δύναμη. Το αν η Ελλάδα θα γίνει ένας από τους κορυφαίους παράγοντες της ηπειρωτικής Ευρώπης στη σφυρηλάτηση της νέας διαμεσογειακής εμπορικής συνδεσιμότητας του 21ου αιώνα εξαρτάται από την ικανότητα της Αθήνας να αναπτύξει τη δική της θέση στην αλυσίδα κατασκευής ανατολικής Αφρικής-Ευρώπης και Μέσης Ανατολής-Ευρώπης.

Για το σκοπό αυτό, η προσεκτική καλλιέργεια των οικονομικών σχέσεων της Ελλάδας με την Αίγυπτο και τους άλλους εταίρους της Μέσης Ανατολής είναι υψίστης σημασίας. Η Αθήνα έχει στρατηγική επιταγή να εδραιώσει τη θέση της στον διάδρομο Ανατολικής Αφρικής-Ευρώπης και στον διάδρομο Μέσης Ανατολής-Ευρώπης μέσω επενδύσεων στις χώρες αυτών των διαδρομών, αλλά και μέσω της σύναψης σχέσεων στο πλαίσιο της εξωτερικής πολιτικής. Κατά αυτόν τον τρόπο, θα είναι εφικτή η προώθηση των δικών της στόχων, αλλά και αυτών των εταίρων της και η ανάπτυξη όλων.

Βιβλιογραφία

- Addi, L. (1997). Political Islam and Democracy: The case of Algeria. In *Democracy's Victory and Crisis: Nobel Symposium No. 93*, edited by Axel Hadenius, 105-20. Cambridge: Cambridge University Press.
- Agadir Agreement (χ.χ.). πρόσβαση στις: 9/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://www.bilaterals.org/%3F-Agadir-Agreement-%26lang%3Dfr>.
- Akder, H. (1987). Turkey's export expansion in the Middle East 1980-1985. *The Middle East Journal*, 41, 553-567.
- Al-Banna, H. (1954). Al-Rasa'il al-thalath, *Three Tracts* [English translation]. Cairo: Dar al-Kitab al-'Arabi.
- Al-Banna, H. (1978). Between Yesterday and Today (trans. C. Wendell). In *Five Tracts of Ḥasan Al-Bannā' (1906–1949): A Selection from the Majmū'at rasā'il al-Imām al-shahīd Ḥasan al-Bannā' / Translated from the Arabic and Annotated*, 13-39. University of California Press, Berkeley.
- Al-Ghamrawy, A. & Abu Hussein, S. 2014. *The Formation of an Egyptian-Cypriot-Greek Front to Face Terrorism and Extremism*. ASharq Al-Awsat 9 November.
- Ali, J. (2012). *Islamic Revivalism Encounters the Modern World: A Study of the Tabligh Jama'at*. New Delhi: Sterling Publishers.
- Ali, J. A., & Orofino, E. (2018). Islamic revivalist movements in the modern world : an analysis of Al-Ikhwan al-Muslimun, Tabligh Jama'at, and Hizb ut-Tahrir. *Journal For The Academic Study Of Religion*, 31(1), 27-54.
- 'Anani, K. (2016). *Inside the Muslim Brotherhood: Religion, Identity, and Politics*. New York: Oxford University Press.
- Associated Press & Khoury, J. 2017. Egypt's Sisi Visits Cyprus in Shadow of Souring Relations with Turkey. Haaretz. Δημοσίευση: 20/11/2017. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανάκτηση από: <https://www.haaretz.com/middle-east->

news/egypt/premium-egypt-s-sissi-visits-cyprus-in-shadow-of-soured-relations-with-turkey-1.5467025.

Ataman, K. (2015). Forerunners of 'Political Islam': An Inquiry into the Ideologies of Al-Banna and Al-Mawdudi. *Review of the Faculty of Theology of Uludag University* 24(2): 45-69.

Athanassopoulou, E. (1999). *Turkey: Anglo-American Security Interests 1945-1952: The first enlargement of NATO*. London: Routledge.

Athanassopoulou, E. (2010). Greek foreign policy and the Middle East: from possibility to fulfilment? *Byzantine and Modern Greek Studies*, 34(2), 219-236.

Baker Fox, A. (1969). The small states in the international system, 1919–1969. *International Journal*, 24, 751–752.

Blavoukos, S. & Bourantonis, D. (2012). Policy entrepreneurs and foreign policy change: The Greek-Turkish Rapprochement in the 1990s. *Government and Opposition*, 47(4), 597-617.

Calleya, S.C., & Ξενάκης, Δ.Κ. (2008). *Ασφάλεια & στρατηγική συνεργασία στη Μεσόγειο: Οικοδόμηση εμπιστοσύνης & πρόληψη συγκρούσεων*. Αθήνα: Hellenic Foundation for European & Foreign Policy (ELIAMEP).

Calvert, J. (2008). *Islamism: A Documentary and Reference Guide*. Westport, CT and London: Greenwood Publishing Group.

Cox, R. W. (1989). Middlepowermanship, Japan and the future world Order. *International Journal*, 44, 826-827.

Cruz, C. (2000). Identity and Persuasion: How Nations Remember, Their Pasts and Make Their Futures, *World Politics*, 52(3), 275-312.

Γρηγορίου, Π. (2009). Περιφερειακές Στρατηγικές και Πρακτικές για τη Μεσόγειο. Οπτικές για το μέλλον με αφετηρία την Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας και την Ένωση για τη Μεσόγειο. Στο Γρ. Τσάλτας & Χ. Πλατιάς (Επιμ.). *Ένωση για τη*

Μεσόγειο. Πολιτικοί Οραματισμοί και Υδάτινες Ιστορίες Περιβαλλοντικές Προκλήσεις για το Θαλάσσιο Χώρο. Αθήνα: Εκδόσεις Θήτα.

Dalachanis, A. (2017). *The Greek Exodus from Egypt: Diaspora Politics and Emigration, 1937-1962* (1st ed.). Berghahn Books.

East, M. A. (1973). Size and foreign policy behavior: a test of two models. *World Politics* 25, Στο C. W. Kegley, Jr. et al. (Επίμ.) (1975). *International Events and the Comparative Analysis of Foreign Policy*. Columbia.

Ekathimerini-com (2020). Egypt and Greece sign agreement on exclusive economic zone, Egyptian FM says. Δημοσίευση: 6/8/2020. Πρόσβαση στις 8/9/2021, ανακτήθηκε από: <https://www.ekathimerini.com/news/255561/egypt-and-greece-sign-agreement-on-exclusive-economic-zone-egyptian-fm-says/>.

El-Awaisi, Abd Al-Fattah M. (2000). Jihadia Education and the Society of the Egyptian Muslim Brothers: 1928-49. *Journal of Beliefs & Values*, 21(2), 213-225.

El-Tablawy, T. & El Wardany, S. (2018). AsIsraeli Gas Raises Frowns, El-Sisi Says Egypt Scored Goal. Bloomberg. Δημοσίευση στις 21/2/2018. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανάκτηση από: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-02-21/as-israeli-gas-raises-frowns-el-sisi-says-egypt-scored-goal>.

Engdahl, W. 2012. The New Mediterranean Oil and Gas Bonanza – Part 1: Israel’s Levant Basin: A New Geopolitical Curse? *VoltaireNet*. Δημοσίευση: 20/2/2012. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://www.voltairenet.org/article172827.html>.

Esposito, J. (1992). *The Islamic Threat: Myth or Reality?* Oxford: Oxford University Press.

European Commission (χ.χ.). Countries and Regions. Egypt. Πρόσβαση στις 8/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/egypt/>.

European Council (2010). Council Decision of 9 October 2009 on the signing and conclusion of the Agreement in the form of an Exchange of Letters between the

- European Community and the Arab Republic of Egypt concerning reciprocal liberalisation measures on agricultural products, processed agricultural products and fish and fishery products, the replacement of Protocols 1 and 2 and their annexes and amendments to the Euro-Mediterranean Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Arab Republic of Egypt, of the other part. *Official Journal of the European Union*, L 304, 106, 28 April 2010. Πρόσβαση στις 3/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32010D0240>.
- European Union (2004). Euro-Mediterranean Agreement establishing an Association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Arab Republic of Egypt, of the other part. *Official Journal of the European Union*, L 304, 30 September 2004. Πρόσβαση στις 3/9/2021. Ανακτήθηκε από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=OJ%3AL%3A2004%3A304%3ATOC>.
- Farouk, M. (2018). Cyprus Deal to Turn Egypt into Major Gas Exporter to Europe. Al-Monitor. Δημοσίευση στις 5/10/2018. Πρόσβαση στις 9/9/2021. Ανάκτηση από: <https://www.al-monitor.com/originals/2018/10/egypt-cyprus-natural-gas-deal-export-turkey.html>.
- Ferziger, J. and Wainer, D. (2010). Landau Says Israel Could Use Force to Shield Gas Find. Bloomberg. Δημοσίευση στις: 24/6/2010. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανάκτηση από: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2010-06-24/landau-says-israel-willing-to-use-force-to-protect-gas-finds-off-coast/>.
- Friedland, E. (2015). *The Muslim Brotherhood Special Report*. Clarion Project, Washington, D.C.
- Gad, E. (2003). Egyptian-European Relations: From Conflict to Cooperation. *The Review of International Affairs*, 3 (2): 173-189.

- Green Policy Platform (2016). Sustainable development strategy: Egypt vision 3030. Πρόσβαση στις 5/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://www.greengrowthknowledge.org/national-documents/sustainable-development-strategy-egypt-vision-2030>.
- Hamid, S. (2016). *Sufis, Salafis and Islamists: The Contested Ground of British Islamic Activism*. London: I.B. Tauris.
- Hatzivassiliou, E. (2021). The departure of the Greeks from Egypt, 1961: The perspective of Greek diplomacy. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 45(1), 110-127.
- Hellenic Republic. Ministry of Foreign Affairs (χ.χ.). Egypt. Πρόσβαση στις 10/9/2021. Ανακτήθηκε από <https://www.mfa.gr/en/blog/greece-bilateral-relations/egypt/>.
- Higgott, R.A & Andrew F. (1990). Cooper Middle Power Leadership and coalition building: Australia, the Cairns Group, and the Uruguay round of trade negotiations. *International Organization*, 44(4).
- Huliaras, A. (1991). *The Foreign Policy of the Greek Socialists: Forces of Continuity and Change*, Unpublished Ph. D. Thesis, University of Hull.
- Huq, S. (2017). The Ideological Workings of Capitalist Society. Hizb ut-Tahrir Australia. Ανακτήθηκε από: <http://www.hizb-australia.org/2017/04/the-ideological-workings-of-capitalist-society/>. Τελευταία πρόσβαση στις 11/9/2021.
- Hunter, S. (1988). *Introduction*. In *The Politics of Islamic Revivalism: Diversity and Unity*, edited by Shereen Hunter, ix-xv. Bloomington: Indiana University Press.
- Institute for Economics and Peace. (2016). *Global Peace Index: 2016*. Πρόσβαση στις 8/9/2021. Ανακτήθηκε από: http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/06/GPI-2016-Report_2.pdf.
- Ioakimidis, P.C. (1999). The model of foreign policy-making in Greece: personalities versus institutions. Στο T. Couloumbis, S. Stavridis, T. Veremis & N. Waites (Επιμ.). *The foreign policies of the European Union's Mediterranean States and applicant countries in the 1990s*. Palgrave Macmillan.

- Juergensmeyer, M. (2018). Thinking Sociologically about Religion and Violence: The Case of ISIS. *Sociology of Religion: A Quarterly Review* 79(1): 20-34.
- Kaminaris, S.C. (1999). Greece and the Middle East. *Middle East Review of International Affairs*, 3(2), 36-46.
- Karagiannis, E. (2018). *The New Political Islam: Human Rights, Democracy, and Justice*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Karawan. I. (2005). Foreign policy restructuring: Egypt's disengagement from the Arab-Israeli conflict revisited. *Cambridge Review of International Affairs*, 18(3), 325-338.
- Kavi, O. T. (2002). Islamic movements in the Middle East, Egypt as a Case Study. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 6(4), December 2001- February 2002.
- Kissinger, H.A. (1983). System structures and American foreign policy. Στο C.W. Kegley, Jr. & E. Wittkopf (Επίμ). *Perspectives on American foreign policy*. New York: St Martin's Press.
- Korany, B. (2018). Conflicts in the Eastern Mediterranean: What is New? *Al-Siyassa Al-Dawliya*, 54 (213): 70-75.
- Κωτούλας, Ι. (). Η Τυτότητα της Μουσουλμανικής Αδελφότητας. Η ιστορία και οι θέσεις της σημαντικότερης ισλαμιστικής πολιτικής οργάνωσης. Στο *Foreign Affairs*, 19, Βρετανική απειλή στα θεμέλια της Ε.Ε.
- Lapidus, I. (2002). *A History of Islamic Societies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2nd edition.
- Le Pestre. P.G. (1997). *Defining Foreign Policy Roles After the Cold War, in Role Quests in the Post-Cold War Era: Foreign Policies in Transition*. Quebec: McGill-Queen's University Press.

- Lesser, I.O., Larrabee, F.S., Zanini, M., & Vlachos-Dengler, K. (2001). *Greece's new geopolitics*. Santa Monica, CA: RAND National Security Research Division.
- Lika, I. (2020). *The greek-Egypt maritime agreement and its implications for the Greek-Turkish dispute in the Eastern Mediterranean*. SETA.
- Mackenzie, K. (1984) Turkey in Transition: The West's Neglected Ally, Institute for European Defence and Strategic Studies, *European Security Studies, 1*, London.
- Magdy, M. (2018). Egypt to Receive First Israeli Gas as Early as March. Bloomberg. Δημοσίευση στις 8/10/2018. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανάκτηση από: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-10-08/egypt-to-receive-first-israeli-gas-as-early-as-march>.
- Mandaville, P. (2014). *Islam and Politics*. London: Routledge.
- Μάζης, Ι.Θ. (2012). Γεωγραφία του ισλαμιστικού κινήματος στη Μέση Ανατολή. 3^η έκδοση. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Merley, S. (2009). *The Muslim Brotherhood in the United States*. Washington D.C.: Hudson Institute.
- Mickolus, E.F. (1993). *Terrorism, 1988-1991: A Chronology of Events and a Selectively Annotated Bibliography*. Connecticut: Greenwood Press, Westport.
- Mostafa, B. 2016. Maritime Borders in the Eastern Mediterranean. EgyptOil & Gas. Δημοσίευση: 4/4/2016. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://egyptoil-gas.com/features/maritime-borders-in-the-eastern-mediterranean/>.
- Μπίτσιος, Δ. (1983). *Πέρα από τα σύνορα 1974-1977*. Αθήνα: Εστία.
- Munson, Z. (2001). Islamic Mobilization: Social Movement Theory and the Egyptian Muslim Brotherhood. *The Sociological Quarterly* 42(4): 487-510.
- Nasution, H. (2017). Ikhwanul Muslimin and the Future of Islamic Movement. *Journal of Humanities and Social Science* 22(11): 67-75.

- Nazih, A. (1991). *Political Islam: Religion and Politics in the Arab World*. London: Routledge.
- News.gr. (2020). Τουρκικό ΥΠΕΞ: Ανύπαρκτη η συμφωνία Ελλάδας – Αιγύπτου. Δημοσίευση: 6/8/2020. Πρόσβαση στις 8/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://www.news.gr/kosmos/article/2318925/tourkiko-ipex-aniparkti-i-simfonia-elladas-egiptou.html>.
- Nimrodi, R. (2002). Ayman Muhammad Rabi Al-Zawahiri: The making of an Arch Terrorist. *Terrorism and Political Violence*, 14(4), 1-22.
- Robins, P. (1991). *Turkey and the Middle East*. London: The Royal Institute of International Affairs.
- Ρούσσοσ, Σ. (2005). Η ελληνική πολιτική στη Μέση Ανατολή: Μεταξύ «επιχειρησιακής νοοτροπίας», «εσωτερικής πολιτικής» και «νέων προκλήσεων». Στο Κ. Αρβανιτόπουλος και Μ. Κόππα (Επίμ.). *30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1974-2004*. Αθήνα: Λιβάνης.
- Prizel, I. (1998). *National Identity and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Σακκάς, Γ. (2008). *Η ελληνική πολιτική στη Μέση Ανατολή επί κυβερνήσεων Κωνσταντίνου Καραμανλή*. Στο Κ. Σβολόπουλος, Κ. Μπότσιου, Ε. Χατζηβασιλείου (Επιμ.). *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα*. τ. Β. (σσ. 348-363). Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής.
- Samir, A. (2017). Egypt, Greece, Cyprus: Model for Successful International Cooperation. *Egypt Today*. Δημοσίευση: 21/11/2017. Πρόσβαση στις: 6/9/2021. Ανάκτηση από: <https://www.egypttoday.com/Article/1/33551/Egypt-Greece-Cyprus-Model-for-successful-international-cooperation>.
- Schoeman, M (2003). South Africa as an Emerging Middle Power: 1994-2003 Στο J. Daniel, & A. Habib, and R. Southall (Επίμ.), *State of the Nation: South Africa 2003-2004*. Cape Town: HSRC Publishers.

- Selim, M.E. (1995). Mediterraneanism: A New Dimension in Egypt's Foreign Policy. *ACPSS Publications: Strategic Papers, no. 27.*
- Selim, M.E. (1997). Egypt and the Euro-Mediterranean Partnership: Strategic Choice or Adaptive Mechanism? *Mediterranean Politics*, 2 (1): 64-90.
- Shama, N. (2019). Between alliance and entente: the Egyptian – Greek – Cypriot partnership. Στο Z. Tziarras (Επιμ.). *The new geopolitics of the eastern Mediterranean: Trilateral partnerships and regional security*. Report 3/2019. Peace Research Institute Oslo (PRIO).
- Smith, H. (2014). Oil and Gas Reserves around Cyprus Give Greece and Turkey More to Fight About. *The Guardian*. Δημοσίευση στις: 10/11/2014. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανάκτηση από: <https://www.theguardian.com/business/2014/nov/10/oil-gas-reserves-cyprus-greece-turkey>.
- Sørli, M., Gleditsch, N.P. and Strand, H. (2005). Why Is There So Much Conflict in the Middle East? *Journal of Conflict Resolution*, 49 (1): 141-165.
- Sprout, H. & Sprout, M. (1956). *Man-Milieu relationship hypotheses in the context of international politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Sputnik News. (2018). Greece-Egypt Drill in the Med a Psychological Test for Turkey. Δημοσίευση στις 30/6/2018. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανάκτηση από: <https://sputniknews.com/20180630/turkey-drill-analyst-1065920603.html>.
- Stocker, J. (2012). No EEZ Solution: The Politics of Oil and Gas in the Eastern Mediterranean. *Middle East Journal*, 66 (4): 579-597.
- Σωτηρόπουλος, Δ. (2007). *Κράτος και μεταρρύθμιση στη σύγχρονη Νότια Ευρώπη: Ελλάδα – Ισπανία – Ιταλία - Πορτογαλία*. Αθήνα: Ποταμός.
- Taji-Farouki, S. (1996). *A Fundamental Quest: Hizb al-Tahrir and the Search for the Islamic Caliphate*. London: Grey Seal.

- Tawfeek, F. (2018). Egyptian Exports Have Increased 81.5% to Cyprus, 22.7% to Greece. Egypt Independent. Δημοσίευση: 1/5/2018. Πρόσβαση στις 9/9/2021. Ανάκτηση από: <https://www.egypttoday.com/Article/1/49044/Egyptian-exports-to-Cyprus-increased-by-81-5-Trade-min>.
- Thompson, S. & Bucerius, S. (2017). Transnational Radicalization, Diaspora Groups, and within-group Sentiment Pools: Young Tamil and Somali Canadians on the LTTE and al Shabaab. *Terrorism and Political Violence* 29(4): 1-18.
- Tsakaloyannis, P. (1983) Greece: Old Problems, New Prospects, in Christopher Hill, ed., *National Foreign Policies and European Political Cooperation*. London: George Allen and Unwin.
- US Army Heritage and Education Center. (2019). Who First Originated the Term VUCA (Volatility, Uncertainty, Complexity and Ambiguity)? Δημοσίευση στις: 9/5/2019. Πρόσβαση στις 9/9/2021. Ανάκτηση από: <https://usawc.libanswers.com/faq/84869>.
- Venetis, E. (2013). *Economic relations between Greece, the Middle East and North Africa (MENA)*. Working paper No 36/2013. The Middle East Project. Athens: Hellenic Foundation for European and Foreign Policy.
- Vital, D. (1967). *The inequality of states. A study of the small power in international relations*. Oxford: Clarendon Press.
- Waltz, K.N. (1979). *Theory of International Politics*. Reading, Mass: Addison-Wesley Publishing Co.
- Χειλά, Ε. (1988). Η Αραβοϊσραηλινή διένεξη και η ελληνική εξωτερική πολιτική. στο Δ. Κώνστας & Χ. Τσαρδανίδης (Επιμ.). *Σύγχρονη ελληνική εξωτερική πολιτική, 1974-1987*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Xinhua. 2018. Egypt's Sisi Lauds Model Cooperation with Cyprus, Greece. Δημοσίευση: 1/5/2018. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανάκτηση από: http://www.xinhuanet.com/english/2018-05/01/c_137147882.htm.

Υφαντής, Κ. (2005). Αναζητώντας επιλογές: στρατηγικές εξισορρόπησης και συστημική πολικότητα. Στο Κ. Αρβανιτόπουλος & Μ. Κοπά (Επιμ.). *30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1974-2004*. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη.

Zahid, M. (2010). *The Muslim Brotherhood and Egypt's succession crisis*. London and New York: I.B. Tauris.

Zhukov, Y. 2013. Trouble in the Eastern Mediterranean Sea. *Foreign Affairs*, δημοσίευση: 20/3/2013. Πρόσβαση στις 7/9/2021. Ανακτήθηκε από: <https://www.foreignaffairs.com/articles/cyprus/2013-03-20/trouble-eastern-mediterranean-sea>.